

Info

bulletin *Winshem*

CLARA FEYOENA VAN SYTZAMA

* Leeuwarden 5 april 1729

† Heemse 1 september 1807

De uitgave van dit herdenkingsnummernummer werd mede mogelijk gemaakt door:

Stichting 950 jaar Winsum

Univé Verzekeringen

Ranumerweg 2 Winsum tel. 0595 432825

VoordeelMarkt C 1000

Winkelcentrum Obergum 2 Winsum tel. 0595-526510

“Meander” natuurvoeding en delicatessen

Hoofdstraat W. 14 Winsum tel. 0595-441000

fa. K.G. de Noord Huishoud, Electro en speelgoed

Hoofdstraat O. 3 Winsum tel. 0595-441459

Stoffel Winters schoenen

Hoofdstraat O. 7 Winsum tel. 0595-441877

Pedicura Fennie Braad

Nieuwstraat 48 Winsum tel. 06-20437849

Slijterij Guikema

Hoofdstraat W. 13 Winsum tel. 0595-444032

Hasper Slagerij

Hoofdstraat W. 13 Winsum tel. 0595-444322

Herberg de Gouden Karper

Hoofdstraat W. 5 Winsum tel. 0595-441426

Everts Aannemings- en grondverzetbedrijf

Schouwerzijlsterweg 12 Winsum tel. 0595-443130

Chinees Indisch Specialiteiten Restaurant

“Happy Family”

winkelcentrum Obergum 7-9 Winsum tel. 0595-441591

*December 2007 twaalfde jaargang nummer 3
Dit informatiebulletin is een periodieke uitgave van de
Historische Vereniging Winsum-Obergum.*

In dit bulletin worden artikelen en berichten opgenomen met betrekking tot het werkterrein en de activiteiten van de vereniging, de ingestelde werkgroepen, individuele leden of derden. Een ieder, al dan niet lid van de vereniging, kan ideeën, suggesties en materiaal aanleveren op onderstaand redactieadres. De redactie zal beoordelen of het aangeboden materiaal voor plaatsing in aanmerking komt.

*Dit bulletin zal drie keer per jaar verschijnen en wordt gratis aan de leden van de vereniging verstrekt.
Voor niet-leden is het bulletin, tegen betaling van € 5,- per exemplaar, verkrijgbaar bij:
P. Noord, Kloosterstraat 8, 9951 CE Winsum.*

Redactie:

B. van der Dussen
J. A. Groothof
J. Huitsing
J. Stevens
C. A. Tersteeg
A. Pieterman

Redactieadres:

Hamrik 7, 9951 JH Winsum
www.winshe.nl
e-mail: info@winshe.nl

Voorzitter

Drs. J. Tersteeg
Westerstraat 31, 9951 EM Winsum
telefoon: 0595-442456

Secretaris

Jhr. Ir. C. de Ranitz
Bellingeweer 10, 9951 AM Winsum
telefoon: 0595-441921

Penningmeester

I. van der Molen-Huisman
Hendrik Werkmankade 6, 9951 MD Winsum
telefoon: 0595-443050

Algemeen Adjunct

J. Venhuizen
Schepperijlaan 56, 9951 BL Winsum
telefoon: 0595-441574

Leden

B. Raangs
Havenstraat 4, 9951 AE Winsum
C.A. Tersteeg
Freesialaan 30, 9951 GM Winsum
J. Veltman
Schoolstraat 12, 9951 EL Winsum
Mevr. A. Bremer
Potvenne 7, 9951 JL Winsum
B.J. Haak
Freesialaan 29, 9951 GL Winsum

*Kosten lidmaatschap: € 15,- per jaar, bij verzending
€ 19,- per jaar. Bij beëindiging van het lidmaatschap dient u dit vóór de verschijning van het Infobulletin nummer 1 van het volgende jaar kenbaar te maken bij de secretaris van de vereniging.*

*Bankrelatie: ABN-AMRO Winsum;
rekeningnr. 61 23 36 174*

ISSN 1386-1530

*Vormgeving: Jaap Stevens
Prepress en druk: Drukkerij Van Denderen*

Inhoud

K. Oosterkamp, Beelden van Clara Feyoena	2
J. Tersteeg, Clara's dichterskring te Bellingeweer	11
K. Oosterkamp, Sneldicht ter gelegenheid van het huwelijk	21
G.H. Gerrits, Clara Feyoena als historica	25
K. Oosterkamp, De evangelische gezangen van Clara Feyoena	29
R.A. de Bree, De schaamte voorbij	34
K. Oosterkamp, Lof der eenzaamheid, gedicht uit 1793	44
Beknorte bibliografie van en over Clara Feyoena van Sytzama	48
De Witte of Lambertuskerk te Heemse in Clara's hofdicht	49

Woord vooraf

Dit jaar op 1 september was het precies twee honderd jaar geleden dat Clara Feyoena van Raesfelt - van Sytzama te Heemse bij Hardenberg overleed.

Voor onze zustervereniging van Hardenberg was dit aanleiding om haar op die zaterdag speciaal te gedenken tijdens een boeiende lezing door mevrouw Siny Kampman-Veldsink in het kerkje van Heemse. Tweemaal organiseerde dezelfde vereniging voor haar leden tijdens de afgelopen zomer een 'Clara-bustocht' naar Winsum (Gr.) en Friens (Fr.).

Eveneens op 1 september organiseerde de Stichting Old Hiemse een speciale Claradag met lezingen, zang en muziek, en een buffet, terwijl er op het terrein van het verzorgingshuis Clara Feyoena Heem een beeld onthuld werd ter nagedachtenis van de vrouwe en dichteres van Heemse. Van de hand van de Hardenbergse Clara-kenner, Klaas Oosterkamp, verscheen er bovendien een fraai *Gedenkschrift* over Clara's leven en werk, en Léon van der Brug vervaardigde aan de hand daarvan een powerpoint-presentatie, getiteld *Biografie Clara Feyoena*.

Ook in Winsum werd er in de loop van dit drukke jubileumjaar (950 jaar Winsum), zij het op wat bescheidener schaal, aandacht besteed aan Clara. Op 25 maart jl. verzorgde Jacques Tersteeg in het Jacobijnenhuis een lezing over haar leven en werk en op 16 oktober jl. was Klaas Oosterkamp te gast op onze ledenvergadering, tijdens welke hij een boeiende lezing hield ('Beelden van Clara Feyoena') en zijn *Gedenkschrift* presenteerde.

Dankzij de goede contacten met onze zustervereniging uit Hardenberg ontstonden er reeds in de loop van vorig jaar plannen om ter gelegenheid van Clara's tweehonderdste sterfdag een gezamenlijk tijdschriftnummer uit te brengen. Dit speciale nummer van *Infobulletin Winshem* met diverse artikelen over leven en werk van Clara Feyoena is grotendeels identiek aan *Rondom den Herdenbergh*, het zojuist verschenen speciale tijdschriftnummer van de Historische Vereniging Hardenberg (2007, jg. 24, nr. 4).

De beide redacties prijzen zich gelukkig dat enkele gastauteurs bereid waren aan dit nummer mee te werken.

De heer G. Gerrits, geboren 1942 te Heemserveen, emigreerde op elfjarige leeftijd met zijn gezin naar Canada om zich daar te vestigen in de provincie Nova Scotia. Hij studeerde geschiedenis en na het behalen van zijn doctorale graad ging hij zelf geschiedenis doceren aan de universiteit aldaar. In zijn artikel gaat hij in op de betekenis van Clara Feyoena als historica.

De heer R.A. de Bree, geboren 1941 te Den Haag, studeerde Nederlandse taal- en letterkunde in Leiden. Hij was nadien werkzaam als docent in het voortgezet onderwijs en daarnaast als tekstschrijver. Momenteel heeft hij in Zwolle een antiquariaat, gespecialiseerd in de achttiende en negentiende eeuw. Hij beschrijft zijn leeservaringen van een cyclus liefdesgedichten van Clara Feyoena en betreft daarbij werk van haar tijdgenoten, onder wie Rhijnvis Feith.

Voorts zijn er maar liefst vier bijdragen opgenomen van Clara-kenner en neerlandicus Klaas Oosterkamp, redactielid van het Hardenbergse tijdschrift. De heer Oosterkamp gaat in op beelden en beeldvorming van en rond Clara Feyoena om tenslotte uit te komen bij het onlangs onthulde beeld. Verder besteedt hij aandacht aan de beide evangelische gezangen van haar hand, *Op, nu op, het hart naar boven* en *Wij knielen voor uw zetel neer*, en aan een bruiloftsgedicht uit 1750, dat enkele aanwijzingen geeft voor de plaats van Clara Feyoena binnen de groep dichtende studenten in Groningen. In zijn vierde bijdrage bespreekt hij een van haar gedichten uit 1794: *Lof der eenzaamheid*. Voorzitter J. Tersteeg doet verslag van zijn onderzoek naar de beeldvorming rond de dichtende Bellingeweerse kring.

Tenslotte is nog een beknopte bibliografie van en over Clara Feyoena opgenomen.

De redactie spreekt haar welgemeende en hartelijke dank uit aan het adres van alle auteurs en de redactie van *Rondom den Herdenbergh* voor de vriendschappelijke en uiterst hulpvaardige wijze waarop dit gezamenlijke herdenkingsnummer over Clara Feyoena tot stand kon worden gebracht.

■ De redactie.

Beelden van Clara Feyoena baronesse van Raesfelt-van Sytzama: geschilderd, geschreven en gebeeldhouwd

*Er zijn twee afbeeldingen bekend uit de achttiende eeuw van Clara Feyoena: een jeugdportret dat als gravure de uitgave van haar gedichtenbundel *Bellingeweeder Uitspanningen* van 1746 begeleidt en een klein ovaal schilderij dat zich bevindt in een particuliere collectie. Daarnaast is er een modern geschilderd portret uit 1973, zagen diverse studies het daglicht en verscheen in 1981 een roman over haar leven.*

Op 1 september 2007 werd op het terrein van het Clara Feyoena Heem een monument voor de dichteres van Heemse onthuld.

Al deze uitingen dragen iets bij aan het beeld dat wij ons vormen over Clara Feyoena, maar ze zijn ook alle interpretaties van de ontwerpers of makers: ze zijn ook, misschien vooral, expressies van de visie die men heeft op de Vrouwe en dichteres van Heemse.

■ K. Oosterkamp

Een drietal portretten, gegraveerd en geschilderd

1. De gravure uit 1745

In 1746 verscheen de eerste dichtbundel van Clara Feyoena van Sytzama, *Bellingeweeder Uitspanningen behelzende eenige Geestelijke- en Mengelstoffen in Rym*. De uitgave werd vergezeld door een fraaie afbeelding van een gravure, die waarschijnlijk speciaal voor deze dichtbundel werd gemaakt door Jan Casper Philips. Deze beeldend kunstenaar was tussen 1680 en 1700 geboren in Duitsland en hij overleed in 1775 te Amsterdam. Hij maakte deze prent naar een verloren gegaan schilderij van Jan Wassenbergh, geboren in 1716 te Groningen en ook daar overleden in 1763. Als kunstenaar was Wassenbergh vooral bekend om zijn genrestukken en portretten.

Clara Feyoena staat op de prent in haar zestienjarige pracht met het hoofd naar links gedraaid en gewend naar de toeschouwer. Ze is afgebeeld tot de taille en draagt een rijk versierde japon met laag decolleté. Met haar rechterhand reikt ze de toeschouwer een rol papier aan, over de ovale rand die de beeltenis omsluit. In die rand is te lezen: *CLARA FEYOENA VAN SYTZAMA GEBOREN TE LEEUWARDEN DEN V. APRIL MDCCXXIX*. Onderaan prijkt het adellijke wapen van de Van Sytzama's, geflankeerd door twee eenhoorns, heraldische symbolen van reinheid en zuiverheid. Het ovale portret wordt gedragen door een in perspectief afgebeeld voetstuk met daarop de tekst:

Zo praalt Adeldom by Deugd.

Wysheid, Schrandereid en Jeugd

Is in CLARAAS deftig wezen

Maar nog meer in 't werk te lezen.

Men heeft dit gedichtje toegeschreven aan Pyrrhus Wilhelmus van Sytzama, vader van de dichteres, die dan niet alleen het werk van zijn dochter aanprijst, maar er ook op wil wijzen dat haar voorkomen getuigt van schitterende kwaliteiten als deugzaamheid, wijsheid, schrandereid en jeugd.

Onder de prent staat links: J. Wassenbergh pinxit (heeft geschilderd) en rechts J.C. Philips sculpsit (heeft gesneden, gegraveerd) en het jaartal 1745.

De dichtbundel kreeg in Groningen een enthousiast onthaal, getuige de vele lofdichten op Clara Feyoena's dichtwerk die haar verzen in de uitgave vergezelden. Ook haar portret was aanleiding tot esthetische en psychologische visies.

Pieter Hendrik Meekhoff Doornbosch (1870 - 1931) maakte in 1921 aantekeningen over het leven en de dichtbundel *Bellingeweeder Uitspanningen* van Clara Feyoena van Sytzama. Meekhoff Doornbosch reageert op het portret:

Wanneer wij het goed gegraveerd portret aanschouwen, dan zag zij er in hare jeugd bekoorlijk uit en te verwonderen was het dus niet, dat het lieve meisje in de smaak viel van hare bewonderaars en tijdgenoten. Zij is afgebeeld tot aan de heupen, houdende in de rechterhand een beschreven rol papier. Haar japon is, naar de gewoonte dier dagen, zeer laag uitgesneden, waardoor haar boezem zichtbaar wordt en met een gebloemde stof over de buste en schouders, alsmede om de bovenarmen, bij wijze van garnering afgezet, terwijl een witte kant rondom de borst boven haar kleed uitsteekt. Zij heeft een glimlach op haar gelaat en het haar naar achteren over het hoofd gekamd, waardoor het voorhoofd eene breedere afmeting aanneemt.

In hetzelfde jaar 1921 publiceerde Seerp Anema zijn studie *Een vergeten dichteres uit de achttiende eeuw*. Daarin schrijft hij ook over dit portret en herkent in haar zijn eigen affiniteit met poëzie en godsdienst: *Het meest wekt daarin (Bellingeweerder Uitspanningen) onze belangstelling het lieve portret der 16-jarige auteur. Dat naïef, open gelaat roept u toe zonder iets wat op ijdelheid lijkt: "Hier ben ik en ik houd van poëzie. Zoo gij er ook van houdt, laat ons erover spreken, laten we er lezen, leer mij, hoe ik betere verzen moet maken, dan ge ziet, dat ik nu nog kan; - ik houd zooveel van poëzie; ik wil steeds beter leeren mijn God, den God mijner vaderen, te verheerlijken in het lied"*.

2. Het ovale schilderij (circa 1765)

Er is een portret van Clara Feyoena gemaakt op latere leeftijd. Helaas is het niet gedateerd en ook weten we niet door wie het is geschilderd. Het is een vrij klein, ovaal schilderij in olieverf op een paneel. De afmetingen zijn 28 cm hoog en 22,5 cm breed. Het schilderij bevindt zich in een particuliere collectie.

We mogen aannemen dat het schilderij gemaakt is in opdracht van de familie om deel uit te maken van de familie-galerij.

Ook hier kijkt de geportretteerde de toeschouwer aan, alsof ze even haar lezen heeft onderbroken. Ze is gekleed in de voorname dracht van de tweede helft van de achttiende eeuw, terwijl ze zittend verblijft in een haar geliefde omgeving van boeken en schrijfgerei.

In zijn studie accentueert Seerp Anema (1921) nogal dat Clara Feyoena, na de door haar vader geforceerde breuk met haar geliefde Justus Conring en na diens overlijden, in Heemse een eenzaam en verdrietig bestaan heeft geleid: verstoken van intellectuele en artistieke impulsen, onbegrepen door haar echtgenoot en waar zij troost vond in haar geloof. In zijn beschouwing van dit portret zien we dat dan ook verwoord: *Het uitstekend geconserveerde paneeltje doet u de vrouwe van Heemse zien, gezeten aan haar studeertafel, met een tinnen inktoker, waaruit twee ganzepennen rijzen. Links een kast met boeken en op een eenvoudigen Queen-Anne-stoel de dichteres, naar ik schat op veertig-jarigen leeftijd. We zijn dus dan in de zestiger jaren van de 18de eeuw en waar Clara's jeugdportret ons keurslijf met korte mouwen en kortgeknipt haardracht vertoont, typisch voor de eerste helft der eeuw, daar vinden we haar op middelbare leeftijd in casaque (wijd jasje), met donkergrijze taille, korte schoten en witten rok. Het décolleté van*

het jeugdportret is nu vervangen door een neteldoekschen 'tour de gorge' (omslagdoek).

In de rechterhand houdt ze een geopend boekje; de aristocratische fijnheid der linker komt fraai uit tegen de donkere mouw, waarop ze rust. Het hoofd is gedekt met een stemmig mutsje onder de keel vastgebonden. Zoo staart Clara u aan van de plaats, waar haar hart alleen zich waarlijk thuis voelde, als al haar plichten haar vrij lieten: te midden van haar boeken, haar herinneringen, haar onverjaarden rouw. En wij vragen, als we na Wassenbergh's 't eerst dit portret zien, mèt de Bethlehengers: "is dit Clara?" en slechts langzaam volgt de herkenning. Het hooge voorhoofd en de gewelfde wenkbrauwen waren sterker dan de smart. Maar de uitdrukking der oogen is van hoopvolle levenslust overgegaan in heimweevolle berusting. De ingevallen wangen, de ingetrokken lippen, het geheele waas van matheid over dat lieve wezen, geeft u een sterken indruk van haar naar binnen leven. De groote, maar noodzakelijke vraag in haar leven: met de wereld zijn leven behouden, maar dan ook met haar verloren gaan, of haar verliezen, maar Christus gewinnen, heeft Gods genade geen vrije keus voor haar gelaten, maar dwingend voor haar in den laatsten zin beslist en nog telkens vraagt ze, omziend naar haar verloren geluk: "Waarom heeft God dat zóó gewild?" - Maar zijn Geest leert haar diep in de ziel steeds klaarder het antwoord - en het einde van deze mensch was: vrede.

3. Het schilderij uit 1973

Bij de opening van het verpleeghuis voor chronisch zieken Clara Feyoena Heem in 1973 had de directie opdracht gegeven voor een groot geschilderd portret van Clara Feyoena. Het werd wenselijk geacht om de naamgeefster aan het verpleeghuis op die manier te gedenken en te eren. Men had daartoe contact gezocht met de schilder Hans Hazenbroek die in deze omgeving in die tijd zeker geen onbekende was.

Hans Hazenbroek was op 30 juni 1929 in Rotterdam geboren. Hij groeide op in Zuid-Rotterdam en werd in die jaren geconfronteerd met werkeloosheid en crisis, ook in het gezin. Nadat zijn vader werkeloos geworden was, probeerde hij zich toe te leggen op tekenen en schilderen. Hans volgde de school voor Ulo, een opleiding die tot zijn grote vreugde hem een zeer solide basis verschafte voor zijn beheersing van de talen. De oorlog bracht de nodige zorgen, zeker in de zwaar getroffen stad Rotterdam. Vanuit de kerk werd een soort van uitwisseling voor stadskinderen georganiseerd, waardoor deze stadse bleekneusjes op het platteland wat op verhaal konden komen. De predikant kende zijn collega in Gramsbergen goed. Hans beleefde een goede tijd, op een boerderij waar ze wat voedsel betreft zelfvoorzienend waren. Na de oorlog bleven de contacten, van 1970 tot 1975 bewoonde Hans met zijn gezin een boerderij van de familie Reinders in Anevelde. Daarna verbleef de familie Hazenbroek tot 1980 in Rotterdam, om zich vervolgens te vestigen in De Heen (Noord-Brabant). De band met de stad bleef in stand tot juli 2006: tot zolang had Hazenbroek daar zijn atelier.

Zijn opleiding kreeg Hans op de Academie voor Beeldende Kunst te Rotterdam, waar hij 1950 afstudeerde. Al gauw kreeg hij verschillende opdrachten, terwijl hij daarnaast docent was aan de Koninklijke Academie voor Beeldende

Kunsten in Den Haag. Hans Hazenbroek ontwikkelde zich tot vooral portretschilder. Binnen de gebondenheid van de opdracht die dwong tot herkenbaar realistische uitbeelding, hanteerde hij een dynamische penseelvoering waardoor zijn schilderijen enigszins expressionistisch werden. Hij wist zich daarbij geïnspireerd door onder andere het werk van Jan Sluyters.

Het moge onwaarschijnlijk klinken, maar schilder Hazenbroek benadrukt dat hij bij het maken van het schilderij slechts de beschikking had over de gravure van 1745, dus het jeugdportret. Dit is merkwaardig, omdat de pose, de gewendheid naar de toeschouwer, de houding van armen en handen, het leesboek, het inktstel en de boeken allemaal beeldelementen zijn die overeenkomst vertonen met het ovale schilderij uit circa 1765. Als we echter nauwkeurig de gelaatstreken vergelijken, zien we duidelijke overeenkomsten tussen die op de gravure en Hazenbroeks schilderij. Blijkbaar was voor een portretschilder als Hazenbroek de karakteristieke pose en inscenering voor een dame als Clara Feyoena vanzelfsprekend, evenals dat het geval was voor zijn anonieme collega uit de achttiende eeuw.

Hazenbroek heeft de gelaatstreken van Clara Feyoena 'vertaald' naar wat oudere leeftijd om daardoor een vrouw te schilderen in 'de volheid des levens', zelfbewust, smaakvol en temidden van de zaken die er voor haar toe doen, lezen en schrijven.

Het schilderij, met afmetingen 132,5 x 93 cm, werd bij de opening van het Clara Feyoena Heem onthuld. Het is de bedoeling dat het ook na de ingrijpende verbouwing een prominente plaats zal krijgen.

De roman *Het danklied van Clara Feyoena* van Frouck van der Hoening is uitgevoerd met als omslagillustratie een reproductie van het schilderij van Hazenbroek. Op een bijzondere manier komen het ovale schilderij en dat van Hazenbroek ook in het verhaal voor. Op pagina 183 wordt verteld dat oom Jan Andries aan Clara Feyoena een schilder voorstelt die een portret wil schilderen voor de familiegalery: *Als het klaar is kan Claartje het met de beste wil van de wereld niet mooi vinden. Weliswaar zit ze bij haar tafel waarop een paar boeken liggen; een tinnen inktkoker en een paar ganzenpennen. Achter haar staat een boekenkast met de boeken van Joost Conring. Ze draagt een witte rok en een gestippelde casaque.*

Djoke heeft net zo lang gepraat totdat ze een mutsje opgezet heeft, dat met keelbanden sluit.

We herkennen in deze beschrijving het ovale portret uit circa 1765. Het verhaal gaat verder: *Het schilderij valt haar tegen. "Zo zie ik er over twintig jaar uit".*

De schilder krijgt dan de opdracht om zijn werk over te doen. Over enige tijd is het gereed. 'Oom Jan Andries is nu tevreden over het schilderij. (...) Clara Feyoena vindt het schilderij ook erg mooi. "Het is wel wat geflatteerd", vindt ze. "Dat donkerrode blousje doet het goed bij die witte alpaca rok. En wat is mijn haar donkerbruin geworden (...)." Onmiskkenbaar laat de schrijfster Frouck van der Hoening haar hoofdpersoon hier in deze bewoordingen - met veronachtzaming van elke historiciteit - reageren op het geschilderde portret uit 1973 (!) van Hans Hazenbroek.

Geschreven portretten: een drietal studies en een roman
1. P.H. Meekhoff Doornbosch, Aantekeningen over het leven en de dichtbundel 'Bellingeweeder Uitspanningen' van Clara Feijoena van Sytzama.

De burgemeesterszoon uit Baflo, Pieter Hendrik Meekhoff Doornbosch (1870 - 1931), verkeerde in de luxe omstandigheden dat hij voor zijn bestaan niet een betaalde functie hoefde te zoeken. Na enige jaren rechten te hebben gestudeerd, ging hij zich wijden aan zijn liefhebberij: de beoefening van de regionale geschiedenis, in zijn geval de geschiedenis van de Ommelanden. In de nagelaten collectie handschriften werd een schets gevonden van het leven van Clara Feyoena van Sytzama en haar dichtbundel de *Bellingeweeder Uitspanningen* (1746). In het tijdschrift van de Historische Vereniging van Winsum werden deze aantekeningen uit 1921 in 2002 voor het eerst gepubliceerd door de heer J.J. Tersteeg.

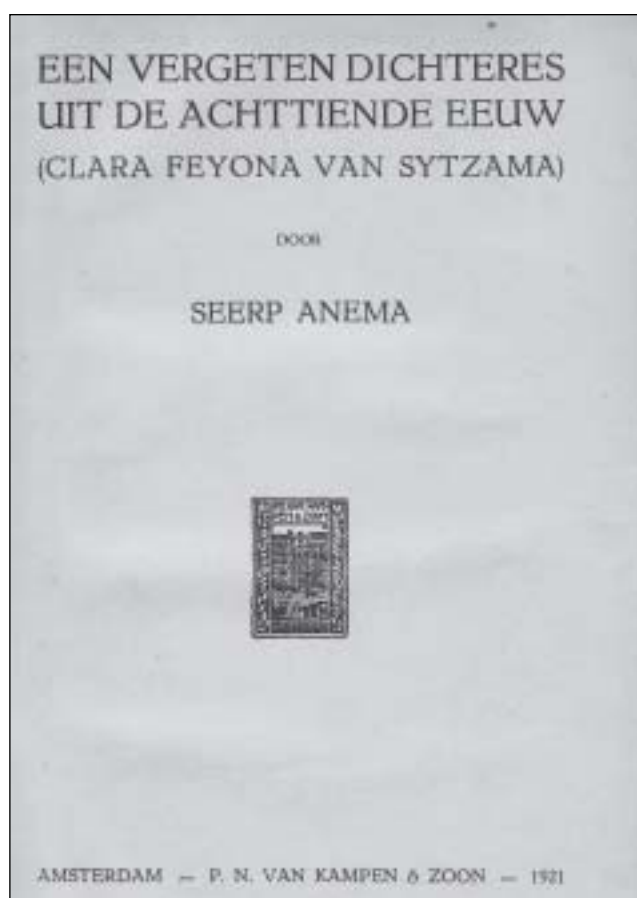
De heer Meekhoff Doornbosch baseerde zijn aantekeningen op eigen onderzoek. Uit niets blijkt dat hij op de hoogte was van de studie van Anema die in 1921 was verschenen. Het leverde een opvallende levensschets op, want enkele zaken die bij Anema heel veel accent krijgen, - de poëtenstrijd en de liefdesaffaire tussen Justus Conring en Clara Feyoena -, ontbreken bij Meekhoff Doornbosch. Wel weet hij in min of meer objectieve bewoordingen de levensfeiten te schilderen. Hij benadrukt daarbij de Oranjegezindheid van de familie Van Sytzama, terwijl de gelovige rechtzinnigheid wel genoemd wordt, maar niet bijzonder benadrukt. Het ontbreken van Justus Conring in de schets maakte de volgende zin mogelijk: *De zoete min had Clara bekoord en aan den arm van den door haar aangebeden man trad zij het kerkportaal van Bellingeweer binnen en huwde aldaar, den 6 September 1750, 21 jaren oud met den kapitein Isaac Reinder, baron van Raesfelt tot Heemse bij Hardenberg. Daarna vertrekt*

het paar naar Overijssel om zich te vestigen op 'het eenzaam landhuis te Heemse, waar zij haar volgend leven te midden van haar huisgezin zou doorbrengen, zich wijdende aan de huiselijke plichten en bij wijze van uitspanning aan de poëzie'.

Nadat Meekhoff Doornbosch de dichtbundel *Bellingeweeder Uitspanningen* heeft besproken en heeft bestempeld tot 'minder dan middelmatige verzen', zegt hij: *De nazaat heeft haar als dichteres vergeten, dat zeer natuurlijk is, maar toch hebben haar 'Bellingeweeder Uitspanningen' haar doen voortleven bij een zeer klein deel der nakomelingschap en daarom willen wij haar blijven eeren om haar eerlijke overtuiging en vooral bescheidenheid.*

2. S. Anema, Een vergeten dichteres uit de achttiende eeuw (Clara Feyoena van Sytzama). (Amsterdam 1921)

Seerp Anema (Minnertsga 1875 - Zeist 1961) was Fries schoolmeester en later leraar Nederlands. Vanaf 1924 was hij werkzaam als schoolopziener. Daarnaast beoefende hij de dichtkunst. In zijn poëzie is de impressionistische stijl van de Tachtigers te herkennen, maar inhoudelijk getuigt de dichter van zijn neo-calvinistische geloofshouding. Ook in zijn proza neemt hij afstand van de in zijn ogen a-religieuze moderneren.

Zijn studie over Clara Feyoena van Sytzama is rijk gedocumenteerd en zij is daarmee nog steeds een goede basis en vertrekpunt voor de studie over de dichteres van Heemse. Naast de presentatie van de levensfeiten besteedt Anema veel aandacht aan haar dichtwerk.

Voor wat de levensfeiten betreft legt Anema een belangrijk accent op de liefdesaffaire tussen Justus Conring en Clara

Feyoena, een opbloeiende liefdesverhouding tussen 'leermeester' en 'leerlinge', die geen genade kon vinden in de ogen van vader Van Sytzama. Vrij spoedig nadat vader Van Sytzama de omgang met Clara Feyoena had verboden, overleed Justus Conring aan de vliegende tering. Deze gebeurtenis zou niet alleen op dat moment Clara Feyoena zeer aangrijpen, maar volgens Anema eigenlijk haar hele leven blijvend gaan beheersen. Haar huwelijk met Isaac Reinder is dan min of meer een vlucht om niet weer terug te hoeven naar Groningen. Ze wordt in haar huwelijk eenzaam, niet alleen vanwege de geïsoleerde ligging van Heemse, maar vooral omdat er tussen haar en haar man geen zielsverwantschap is: in zekere zin leven ze naast elkaar als vreemden. Bovendien wordt ze veel geconfronteerd met sterfte in haar gezin en familie, ook vaak vroegtijdig overlijden.

Voor dit geschreven portret maakt Anema gebruik van enkele tegenstellingen om daarmee het beeld van Clara Feyoena te accentueren. Niet alleen staat de ijdelheid van de vader tegenover de bescheidenheid van de dochter, maar nog meer valt het contrast op tussen Justus Conring, de veelbelovende student die Clara inwijdde in de geheimen van kunst en wetenschap (en de liefde), en Isaac Reinder, de getapte figuur in gezelschappen met vlotte scherts en een goed glas, maar met weinig geestelijke diepgang.

Als het verdriet toeneemt en de eenzaamheid groter wordt, zoekt en vindt Clara Feyoena steeds meer steun en troost in haar geloof. Daarvan getuigt ze ook in haar gedichten.

Daarin moet Anema een geestverwant herkend hebben. Hij immers verzette zich tegen de poëtica van de Tachtigers, het l'art pour l'art. Clara Feyoena belichaamde, zij het in bescheiden mate, voor Anema zijn dichtersideaal: zij gaf in haar gedichten op persoonlijke wijze binnen de overgeleverde classicistische vormtaal uiting aan haar diepgeworteld innerlijk geloof.

Hij vraagt aan het eind van zijn studie over Clara Feyoena voor haar een plaats in de Nederlandse dichtersrij, vanwege haar calvinistische geloofsovertuiging, haar orangistische opvatting der geschiedenis, (...), door haar immuniteit voor het sentimentele (...), door haar neiging tot het klassieke (...). *De verhouding tusschen erts en goud is in haar werk niet kleiner dan in dat van het bovengenoemde viertal dichters (t.w. Jan van der Noot, Heiman Dullaert, Elisabeth Hoofman en Elisabeth Maria Post); haar karakter en levensloop geven aan haar werk een verhoogde belangrijkheid (...).* (pag.182)

3. Willem Veldsink, De dichteres van Heemse in Rond de Heemser toren. (De Krim-Hardenberg 1974)

W. Veldsink (Heemse 17 juli 1910 - Ommen 16 maart 1973) groeide op in Heemse. Hij was aanvankelijk onderwijzer aan de lagere school te Hoogenraven, later werd hij directeur van de lagere landbouwschool in Ommen. Hij verdiepte zich van harte in de geschiedenis van Heemse.

Daartoe verrichtte hij archiefonderzoek en hij kon er op lezingenavonden boeiend over vertellen. Een belangrijke bijdrage tot de kennis van de Heemser historie is zijn studie *Rond de Heemser toren. De geschiedenis van Heemse, het oudste kerspel van Overijssel* (1974). Daarin is een omvangrijk hoofdstuk opgenomen over het leven en werk van Clara Feyoena van Sytzama. (pag.114 - 139).

Vanuit zijn betrokkenheid met Heemse en geboeid geraakt

door het opschrift op het orgel dat door Clara Feyoena in 1807 aan de kerk was geschonken, beschrijft Veldsink haar levensfeiten. Hij volgt in grote lijnen de studie van Anema, daarbij berustend in open gebleven plekken in Clara Feyoena's leven. Zo weten we nauwelijks iets te melden over het leven van het jonge gezin op slot Bellingeweer te Winsum, nadat vader Van Sytzama hertrouwde met Geertrui Foeck van Burmania. Van Sytzama wordt door Veldsink beschreven als iemand die trots is op zijn afstamming, zijn adellijke familie en die daar ook geschiedvorsend mee bezig is. Veldsink relateert enigszins het beeld van de liefdesaffaire tussen Justus Conring en Clara Feyoena en de gevolgen daarvan op Clara Feyoena's leven, zoals Anema dat oproept. Ook het ongunstige beeld dat Anema schildert van Isaac Reinder komt bij Veldsink niet over: hij tekent hem als *een joviale, getapte figuur met interesse op 't politieke vlak, bezig om als ouderling en markenrichter de belangen van heel het Schoutambt Hardenberg te behartigen*. Over Clara Feyoena schrijft hij: *Maar, ik heb bewijzen te over, om op te merken dat Clara zelf ook wel praktisch ingesteld was en vooral wat ijdel en over 't paard getild*.

Evenals Anema zoekt Veldsink in Clara Feyoena's verzen naar uitingen die persoonlijke levensomstandigheden bevestigen en wordt hij geraakt door de woorden die getuigen van verdriet, hoop en geloof: *Maar wel getuigt zij van haar geloof, tot vandaag toe in haar gedichten, die niemand meer leest, dan alleen de speurder naar het hart van deze vrouw, in meer dan een opzicht een begenadigde, een gelouterde, een gezegende vrouw*. Veldsink benadrukt haar plaats als Vrouwe van Heemse. Als zij overlijdt, is *Heemse geen Heemse meer! Het hart is er uit! Wat zullen zij het vriendelijke knikje van Clara missen, en haar hulpvaardigheid in allerlei nood. Haar stille aanwezigheid, waar armoede was!*

4. Frouck van den Hooning, *Het danklied van Clara Feyoena*. (Kampen 1981)

Frouck van der Hooning was onderwijzeres. Ze was gehuwd met H.J. Hetebrij die ook werkzaam was in het onderwijs. Onder haar meisjesnaam werd ze bekend als schrijfster van meisjesboeken. Nadat het echtpaar zich na de pensionering vestigde in Hardenberg, verschenen van haar hand enkele historische romans, waaronder *Het danklied van Clara Feyoena*. Zij overleed in 1983 op de leeftijd van 75 jaar.

Een reproductie van het schilderij van Hans Hazenbroek is gebruikt als omslagillustratie van dit gebonden boek. Drs. G. Jonker, voorzitter van het verpleeghuis en reactiveringscentrum 'Clara Feyoena Heem', schreef een voorwoord.

Frouck van der Hoonings verhaal over Clara Feyoena kan waarschijnlijk het beste worden getypeerd als een vie romancée, een geromantiseerde levensbeschrijving. Voor wat betreft de levensfeiten volgt de schrijfster in grote lijnen Anema (1921), waarbij zij bepaalde details uitvergroot, lege plekken fantasieerijk opvult en andere episodes in Clara Feyoena's leven samenvattend beschrijft. De verbroken liefdesaffaire met Justus Conring, gevolgd door zijn vroegtijdig overlijden, krijgt in de roman een centrale plaats in het (gevoels)leven van Clara: het zal haar leven en werk beheersen. Daarnaast maakt de schrijfster voor de karakterte-

kening gebruik van zeer sterke contrasten: vader Pier Willem is eigengereid en ijdel, tegenover zijn broer, Jan Andries, die als gevoelig en hartelijk overkomt. Moeder Ebella Juliana Aebinga van Humalda is een liefdevolle moeder die in schril contrast staat met de kwade stiefmoeder Geertrui Foeck van Burmania. Over deze laatste is weinig tot niets bekend. De schrijfster echter kleurt deze 'open plek' van Clara's stiefmoeder wel heel erg negatief in. Tegenover de begaafde jongeling Justus Conring, veelbelovend student, leermeester en geliefde van Clara Feyoena, staat Isaäc Reinder baron van Raesfelt als een dronkzuchtige lomperik. De roman vertoont een onevenwichtige opbouw: 75 procent van het verhaal wordt besteed aan de jeugdjaren van de hoofdfiguur, dus tot haar huwelijk, terwijl slechts 25 procent voor haar volwassen leven als Vrouwe van Heemse beschikbaar is. Wellicht dat hiervoor het schrijversverleden van de auteur van meisjesboeken verantwoordelijk kan worden gesteld. De vlot geschreven dialogen die zich afspelen in de huiselijke en vertrouwelijke sfeer, kunnen ook daarnaar verwijzen.

Een historische roman dient gebaseerd te zijn op historische feiten. Het voorwoord maakt dan ook melding van de pogingen van de schrijfster om relevante geschiedkundige feiten op te sporen. Daarom is de voetnoot aan het eind van hoofdstuk 9, waarin kapitein Van Sytzama in Zutphen ten

val gekomen was en gewond was geraakt, des te opmerkelijker. In de voetnoot vermeldt de auteur dat de val in Zutphen van kapitein Van Sytzama historisch is en noemt daarbij de bron. Het expliciet vermelden van de historiciteit van bedoelde passage wekt op zijn minst enig wantrouwen ten aanzien van de historische betrouwbaarheid van de overige zaken in de roman.

Een nieuw beeld voor Clara Feyoena baronesse van Raesfelt-van Sytzama

Lange tijd is de belangstelling voor Clara Feyoena vooral gericht geweest op haar leven. Zo werd er ook gekeken naar haar gedichten. Deze werden gelezen als illustraties bij haar levensverhaal, waarin vanuit burgerlijk-romantisch perspectief de aandacht werd gericht op leven - liefde - dood. Uiteraard zijn dit zaken die voor ieder mens van uitzonderlijke betekenis zijn, maar ze zijn algemeen, voor iedereen geldend en maken een enkel individu niet bijzonder ten opzichte van andere. Bijzondere belangstelling voor Clara Feyoena, een vrouw uit de tweede helft van de achttiende eeuw, wordt niet gemotiveerd door haar liefdesverdriet, haar verdrietige familieomstandigheden en haar diep doorleefd geloof, hoe aangrijpend deze op zich ook mogen zijn. Wat Clara Feyoena, tweehonderd jaar na haar overlijden, bijzonder maakt, is vooral haar dichterschap. Met het nieuwe beeld voor Clara Feyoena heeft men in Heemse vooral dat aspect willen benadrukken.

Uit recente studies over Clara Feyoena en haar werk zijn enkele bouwstenen te vinden voor dit nieuwe beeld.

Zo werd door de Historische Vereniging in 1990 haar hofdicht *Heemse* opnieuw uitgegeven met inleiding en aantekeningen door schrijver dezes. Met deze uitgave werd aandacht gevraagd voor haar - waarschijnlijk - belangrijkste werk, terwijl in de inleiding dit hofdicht werd geanalyseerd en geplaatst in de literaire context van de achttiende eeuw. Daarin werd aannemelijk gemaakt dat Clara Feyoena binnen de conventies van het hofdicht niet alleen haar landgoed en omgeving kon beschrijven, maar ook in haar bespiegelingen en overpeinzingen haar mens- en wereldbeeld verwoordde. In de lyrische afsluitingen van de zangen gaf ze uiting aan haar geloof en haar heilsverwachting.

In de ambivalentie tussen verstand en gevoel wordt Clara Feyoena als dichteres interessant: enerzijds is zij aangestoken door de ideeën van de Verlichting als zij de rationele orde in de schepping herkent en daaruit lessen trekt voor het deugdzaam en maatschappelijk handelen, anderzijds herkennen we in de lyrische passages een piëtistische toon in haar mystiek verlangen naar de hemelse bruidegom.

Reeds op jonge leeftijd voelde Clara Feyoena zich aangetrokken tot het dichterschap. Gelukkig werd zij in haar opvoeding niet alleen voorbereid op de voor meisjes voorbestemde rol van echtgenote, moeder en huisvrouw, maar haar vader bood haar de gelegenheid zich ook te laten inleiden in verschillende takken van wetenschap: aanvankelijk door Clara Feyoena's gouvernante Frederika Alida Tegneus en later door de Groninger student Justus Conring. Door dit onderricht en ook door haar contacten in de Groninger studentenwereld, haar affiniteit met theologie, geschiedenis en letteren, en haar leergierigheid die voor een groot deel door zelfstudie verder moest worden bevredigd, had ze contact

met de geleerde wereld. Nadere bestudering van haar boekenbezit zou dit autodidactische aspect scherper kunnen stellen. In 1802 verschijnt van haar *Het Kort Begrip der Geschiedenissen van Oud Griekenland*, waarmee ze de belangrijkste kennis over de Griekse Oudheid voor zichzelf en voor anderen samenvat, waarmee ze nog eens bevestigt dat het domein van kennis en wetenschap niet alleen is voorbehouden aan mannen. De heer Gerrits bespreekt in zijn bijdrage 'Clara Feyoena van Raesfelt, geboren van Sytzama, als historica', deze Griekse geschiedenis uitvoerig en merkt voor de beeldvorming van de schrijfster het volgende op: *Bij dit alles moet men natuurlijk niet vergeten dat Clara een begaafde en intellectuele vrouw was, een voor wie studie en wetenschap voldoening brachten, maar ongetwijfeld heeft haar kennismaking met Conring haar literaire en wetenschappelijke interesses hoofdzakelijk bepaald.*

Daardoor werd het haar ook mogelijk de rijke, maar ook erg formele vormtaal voor de poëziebeoefening te gaan hanteren. Zij weet binnen dit formele kader haar ideeën, gedachten en gevoelens te uiten. Binnen de Groninger studentenwereld wordt ze welkom geheten, niet alleen vanwege haar jeugd en adel, maar men herkent haar in haar prille dichterschap als een van hen. In haar studie *'t Spoor der dichtersessen* (Hilversum 2000) vestigt Annelies de Jeu nadrukkelijk de aandacht niet alleen op het netwerk van rela-

ties tussen Clara Feyoena en andere schrijvende en dichtende vrouwen, maar ook op haar contacten in de Groninger studentenkring.

Naast de taken van echtgenote, moeder en huisvrouw blijft ze ook in Heemse trouw aan haar dichterschap. De veronderstelling dat ze daar in Heemse een eenzaam en teruggetrokken leven zou leiden, lijkt te zijn ingegeven door een sterk door de Romantiek beïnvloede voorstelling van zaken. Met eenzaamheid wordt in de achttiende eeuw vaak een conditie aangeduid die gunstig is voor het dichterschap: ver weg van het gewoel der wereld, teruggetrokken in de eenzaamheid op het land, eventueel in gezelschap van een goede vriend en gelijkgestemde ziel, kan de concentratie ontstaan die nodig is voor het maken van gedichten en voor godsdienstige overpeinzingen. Clara Feyoena bleef contacten onderhouden uit haar Groninger periode. Later werd ze geïntroduceerd bij de dichtgenootschappen in Den Haag en Leiden en kreeg daarmee, als vrouw, toegang tot de literaire-culturele elite van haar tijd. Ze was niet zozeer een erelid, maar leverde actief haar bijdragen en was deelgenoot in de besprekingen, zij het via briefwisseling. Haar deelname in dit netwerk maakt het mede mogelijk dat twee gedichten van haar worden opgenomen in de *Evangelische Gezangen*. Mevrouw J. Seldenrath bespreekt in een verhelderend artikel 'De betekenis van Clara Feyoena van Raesfelt-van Sytzama (...) als kerklied-dichteres' niet alleen de omstandigheden waardoor twee liederen van Clara Feyoena werden opgenomen in de bundel *Evangelische Gezangen* van 1806, maar ze vraagt ook nadrukkelijk aandacht voor haar als vrouwelijke auteur: *In de eerste helft van de eeuw hebben haar tijdgenoten bijvoorbeeld een rechtvaardiging nodig voor het verschijnsel van een vrouwelijke auteur. Later vormen de huishoudelijke taken, die gekoppeld zijn aan het bestaan als vrouw, echtgenote en moeder, een concrete belem-*

mering in haar streven naar meer ontwikkeling.

Aanvankelijk helpen Clara's jeugd en adel haar om deze hindernissen te overwinnen en als dichteres een aantrekkelijke uitzondering te zijn. De boodschap van Clara's poëzie heeft een kader, een bedding in de stichtelijk-moralistische gedichten van de vrouwen in haar omgeving. Haar schrijven naar aanleiding van politieke gebeurtenissen is rol-doorbrekend, maar duidelijk gevolg van de stimulans door haar vader.

Ook in de tweede periode is haar vrouw-zijn een factor van belang. Haar positie en erkenning als dichteres rusten ten dele op haar eerdere gedichten, ten dele op de aandacht van KSGV (het Haagse dichtgenootschap Kunstliefde spaart geen vlijt) voor aanzienlijke dichtersessen. Als zodanig wordt ze zichtbaar in het algemene culturele klimaat van haar tijd.

Het nieuwe gedenkteken voor Clara Feyoena symboliseert het religieus geïnspireerde dichterschap. Door het hoogste punt van de spiraal wordt de inspiratie als door een antenne opgevangen. In het centrale gedeelte van de plastiek vinden we in de draaiingen de innerlijke verwerking aangeduid, terwijl het horizontaal gerichte uiteinde wijst op het doorgeven van de innerlijke verworvenheden aan de ander. Het beeld is daarmee een universeel symbool, de concrete toeschrijving aan Clara Feyoena vindt plaats op de sokkel van natuursteen. Daar treffen we in een bronsreliëf haar beeltenis met vermelding van haar naam, haar titel en haar dichterschap.

Het monument voor Clara Feyoena is tot stand gekomen dankzij de Stichting Old Hiemse. Zij reageerde hiermee op de verzuiming door een aanwezige tijdens een vergadering dat het toch jammer was dat er helemaal geen monument voor Clara was in Heemse.

*Beeldend kunstenaar
Kees Huigen met zijn
ontwerp.*

Een nieuw beeld voor Clara Feyoena.

Nadat er enige overeenstemming was ontstaan over het beeldconcept, werd contact gezocht met beeldend kunstenaar Kees Huigen uit Den Ham. Hij wist het concept te vertalen in een aansprekend ontwerp en mocht de opdracht uitvoeren.

De heer Huigen, geboren 1 mei 1952 in Vragender (gemeente Lichtenvoorde), groeide op in een onderwijzersgezin: zijn vader was hoofd van een lagere school. Na de Mulo doorlopen te hebben, studeerde hij een blauwe maandag aan een HTS, om daarna gehoor te geven aan zijn innerlijke drang om een kunstenaarsopleiding te volgen. In 1978 studeerde hij af aan de kunstacademie AKI te Enschede als beeldhouwer. Vervolgens behaalde hij een onderwijsbevoegdheid voor tekenen en handvaardigheid. Hij combineert zijn werk als beeldend kunstenaar met een parttimebaan in het voortgezet onderwijs.

Afhankelijk van de opdracht of de aard van het werk, werkt hij in hout, steen en ook in brons. Als beeldhouwer is hij steeds op zoek naar de goede vorm voor het werk, maar tegelijkertijd wil hij die vorm graag veel betekenis meegeven. Veel van zijn werk is rijk aan symboliek. Andere beelden van hem in Hardenberg zijn het Indiëmonument en het monument Joods werkkamp Molengoot.

Op 1 september 2007 werd het beeld tijdens een feestelijke plechtigheid onthuld door de oudste inwonster van Heemse, mevrouw Hofsink-Brink.

De onthulling was onderdeel van een herdenkingsprogramma tijdens deze 'Clara-dag'.

Dankzij het initiatief van de Stichting Old Hiemse en de welwillende bijdragen van velen kon er een aansprekend monument voor Clara Feyoena in Heemse worden gerealiseerd. Het roept niet alleen op tot herinneren en gedenken, het bedoelt ook te inspireren tot blijvende aandacht, bezinning en studie voor het leven en het werk van Clara Feyoena baronesse van Raesfelt-van Sytzama, Vrouwe en dichteres van Heemse.

Clara Feyoena's dichtkring te Bellingeweer

Een 'Muiderkring' te Bellingeweer?

In diverse documenten, vooral gedichten overigens, lijkt een beeld te worden opgeroepen als zou er tijdens Clara Feyoena's jonge jaren op de borg te Bellingeweer, - zo tussen het jaar van het verschijnen van haar eerste dichtbundel Bellingeweerder Uitspanningen in 1746 en 1750, het jaar van haar huwelijk met Isaäc Reinder van Raesfelt en haar definitieve verhuizing naar Overijssel -, een soort 'Muiderkring' rond Clara hebben bestaan.

Hoe kwam dat beeld in deze documenten en gedichten precies tot stand en, indien er al zo'n legendarisch gezelschap bestond, wat stelde die kring eigenlijk voor? Hoe was ze

georganiseerd? Wie behoorden er precies toe?

Waar hield ze zich mee bezig? Had Clara er toen en later wel echt, of nog, contact mee?

Had ze invloed op Clara en haar werk?

En andersom?

In dit artikel wil ik, zonder in alle details te treden, de belangrijkste bronnen nog eens bekijken en trachten te evalueren vanuit meer recente literair-historische perspectieven.

■ Jacques Tersteeg

Een brief van Clara Feyoena uit 1774

Bijna een kwart eeuw na haar huwelijk met Van Raesfelt schrijft Clara zelf in een brief aan het Haagse dichtgenootschap 'Kunstliefde spaart geen vlijt', waarvan zij in 1774 lid werd, in de volgende bewoordingen over deze Bellingeweerse kring (J. Seldenrath, 137):

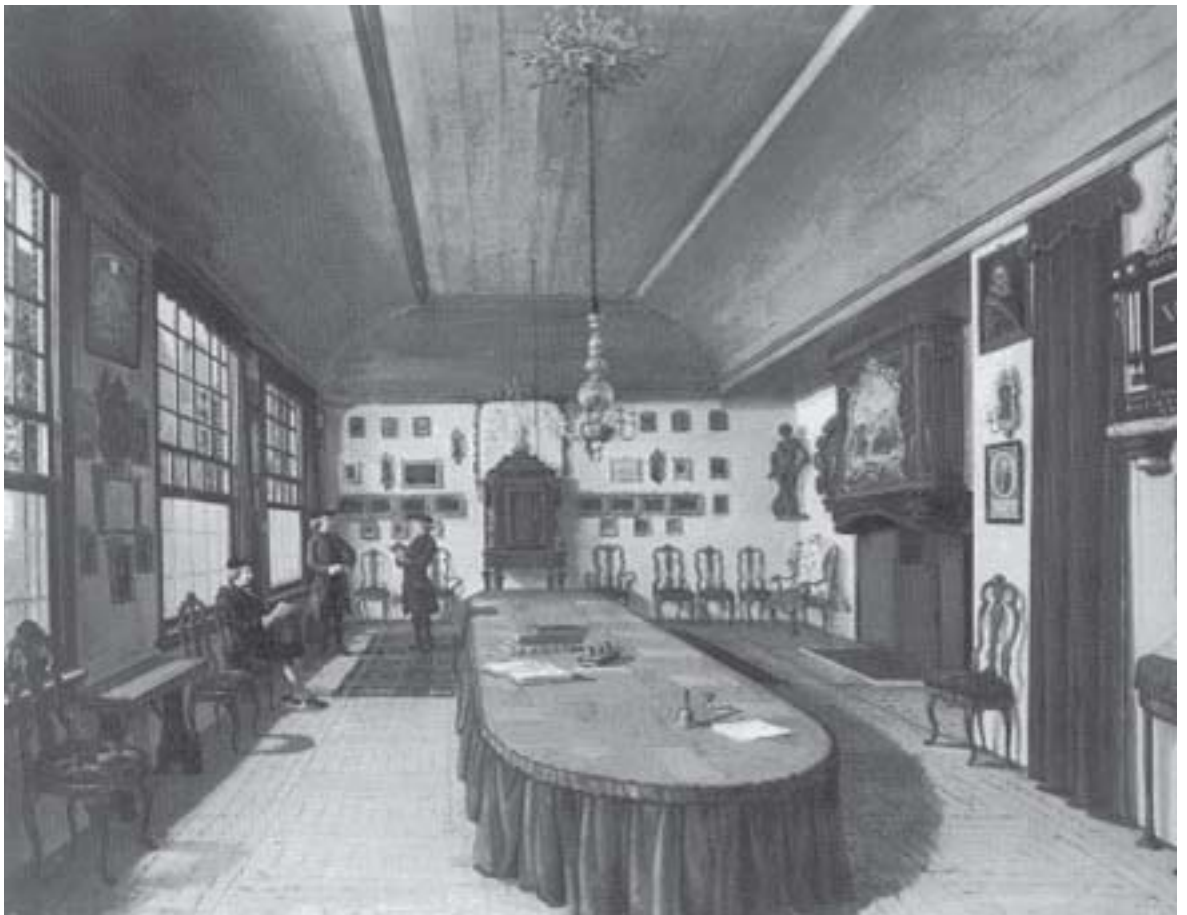
...een waardig dichtgenootschap, waar van ik in mijn jeugd de oorszaak en een medelid was, en dat in dien tijd meermaals vergaderde aan mijn vaders huis. Sommige van die leden hebben door haar eigen vorm en geschriften zig zelf vereeuwigd, ...

Clara's formulering doet, althans op het eerste gezicht, vermoeden dat zij te Bellingeweer te maken zou hebben gehad met één van de vele dichtgenootschappen, zoals die vanaf het midden van de achttiende eeuw in de Republiek tot ontwikkeling kwamen. Men denke hierbij dan bijvoorbeeld aan de twee, toentertijd in de Republiek meest dominante genootschappen: het boven reeds genoemde Haagse 'Kunstliefde spaart geen vlijt' (opgericht in 1772) en het Leidse dichtgenootschap 'Kunst Wordt Door Arbeid Verkreegen' (opgericht in 1766), waarvan Clara in 1781 eveneens lid werd (G. Knuvelde, 553-556).

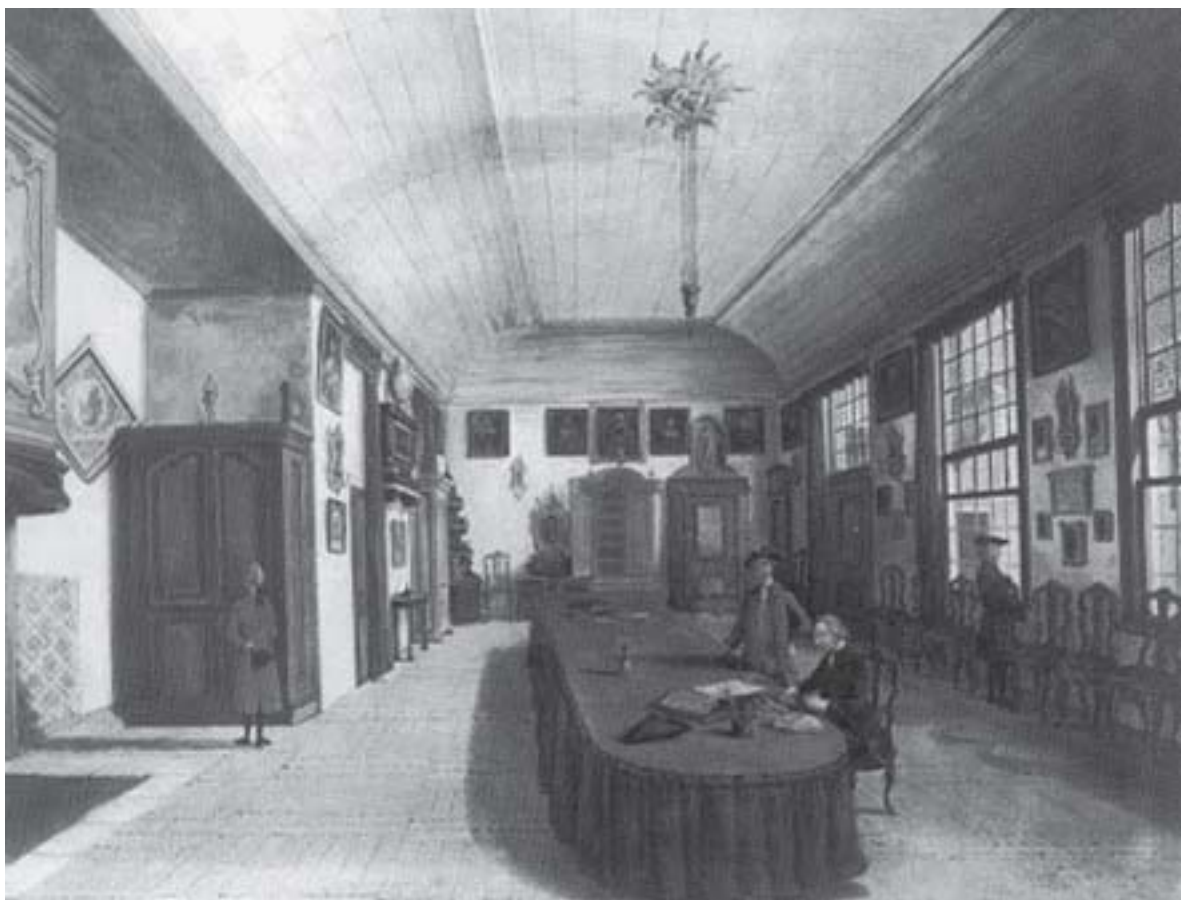
In de periode 1747-1800 hebben er in de Republiek ruim dertig van deze letterkundige genootschappen bestaan (Bert Thobokholt, 11 ev.). De bloeiperiode van deze gezelschappen valt tussen 1765-1780. Kenmerkend voor deze dichtgenootschappen was dat zij een strakke organisatie kenden: een bestuur, beschermheren, hoofdleden, medeleden, honoraire leden en beoordelingscommissies, die zich in principe vrij strikt lieten leiden door een soms zeer omvangrijke en betuttelende, om niet te zeggen tirannieke, reglementering, die in Leiden 'Wetten' werd genoemd (Bert Thobokholt, 47 ev.). Zo werden er maandelijks en jaarlijkse, bijzondere of buitengewone vergaderingen gehouden, ingezonden dichtwerken volgens een bepaalde procedure beoordeeld en/of bijgeschaafd, dichtwerken uitgegeven, en, - dit was één van de belangrijkste activiteiten van de genootschappen -, prijsvragen uitgeschreven door de beschermheren en hoofdleden, die dan na inzending beoordeeld en bekroond werden (Bert Thobokholt, 56 ev.).

Van belang is wel hier op te merken dat er door de leden geen 'persoonlijke' stukken mochten worden ingeleverd, zoals huwelijks-, verjaardags- of lijdgedichten (Bert Thobokholt, 55). In het vervolg van dit artikel zal blijken dat de kring rondom Clara zich in de jaren tussen 1746-1750 nu juist met grote hartstocht op deze, toentertijd zeer gewilde subgenres van gelegenheidspoëzie stortte.

De door Clara zelf in 1774 als 'waardig dichtgenootschap' betitelde kring lijkt dan ook weinig of niets te maken te hebben met de letterkundige genootschappen zoals die, in bijna alle gevallen pas twee decennia na de incidentele bijeenkomsten op de borg van Bellingeweer, elders en met name in de grotere, Hollandse en Utrechtse steden van de Nederlanden werden opgericht. Van de, voor deze 'professionele'

De vergaderzaal van 'Kunst wordt door arbeid verkreegen'.
Schilderij uit 1774, gemaakt door het KWDAVlid Paulus Constantijn la Fargue. Het bevindt zich in het Stedelijk Museum de Lakenhal te Leiden. Foto: Fotodienst Stedelijk Museum de Lakenhal.

De vergaderzaal van 'Kunst wordt door arbeid verkreegen'.
Schilderij uit 1780, gemaakt door het KWDAVlid Paulus Constantijn la Fargue. Het bevindt zich in het Rijksmuseum te Amsterdam, onder catalogusnummer A 3834. Foto: Fotodienst Rijksmuseum.

letterkundige gezelschappen zo kenmerkende strakke organisatie, reglementering, beoordelingen en prijsvragen kunnen de dichters, die 'meermaals' op het huis van vader Van Sytzama vergaderden, eigenlijk nog geen weet hebben gehad. Hoewel Clara's citaat spreekt over 'medelid' en 'leden', bezitten we momenteel geen enkel bewijs dat zich in het landelijke kerspel Bellingeweër, - of, wat meer voor de hand zou hebben gelegen, in de stad Groningen -, reeds zo vroeg zo'n 'stads' gezelschap zou hebben ontwikkeld, en/of na haar vertrek in 1750 zou hebben gehandhaafd.

Het slot van haar citaat, dat spreekt over sommige leden die 'door haar eigen vorm en geschriften zig zelf vereeuwigd (hebben)' ondersteunt deze laatste veronderstelling. Clara's formulering benadrukt juist de meer op het subjectieve en individuele gerichte poëtica van enkele van haar vroegere kringgenoten en hun onafhankelijkheid. Het is wellicht ook geen toeval dat in de jaren dat Clara haar lidmaatschap van de beide vooraanstaande Hollandse dichtgenootschappen verwerft, zich daarbinnen de meer 'moderne' en begaafde dichters in toenemende mate gaan verzetten tegen de, vaak dwingende, classicistische poëtica van de genootschappen en op zoek gaan naar hun eigen weg (C.B.F. Slingeling, 381).

Een derde opvallend element in het gegeven briefcitaat betreft Clara's mededeling dat zij van het zogenaamde Bellingeweërse dichtgenootschap zelfs de 'oorsaak' zou zijn geweest. Als zij hiermee bedoelt dat zij de oprichtster, of wat minder navrant, de aanleiding tot de vorming van de kring zou zijn geweest, dan strookt deze voorstelling van zaken beslist niet met de wijze waarop de (latere) geïnstitutionaliseerde genootschappen in de Republiek ontstonden en werden geleid. Naast het feit dat de meeste genootschappen hun oorsprong vonden in mannelijke vrienden- of kennissenkringen uit de gegoede standen, was het genootschapsleven vrijwel uitsluitend een mannenaangelegenheid (Van den Berg, p. 153). Zo zijn van het Leidse genootschap 'Kunst wordt door arbeid verkreegen' in de tweede helft van de achttiende eeuw in totaal slechts 9 dichtersessen lid geweest. In volgorde van binnenkomst waren dit: Jonkvrouw Anna van der Aar de Sterke (1774), Jonkvrouw Juliana Cornelia de Lannoy (1778), Clara Jacoba Porjeere (1780). Clara Fejoena Baronesse van Raesfelt geb. Sytzema (1781), Suzanne Olympe l'Ange (later: Stoppelaar) (1784), Margaretha Geertruida van der Werken wed. Decambon (1784), Adriana van Overstraeten (1789), Maria Petronella Elter geb. Woesthoven (1789), Petronella Moens (1789) (vgl. Bert Thobokholt, 69 noot 15). Zonder uitzondering waren vrouwen honoraire leden; drie van hen, onder wie Clara Fejoena, waren van adel.

Over het algemeen werden vrouwen, hoewel soms toegelaten tot openbare vergaderingen of dameslezingen en onmisbaar bij festiviteiten, zelfs als werkend lid geweest en stond er geen bestuursfunctie voor hen open.

Op grond van het bovenstaande vermoed ik dan ook dat Clara in haar brief aan het gerenommeerde Haagse dichtgenootschap een aantal 'aanpassingen' heeft gepleegd met het oog op haar adressant: enerzijds stelt ze de Bellingeweërse kring van vijftig jaar eerder voor als een heus 'dichtgenootschap' avant la lettre (wie ook in Den Haag zou ooit van Bellingeweër en/of zijn dichters van vijftig jaar

daarvoor hebben gehoord?), anderzijds benadrukt ze de, in die jaren door de meer getalenteerde dichters als keurslijf ervaren overreglementering van de dichtgenootschappen door te wijzen op de literaire onafhankelijkheid van haar kringgenoten, en impliciet dus van zichzelf. Tenslotte lijkt zij zichzelf een literaire en/of initiërende sleutelrol toe te dichten ten tijde van het ontstaan van de Bellingeweërse 'genootschap', die vrouwen, zelfs een kwart eeuw later, zeker nooit gespeeld kunnen hebben.

Ik kan me niet aan de indruk onttrekken dat Clara, die natuurlijk bijzonder ingenomen moet zijn geweest met haar lidmaatschap van het Haagse dichtgenootschap (Anema, 139-141), de betekenis van haar Bellingeweërse kring en die van haar eigen literaire en initiërende rol daarbinnen zo niet sterk heeft aangepast aan de situatie rond het jaar 1774, dan toch in ieder geval wat zelfingenomen en protserig heeft vertekend en overdreven.

Titelpag Bellingeweerder Uitspanningen.

Een Groningse bruiloft (januari 1746) en poëtenstrijd (mei-juni 1746)

In zijn nog steeds onmisbare studie *Een vergeten dichteres uit de Achttiende eeuw* (Clara Feyona van Sytzama) heeft Seerp Anema een zeer verdienstelijke poging gedaan dieper door te dringen tot de dichterskring rond Clara. Hiervoor maakte hij, bij het overigens nog steeds bestaande gebrek aan andersoortige bronnen, gebruik van een aantal in

hoofdzaak literaire bronnen. Deze waren:

1) Een bundel (convoluut) met bruiloftsgedichten, getiteld, *Bruilofts-gezangen opgezongen, ter bruilofte van ... Herman Wolthers en ... Louisa Christina Conring.: Plegtig in den echt verbonden binnen Groningen den 23 van Louwmaant 1746*, waarvan momenteel nog vier exemplaren bewaard worden in de Universiteitsbibliotheek te Groningen. In de Groningse catalogus wordt als 'auteur' Theodorus Brunsvelt van Hulten opgegeven (vgl. Anema, 25-31).

Deze bundel, in 1746 gedrukt door 'stadsboekdrukkersche' Gesina Elama, bevat de gedichten die tijdens het huwelijksfeest van Herman Wolthers en Louisa Christina Conring door diverse bevriende gelegenheidsdichters werden voorgedragen. De trouwerij van deze Groningse patricierskinderen vond plaats op 23 januari 1746, de festiviteiten ten huize van de vader van de bruid, Andries Conring, aan de Slagterij te Groningen.

De optredende dichters zijn achtereenvolgens: Theodorus Brunsvelt van Hulten, Frederik Adam Widder, Josua van Iperen, Gerard Nicolaas Heerkens, Arnold Kulenkamp, Michael Beckeringh, Joannes Lucaszoon Fockens, Petrus Lollema en een anonymus. Wij zullen de meesten straks op nieuw ontmoeten.

2) Een aantal berijmde pamfletten uit de jaren 1746-1750, eveneens grotendeels bewaard in de Groningse universiteitsbibliotheek, waarin diverse, op dat moment in Groningen wonende dichters elkaar zodanig verbaal te lijf gaan dat men wel spreekt van een 'Groningse poëtenstrijd' (Anema, 31-40, Steenhuis, 165-167).

De eerste van in totaal zo'n dertig pamfletten verschijnen in de maanden mei en juni 1746, dus zo'n vier maanden na de bovengenoemde bruiloft en circa vier a vijf maanden vóór het verschijnen van Clara's *Bellingeweeder Uitspanningen*.

De knuppel werd in het Groningse dichtershoenderhok geworpen door een twintigjarige student rechten, Gerard Nicolaas Heerkens. Zijn, in het Latijn geschreven Horatiaanse hekeldicht, getiteld *Carmen Curilli*, is een frontale aanval op poëten in de stad, die zich met allerlei ijverige en louter geïmiteerde, in slecht Latijn of Nederlands geschreven gelegenheidspoëzie (bruilofts-, begrafenis-, geboorte- en andersoortige gelegenheidsgedichten) bezighielden. In eerste instantie richt Heerkens zijn aanval op een aantal dichtende, in de stad Groningen vooraanstaande en deftige, veelal oudere mannen, te weten: Lucas Trip (dan 34 jaar oud), Meinardus Hemsterhuis (60 jaar), Willem Arnold Alting (nog slechts 23 jaar), Michiel van Bolhuis (?) en Quintus Pabus (?). Heerkens venijnige tekstpassage luidt als volgt:

*Hemsterhusus adest, ferus, horridus, ecce, ore minaci
Ut furit, Musae pallent, jamque acrius instat:
Hic venit Altingus, dux agminis alter, ibidem
Bolhusi, Pabi.....*

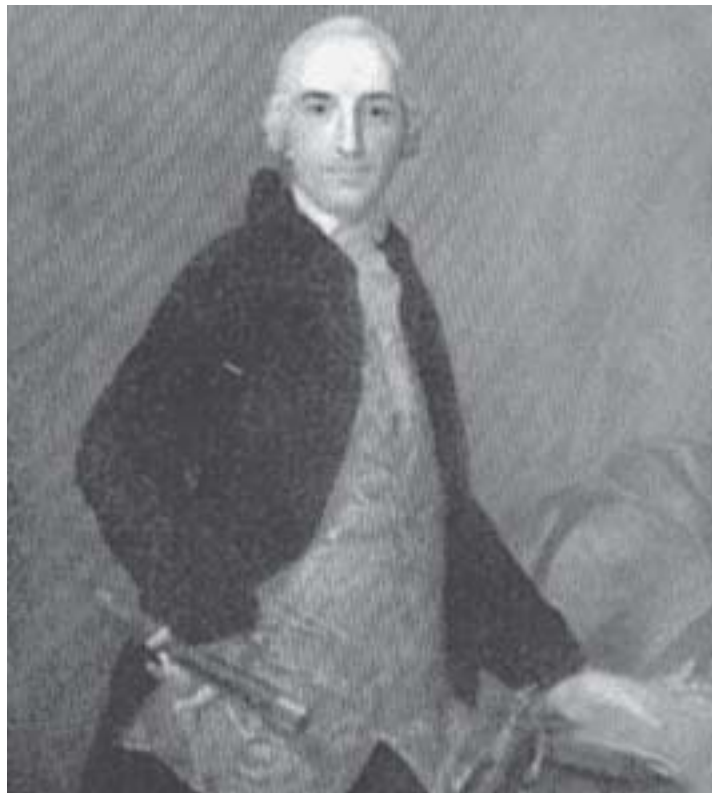
[Hemsterhuis is erbij, woest, huiveringwekkend, zie, met een dreigend gelaat

Alsof hij bezeten is, - de muzen verbleken -, en weldra volgt iets nog grimmigers:

Daar komt Alting, de andere aanvoerder van de troep, en ook zijn daar

De Bolhuizen, Pabi.....].

Lucas Trip (1713-1783) werd in Eelde geboren. Tijdens zijn rechtenstudie aan de Groningse universiteit manifesteert Trip zich voor het eerst als dichter. Na zijn promotie in 1735 in Utrecht, keert Trip in Groningen terug om een rechtspraktijk te beginnen. Ook wijdt hij zich weer aan de dichtkunst. Hij maakte enige naam met de bundel vrome poëzie *Tijdwinst in ledige uren of Proeven van stigtelyken aangedagt* (1764, 17742). In 1746 mengde hij zich in de Groninger poëtenstrijd met het pamflet *De bescheiden hekeldichter*, waarin hij Gerard Nicolaas Heerkens als de maker van het bovengenoemde pamflet *Carmen Curilli* ontmaskert. Vanaf 1751 is hij politiek actief. Zo wordt hij onder andere lid van de Gedeputeerde Staten, de Raad van State, de Staten Generaal, de Generaliteits- en de Provinciale Rekenkamer, bewindhebber van de West-Indische Compagnie en in 1779 een van de vier burgemeesters van Groningen. Trip, die dan woont in het in 1763 door hem gekochte huis Ossenmarkt 7, overlijdt op 19 augustus 1783. Hij wordt dan beschouwd als belangrijkste Groninger dichter van de achttiende eeuw.

Willem Arnold Alting.

Meinardus Hemsterhuis (1687-1774) was conrector van de Latijnse school te Groningen. Hij schreef voornamelijk gelegenheidspoëzie, zowel in het Latijn als in het Nederlands (Van der AA, 216, Van Bork).

Willem Arnold Alting (1724-1800), geboren te Groningen, studeerde en promoveerde aldaar in de rechten. Over zijn literaire bezigheden is weinig bekend. In augustus 1750 vertrok hij als onderkoopman naar Indie, waar hij zijn hele leven is gebleven. In 1780 werd hij benoemd tot Gouverneur-generaal. Deze functie vervulde hij zeventien jaar. In 1800 stierf hij als schatrijke man op zijn landgoed te Batavia.

Michiel van Bolhuis (??), mogelijk afkomstig uit Warffum, bekleedde te Groningen de aanzienlijke waardigheid van 'Taalman der gezworene Gemeente' en was een liefhebber en voorstander van studie en wetenschap. Zijn huis te Groningen was een verzamelaarsplaats van allen, die zich door kunstliefde en geleerdheid onderscheidden. Vooral beminde hij de dichtkunst, die hij zelf ook beoefende. Hij was onder anderen bevriend met genoemde Lucas Trip.

Quintijn Pabus (??) uit Groningen, was vooral bekend als dichter van stichtelijke poëzie en van zijn *Lof der stad Groningen* (1741). Als gelegenheidsdichter schreef hij een bruiloftsgedicht op het huwelijk van mr. Pieter Muntinghe en G.G. Kiers (Groningen 1744).

In het vervolg van het boven gegeven citaat van Heerkens, waarin de gegoede stadsgelegenheidsdichters worden geheeld, krijgen echter ook Clara Feyoena en haar kringgenoten er, althans op het eerste gezicht, behoorlijk van langs:

.....et quod secum animosa virago
Sytzama compellit, densum sine nomine vulgus.
[.....en dat wat de krijgshaftige jonge vrouw
Sytzama rondom zich samendrijft, het talrijke gepeupel
zonder naam].

In een noot tekent Heerkens met een schijnbaar denigrerend ondertoontje bij 'Sytzama' nog aan: *Poetria, cujus jam carmina eduntur* [Een dichteres, van wie reeds/weldra verzen worden uitgegeven].

De voorstelling van zaken door Heerkens lijkt veelzeggend. Vooreerst schildert hij in het verlengde van de op de strijd betrekking hebbende beeldspraak voor de mannelijke gelegenheidsdichters Clara en haar aanhang af als vervaarlijke strijders. Clara wordt zelfs krijgshaftig genoemd. Vervolgens blijkt hij Clara, wel zeer pejoratief geformuleerd overigens, toch enig initiatief ('samendrijft') toe te dichten. Tenslotte laat hij zich niet alleen over de dan net zeventienjarige 'dichteres' ('van wie reeds/weldra verzen worden uitgegeven'. NB. Anema, 40 noot 2 vertaalt mijns inziens onjuist: 'Een dichteres, van wier hand reeds verzen *verschenen*'), maar ook over haar samengedreven 'volgelingen' ('het talrijke gepeupel zonder naam') negatief uit. Zij zijn niet alleen volgzaam en talrijk, - hetgeen impliciet wel niet pleit voor de kwaliteit van hun literaire werk -, maar bovendien 'zonder naam', dat wil zeggen, onbekend. Uit het laatste zou men tevens op kunnen maken dat de formatie van de dichterskring nog maar kort daarvoor, - laten we zeggen tussen eind januari en mei/juni 1746 -, plaats had gevonden en dat Clara's *Bellingeweeder Uitspanningen* op dat moment nog niet was verschenen.

Maar vanwaar en hoe kende Gerard Nicolaas Heerkens Clara Feyoena dan en wist hij van het bestaan van haar kring? Had hij haar ooit eerder gezien of gesproken? Misschien een paar maanden eerder, eind januari 1746, tijdens de bruiloft ten huize van de familie Conring? Het lijkt mij niet erg waarschijnlijk dat de Orangistische familie Van Sytzama een uitnodiging zou hebben ontvangen voor de bruiloft van de toen tot de regentenpartij behorende familie Conring. Of is de ontmoeting tot stand gekomen, doordat Clara's broer Pico Galenus van Sytzama, die vanaf septem-

ber 1745 aan de Groninger Academie studeerde, bevriend was geraakt met een of meer van de bruiloftsgasten en/of Justus Conring en zich met zijn zestienjarige zus onder de gasten bevond?(Anema, 31). Of vormde misschien Justus Conring, broer van de bruid, die omstreeks deze tijd als leermeester van Clara zou zijn aangesteld, en die bevriend was met Heerkens, de verbindende schakel? Bij gebrek aan bronnen moeten deze vragen helaas onbeantwoord blijven. Hoe het zij, Heerkens blijkt goed op de hoogte van de prille dichterkring rond Clara en van het feit dat haar verzen 'reeds' of 'weldra' worden uitgebracht. Zoals zal blijken heeft hij zelf deel uitgemaakt van de literaire club en heeft hij zelf ook een lofdicht geschreven voor de *Bellingeweeder Uitspanningen*!

Blijft dan de vraag hoe we Heerkens neerbuigende en sarcastische hekeling van Clara en haar kring in de bovenstaande regels van zijn Carmen Curilli moeten begrijpen? Moeten we de inhoud ervan werkelijk serieus nemen, zoals Anema deed, of speelt Heerkens hier een wat hautain en studentikoos aandoend dubbelzinnig spel, zoals hij dat bijvoorbeeld ook deed met (en ongetwijfeld ook met medeweten van) Justus Conring ten aanzien van het auteurschap van zijn eigen pamflet *Epistola Andreades ad Curillum*..? Ook de medebruiloftsgasten, die tevens medepamfletschrijvers (Anema, 39-40) en -kringgenoten waren, namelijk Van Iperen, Fockens en Lollema, kan men ervan betichten met hun pamfletten naar de buitenwereld een dergelijk dubbelspel te hebben gespeeld. Als feitelijk nog nauwelijks bekende schrijvers weten zij heel deftig en dichtend Groningen tot in alle staten op te winden en, - wat voor de jonge aanstormende studentdichters wellicht het belangrijkste was -, ondanks het gebruik van allerlei pseudoniemen in hun pamfletten naam en faam te verwerven.

En daar ging het in de achttiende eeuw toch vooral om? De niet aflatende stroom van veelal conventionele gelegenheidsgedichten, door mannen en vrouwen uit gegoede kringen met geen, weinig of meer talent, maar in ieder geval toch met erg veel 'vlijt' en 'arbeid' geschreven, leren ons met name ook hoe men in die tijd in dergelijke milieus omging met vrienden, familie en andere sociale contacten. Zo werden vrienden in die eeuw niet gekozen, omdat men toevallig iets gemeenschappelijks had of elkaar aardig vond, maar vooral omdat men iets aan iemand kon hebben of omdat men simpelweg verplicht was, zoals in het geval van familieleden, met iemand bevriend te zijn. Zo konden ook huwelijken het sociale netwerk binnen de eigen kring vergroten, en was er dus bijna nooit sprake van een vrije huwelijkskeuze gebaseerd op liefde, bang als men was in andere dan de eigen kringen verzeild te raken.

Om zelf een plaats in de sociale hiërarchie van toen te verwerven of te behouden was het dus van het grootste belang contacten te onderhouden. Het schrijven van brieven en verzen was hiervoor in gegoede kringen bij uitstek een belangrijk middel, zodat 'dichters' dus min of meer verplicht waren iets te schrijven, als er iemand uit hun sociale groep ging trouwen, jarig was of overleed (zie o.a.: Kooijmans, Schenkeveld-van der Dussen).

Ik kan me maar niet aan de indruk onttrekken dat de bevriende club van jonge studenten theologie, filologie en

rechten, - allen ook van deftige komaf -, zich kostelijk vermaakt moet hebben tijdens het schrijven van het ene na het andere pamflet aan het adres van de oudere en deftige stadse dichters. Evenzo kunnen zij het uitgeschaterd hebben van het lachen, wanneer er weer eens een zeer serieuze, venijnige en berispelende reactie kwam van de kant van deze gerenommeerde Groningse gelegenheidsdichters. Wat voor de jongeren een opstandige, om niet te zeggen misschien wat puberale, speelse en ook literaire uitdaging was om zich in het maatschappelijke en culturele HighSocietyleven van de stad een plekje te veroveren, werd door de gevestigde oudere generatie paternalistisch en geïrriteerd veroordeeld als jeugdige brutaliteit, overmoed en zelfoverschatting. Ik hoop hier in ander verband nog eens op terug te komen.

Bijzonder aardig in dit verband tenslotte is het boven reeds genoemde pamflet *De bescheiden hekeldichter* van Lucas Trip, waarin hij niet alleen de aanstichter van de poëtenstrijd, Gerard Nicolaas Heerkens, ontmaskerde (voor zover dat al niet veel eerder was gebeurd) en een verbaal pak slaag gaf, maar ook de door deze gehoonde dichters in hun eer trachtte te herstellen:

U, braave Dichteren, achtbare van Swinderen! wiens puntig vernuft de laster om uwen staat ontziet; taalkiesche Alberthoma! zuivere Bolhuis! vindingrijke Alting! geleerde Wolbers! ovidiaansche Driessen! mannelijke Hemsterhuis! zedekundige Bakker!....

En waar aan Clara Feyoena en haar kring in Heerkens *Car-men Curilli* slechts anderhalve versregel werd besteed, daar haalt Lucas Trip in zijn pamflet wel heel omstandig uit om haar in haar eer te herstellen. Heerkens verwijt hij dat hij haar, een niets dan 'zuivre', zedige en weerloze vrouw, in het geniep heeft aangevallen en bezoedeld:

*Een zachtgeaarde Maagd,
Een andre Tesselscha, daar Hunze en A van waagt;
Die t'aadlijk wapen siert met Sarons dichtfestonnen,
Werd van een bloeden uil of vleermuis aangeschonden,
Die op haar leliewit de vale vlerken slaat,
En in de scheemring duikt: zoudt gij daarom den haat
En uitgedaagde vloek der zuivre zanggodinnen,
Die niets dan zedigheit en lievende eerbied minnen
In 't schenden van haar kunne en weereeloos geslacht
U halen op den hals door uw vermeette schacht?*

In ieder geval is het dus Lucas Trip geweest die Clara als eerste heeft vergeleken met Maria Tesselschade Visscher (1594-1649), een van de eerste vrouwen uit de vroeg-zeventiende-eeuwse kringen van de hogere burgerij die, zoals ook haar zus Anna Roemers Visscher (1583-1654), in toenemende mate een rol gaan spelen in het sociale verkeer, met name dan als 'vriendin', beminde en gastvrouw. Enige tijd participeerden beide Amsterdamse patriciersdochters als zodanig in de literaire conversatie en de vaak als grap of spel begonnen literaire productie van grote dichters als Heinsius, Hooft, Huygens, Vondel en Cats. Zo nu en dan produceerden zij ook zelf gedichten, die veelal aan 'vrienden' of bekenden uit de eigen kring gericht waren. Ook was het vanaf toen 'in' dat dames in deze kringen borduurden,

aquarelleerden of musiceerden.

Wat later in de zeventiende eeuw gaan meer en meer vrouwen deelnemen aan dit 'gezelschapsspel' en zien wij ook vrouwen met een zelfstandige publicatie naar buiten treden: om enkele belangrijke namen te noemen: Anna Maria van Schurman (1606-1678), Katharina Lescailje (ca. 1649-1711), Cornelia van der Veer (ca. 1639-?), de Groningse Sibylle van Griethuysen (1621-ca. 1663) en Alegunda Ilberi (1695-1740) en de Friese Titia Brongersma (ca. 1650- ca. 1700) (vgl. Marijke Spies, Annelies de Jeu, 88-172).

Ik vermoed dat de jeugdige Gerard Nicolaas en Clara en de anderen uit hun kring zich hebben zitten verknukelen bij deze reactie van de gerenommeerde en oudere Trip. Stand en aanzien (vgl. de 'Sarons dichtfestonnen' = de drie rozen in het wapen van de Van Sytzama's), maar ook de ondergeschikte positie en zedigheit van de vrouw als dichter waren voor Trip wezenlijker dan de jeugdige, opstandige wedstrijd die zij voorzichtig probeerden te spelen tegen de gevestigde orde. En Heerkens zal de beledigende opmerkingen van Trip, als zou hij haar als een soort vampier (vgl. 'uil' en 'vleermuis') in het duister te lijf zijn gegaan, voor lief hebben genomen, immers, was het niet dankzij zijn eigen pamflet dat hij er ondertussen wel in geslaagd was onze Clara als een ware 'Tesselschade' op het o zo keurige, Groningse literaire kaartje te helpen? Triomf dus.

De lofdichten in Bellingeweerder Uitspanningen (herfst 1746)

De derde bron die Seerp Anema voor zijn reconstructie van de Bellingeweerse kring gebruikt zijn uiteraard de twintig lof- of drempelgedichten die aan de eigenlijke gedichten van Clara's *Bellingeweerder Uitspanningen*, de zogenaamde 'Geestelijke stoffen', voorafgaan en de twintig mengel-stoffen-gedichten die daarna volgen.

Clara's bundel *Bellingeweerder Uitspanningen* maakt op het eerste gezicht de indruk van een, in hedendaagse ogen protserige uitstalling van twintig drempelgedichten van, en eveneens twintig zogenaamde 'mengel-stoffen'-gedichten over bekenden, vrienden en familieleden. Het eigenlijke dichtbundeltje 'Geestelyke Stoffen' telt in de Spandauw-uitgave vierendertig gedichten op slechts vijftig (genummerd van 1 t/m 50) bladzijden. De twintig drempelgedichten beslaan 58 (niet genummerde) bladzijden, en de twintig mengelstoffen-gedichten 39 bladzijden (genummerd van 53 t/m 92). Van de in totaal 147 met poëzie bedrukte pagina's van *Bellingeweerder Uitspanningen* zijn er dus maar liefst 97 (= 66%) geschreven door of gewijd aan bekenden, vrienden of familieleden van Clara.

De vierendertig geestelijke gedichten/gedichtjes van Clara worden dus omgeven door twintig drempelgedichten over de voortreffelijkheden van de jonge dichteres zelf en twintig gedichten van Clara over personen uit haar kennissen-, vrienden- of familiekring. Het moge duidelijk zijn dat voor een beter begrip van de bundel de aandacht hoe dan ook uit moet gaan naar de veertig mensen rondom onze zeventienjarige Clara.

In het onderstaande tabel heb ik de makers en hun bijdragen aan de bruiloftsgedichten ten huize van de familie Conring, aan de poëtenstrijdpamfletten en aan de drempelgedichten

naam	bruilofs- gedicht januari 1746	pamfletten 1746-ca. 1750	drempel- gedicht in B. U.
Frederik Adam Widder	2		12
Josua van Iperen	3	Pindarus berent den eenen verwarden hoop..	15
Gerard Nicolaas Heerkens	4	Carmen Curilli/Epistola Andreades	18
Arnold Kulenkamp	5		11
Michael Beckeringh	6		19
Joannes Lucaszoon Fockens	7	Roskam voor Curillus, Andreades en Erip.	14
Petrus Lollema	8	Hekel voor Curillus, Andreades en Eripan.	13
Justus Conring	9		6
Benjamin Taats			16
J.D.P. ?			17
Pico Galenus van Sytzama			21
Sophiae (Studiosus)?			5

van de Bellingeweeder Uitspanningen in beeld gebracht. De overige dichters (veelal predikanten en enkele 'bevriende' dichters) van de drempelgedichten heb ik even buiten beschouwing gelaten, evenals de geadresseerden in de 'mengel-stoffen' (prinses Carolina, vele familieleden, enkele bevriende dichters en predikanten).

In volgorde van de drempelgedichten in B.U.:

5. Sophiae (Studiosus): verder onbekend. Mogelijk bevriend met een van de anderen?
6. Justus Conring: student rechten.
11. Arnold Kulenkamp: student theologie.
12. Frederik Adam Widder: student theologie en filologie.
13. Petrus Lollema: ?
14. Joannes Lucaszoon Fockens: student filologie en filosofie.
15. Josua van Iperen: student filosofie.
16. Benjamin Taats: student theologie.
17. J.D.P.: ?
18. Gerard Nicolaas Heerkens: student rechten, later ook medicijnen.
19. Michael Beckeringh: student theologie en artes liberales.
20. Pico Galenus van Sytzama: student filologie en artes liberales.

Aan de hand van het bovenstaande schema ontwaren wij een groep van twaalf personen, allemaal mannen, enkele jaren ouder dan Clara, die studeren aan de Groningse Academie. Van vier van hen weten we, ook blijkens de ondertekening, dat zij theologie studeren, twee rechten en twee filologie, vaak gecombineerd met een andere studie (filologie, artes liberales of filosofie). De 'Sophiae Studiosus' is waarschijnlijk een, verder niet bekende student filosofie. Wat mij erg opvalt is dat in de lofdichten van deze twaalf ei-

genlijk geen enkele duidelijke verwijzing van welke aard dan ook naar zoiets als een gemeenschappelijke kring wordt aangetroffen. Afgezien van een enkel drempelgedicht dat wat meer betrokken of persoonlijk geschreven lijkt (bv. Kulenkamp en Van Iperen), bezingen alle in de, voor die tijd in dit conventionele genre zo kenmerkende gezwollen stijl in algemene termen de voortreffelijke afkomst, deugdzaamheid, zedigheid, vroomheid en dichterlijke talenten van Clara.

Eigenlijk levert *Bellingeweeder Uitspanningen* voor onze kennis van de kring niet meer op dan een simpele rij van twaalf namen van jonge gelegenheidsdichters, van wie wij er eind januari 1746 acht het huwelijk van hun medestudent aan de Slagterrijp hoorden opvrolijken. Vier van deze acht manifesteren zich in de maanden daarna voor het eerst als pamfletschrijvers in het kader van de Groningse poëtenstrijd.

Overigens springen wel de prominente plaatsen in de volgorde van de drempelgedichten in het oog van de verder onbekende (Studiosus) Sophia (5) en Justus Conring (6).

Opmerkelijk is ook dat Clara in haar 'Mengel-stoffen' aan geen van deze twaalf, - behalve dan in het (wel verplichte) gedichtje voor haar eigen broer Pico Galenus -, enige aandacht besteedt!

Zou dit laatste er misschien op kunnen wijzen dat de kringgenoten zich nog niet of nog maar kort daarvoor getroffen hadden? Of was het, ten gevolge van het obligate karakter van de 'Mengel-stoffen' (voor wat, hoort wat), die direct volgden op al het stichtelijks in de 'Geestelijke stoffen', wellicht ongepast geweest dat Clara, als jong meisje, zich over een of meer van haar jonge, mannelijke kringgenoten poëtisch zou hebben uitgelaten? Of zou vader Pier van Sytzama, die er zoveel aan gelegen was dat de schrijfsels van zijn lieftallige dochter in druk werden uitgegeven, 'censuur' hebben gepleegd?

Een nog simpeler verklaring voor hun 'afwezigheid' kan

Borg Bellingeweer of Tammingaborg.

echter ook gelegen zijn in het feit dat de meesten groten-deels onbekend, want nog gewoon student waren en nog geen publicaties op hun naam hadden staan.

In dat geval blijft het uiteindelijk toch opmerkelijk dat zij allen de gelegenheid hebben gekregen hun lofdicht in *Bellingeweerder Uitspanningen* te plaatsen. Vader Van Sytzama, trots, pr- en literairgevoelig als hij was, moet deze jongens toch belangrijk genoeg hebben gevonden om hen, na alle predikanten en dichtende dames, een bescheiden plaatsje in de aanloop van het bundeltje te gunnen. Voor de meesten was het hun tweede gepubliceerde literaire optreden. En dat nog wel in een bundel van een Van Sytzama. Een mooie springplank naar meer.

Een liber amicorum (1747) en een cyclus liefdesgedichten (1748/1749)

De volgende, vierde bron, die Anema (71-76; zie ook Bruinvis en Le Jue, 155) bij zijn reconstructie van de Bellingeweerse kring aanreikt, is een te Alkmaar bewaard 'liber amicorum' van een van de kringgenoten, de Duitse theologiestudent Arnold Kulenkamp. Eigenlijk is het dit poëziealbum dat ons voor het eerst een inzicht geeft in de 'feitelijke' literaire bezigheden van de vriendenclub. Naast het feit dat in het album de namen van vrijwel alle drem-peldichters van de *Bellingeweerder Uitspanningen* voorkomen, blijkt nu dat het gezelschap zichzelf in en rond het jaar 1747 beschouwde als een 'consortium poëticum', waarbinnen een bucolisch literaire uitwisseling in de vorm van een formeel spel plaatsvond van herderszangen. Dankzij het album van Kulenkamp kennen wij ook de fictieve namen van de herderinnen en herders van het gezelschap, zoals die veel later in enkele liefdesgedichten van Clara in haar bundel *Gedichten* (1794) verschijnen: Clara heet er Fillis, Conring Corydon, Pico Galenus Palemon, Kulenkamp Damon, Beckeringh Dorilas, Lollema Ronduit, Fockens Lysanthus, Heerkens Pylignon, Van Iperen Lycidas, Widder Durandus en Taats Thyrsis.

Elders in dit tijdschriftnummer gaat Rob de Bree uitvoerig en gedetailleerd in op het grote belang van deze cyclus in de bundel *Gedichten* en op de afzonderlijke liefdesgedichten, zodat ik er hier niet verder over wil uitwijden (zie ook

Anema, 66, 77-82 en 96). Voor de beeldvorming van Bellingeweerse kring is met name het tweede gedicht, 'Herders-zang op den dood van...' nog van belang, zoals De Bree ook aangeeft.

Overigens vraag ik mij, mede op grond van De Bree's deskundige analyse en commentaar, wel af of de zeven liefdesgedichten, die Clara zelf dateert in de jaren 1748 en 1749, ook werkelijk in die jaren, dus te Bellingeweer, tot stand zijn gekomen? De verstechniek en beeldspraak, maar ook en vooral de in mijn ogen veel persoonlijker, betrokken, en dus meer moderne, laat achttiende-eeuwse wijze waarop Clara als dichteres in deze gedichten naar voren treedt, zijn zo verrassend, dat ik me nauwelijks kan voorstellen dat de verzen door dezelfde dichteres als die van de *Bellingeweerder Uitspanningen* zijn geschreven. Is de cyclus wellicht later door Clara zelf herschreven? Nader onderzoek zal hier uitkomst kunnen brengen.

Hoe het zij, de sociale achtergrond van het, grotendeels op Vergilius' *Eclogae* geïnspireerde bucolische literaire spel van de Bellingeweerse kringgenoten en de centrale rol die Clara daarin speelde, worden door literatuurhistoricus Te Winkel (136) op de volgende wijze prachtig toegelicht:

Van die Romeinsche landheeren nu waren ook onze republikeinsche patriciërs van het eind der zeventiende eeuw de geestverwanten geworden, en mochten zij zelve misschien wat al te ernstig zijn, om zich meer dan terloops te verlustigen in hetgeen toch in werkelijkheid niet anders dan een aardig spel der verbeelding was, hunne zoons en dochters speelden, met de nog wat levendiger verbeelding der jeugd, het spel gaarne mee. De jonge meisjes, van nature afkeerig van deftigheid en ceremoniël, droomden zich op het landgoed harer ouders gaarne als herderinnen en lieten zich daar door jonge heeren, onder het mom van eenvoudige, naieve herders, gaarne het hof maken, om er ook hare idylle te beleven, met het meest karakteristieke er van, de idyllische liefde.

Een sneldicht van Heerkens (september 1750)

In dit speciale tijdschriftnummer geeft Klaas Oosterkamp (2007) een 'sneldicht' uit, dat Gerard Nicolaas Heerkens op 1 september 1750 in Groningen schreef ter gelegenheid van

het huwelijk van Clara met Isaac Reinder van Raesfelt, dat vijf dagen later, op 6 september 1750, plaatsvond in het kerkspijkje van Bellingeweer (De Jeu, 157 noot 272).

Dit in het Frans geschreven gelegenheidsgedicht, - NB. wie had een bruilofts-dicht nog verwacht van Heerkens na zijn tirades tegen het genre in *Carmen Curilli*? -, licht ons eigenlijk bijzonder goed in over de Bellingeweerse kring en Clara's rol daarbinnen.

Ik druk het eerste deel hier nog eens af in de mijns inziens fraaie vertaling van dr. L.J.H. Lobbes (zie verder de bijdrage van Klaas Oosterkamp).

*Jegens ons allen immer ongevoelige opstandelingen
Waande ik u, Philis, een wrede muze.
Ieder aanbad u, gij weigerde de wierook
En de wensen, en het hart van zovele stille aanbidders,
Van wie de een broodmager <is geworden>, de ander, he-
laas, nog ellendiger
Reeds bij de doden is, waar Sappho uit naastenliefde
Hem wellicht troost, of hem teder beklagt
Voor wat hij voordien van Philis had te lijden.
Fijnzinnige en hoofse Tircis, verkerend in betere kringen
Verwond door Sytzama door middel van een diepe pijl,
Tircis <du> vlucht ver van ons en steekt zeeën over.
Slechts Pilingus zingt nog voor u hier verzen.
Want zodra u, Philis, tedere snoepster,
Zodra <du> u afstootte de wispelturige Hippocrates,
Heeft hij zichzelf genezen met behulp van goede wijn.
Vergeef mij die steek van handige geneesheer.*

Heerkens zou Heerkens niet zijn, als hij er niet iets moois, spitsvondigs en onconventioneels van zou hebben gemaakt. Volgens de conventie had Heerkens zijn bruilofts-gedicht moeten beginnen met een beschrijving van de verovering van de kuisen vrouw en de inspanningen die de man zich bij dit alles had moeten getroosten. Pas wanneer de man dreigt weg te kwijnen van verdriet geeft de vrouw uit medelijden toe (Van Strien, 49-50).

Heel provocerend gaat Gerard Nicolaas in het eerste deel (alsook in het tweede) volledig voorbij aan het veroveren en bijna wegwijnen van de bruidegom. In plaats van Van Raesfelt schuift hij enkele vrienden van de Bellingeweerse kring, onder wie zichzelf, naar voren.

Hoewel dezen de 'immer ongevoelige opstandelingen' Philis (= Clara) aanbaden, wees zij als 'een wrede muze' hun lof, wensen en 'het hart van zovele aanbidders' van de hand. Ten gevolge van deze afwijzing kwijnden er maar liefst vier aanbidders weg: de eerste is 'broodmager' geworden, de tweede is 'Voor wat hij voordien van Philis had te lijden' inmiddels reeds 'bij de doden', en een derde, Tircis genoemd, is met een gebroken hart 'ver van ons' weggevlucht en de zeeën overgestoken. De vierde, Pilingus, is de enige die nog over is om haar vandaag toe te zingen, maar ook hij werd door 'Philis, tedere snoepster' (NB. was Clara wel zo 'kuis' eigenlijk?) afgewezen en heeft 'zichzelf genezen met behulp van goede wijn'.

Wie de eerste, sterk vermagerde aanbieder is geweest valt niet uit het gedicht op te maken. In de tweede herkennen we uiteraard Justus Conring. De derde ongelukkige, Tircis, moet Benjamin Taats zijn. De enig overgeblevene Pilingus die aan de drank is geraakt, is uiteraard Heerkens zelf, toen

student medicijnen (vgl. 'Hippocrates', 'geneesheer' en de ondertekening).

Ik kan me zo voorstellen dat Clara, en zeker de volledig gepasseerde arme Van Raesfelt, even hebben moeten slikken bij het aanhoren van deze pijnlijke 'steek van handige geneesheer' Heerkens (Au!).

Volgens dezelfde conventie had Heerkens het tweede deel zijn bruilofts-dicht moeten vervolgen door de afkomst van het paar te bezingen, de huwelijksnacht en de wens op een rijke kinderschaar. Tenslotte had hij alle aanwezigen een welterusten moeten wensen, behalve dan het bruidspaar zelf.

Over de gegoede afkomst van het paar deelt Gerard Nicolaas niets mee, wel over hun geografische herkomst. Het enige dat hij over Van Raesfelt meldt is dat hij een 'te gelukkige sterveling' is die Clara uit deze streken wegneemt om haar naar de Vecht te brengen. De 'nimphen van de Vecht' zullen verrukt worden 'om hem te horen zingen'. Al even dubbelzinnig en met een allusie naar de huwelijksnacht is het volgende (mijns inziens heerlijk onzinnige) vers 'Laat zijn kruik vloeien en siert zijn rietstengels...

En wat Clara betreft: 'de Aa (feitelijk de Hunze! J.T.) gromt en kreunt' en de riviermeermannen heffen een klaagzang aan, want zij zullen haar, die door God gemaakt lijkt om 'de zwartgallige Fries op te vrolijken' moeten missen. Deze sombere eerlijke mensen zullen na haar vertrek 'hun stemmen, hun verveling en hun luiheid' bewaren, net als de 'ik', die ook geboren werd 'in dit fatale land'. En 'Sytzema' zal 'verre van ons' gelukkige dagen 'slijten' (sic!) in een 'lieflijk Huwelijk'.

Heerkens vergeet (bewust) de wens op een rijke kinderschaar voor het paar en een welterusten voor de aanwezigen uit te spreken.

Het moge duidelijk zijn dat dit speelse gedicht meer dan duidelijk de reeds eerder begonnen teloorgang van de vriendenkring bewijst. De karakter van de kring wordt er ook helder door. Clara is er het door alle mannelijke deelnemers aanbeden middelpunt van, als gastvrouw, maar vooral als (stille) geliefde en vriendin. In Heerkens typering van Clara als 'immer ongevoelige opstandelingen' zullen de eerste twee woorden wel begrepen moeten worden in samenhang met de door hem in de verzen hierna beschreven voorstelling dat de wrede, veeleisende Clara de smachtende jonge studenten uiteindelijk allen afwees, voorzover zij zelf al niet eerder hadden 'afgehaakt'. Wat hij precies met de opmerkelijke kwalificatie 'opstandelingen' bedoelt, kan te maken hebben gehad met het hierboven afgedrukte citaat van Te Winkel, waarin deze aannemelijk maakt dat de sociale achtergrond van de toentertijd bij de deftige jeugd zo geliefde herdersgedichten gezocht moet worden in een wat puberaal zich afzetten van 'jonge meisjes, van nature afkeerig van deftigheid en ceremonieel'. Deze opstandigheid van de toen zeventienjarige Clara sluit mijns inziens naadloos aan op de eerder, in het kader van de poëtenstrijd beschreven puberale, speelse en ook literaire uitdaging van de groep jonge studentendichters om zich tegen de gevestigde orde af te zetten en zich tegelijkertijd een positie en aanzien te verwerven binnen het deftige sociale en culturele leven van het toenmalige Groningen.

In de, in politiek, religieus, literair, sociaal en andere opzichten nog zwaar geformaliseerde eerste helft van de acht-

Kaartdetail Bellingeweer en omgeving, 1851.

tiende eeuw moet het niet gemakkelijk geweest zijn om in gegoede milieus te 'puberen'. Met het keurige stands-, en wellicht ook verstandshuwelijk tussen Clara en Isaac Reinder verdwenen de laatste 'wilde haren'. Het echte, volwassen leven begon.

De nog steeds wel opstandige Heerkens is de laatste van de Bellingeweerse vriendenclub die de verholten erotische spanning en literaire pretenties tijdens het huwelijksfeest op de borg van Bellingeweer onder woorden bracht.

En wat onze eigenzinnige 'opstandelinge' Clara betreft: zij heeft haar jonge jaren op Bellingeweer haar hele leven nooit vergeten.

Geraadpleegde literatuur

A.J. van der Aa, *Nieuw biographisch, anthologisch en critisch woordenboek van Nederlandsche dichters*. Tweede deel (Amsterdam 1845).

Seerp Anema, *Een vergeten dichteres uit de achttiende eeuw (Clara Feyona van Sytzama)* (Amsterdam 1921).

R.A. de Bree, 'De schaamte voorbij. Clara's cyclus liefdesgedichten van 1748/49 en 1794', in: *Rondom den Herdenbergh* jaargang 24 nummer 4, 2007, 34-47.

C.W. Bruinvis, 'Album van Arnoldus Kulenkamp. – De dichteres Clara Feyoena van Sytzama', in: *De navorscher* 54 (1904) 389-394.

W. van den Berg, 'Het literaire genootschapsleven in de eerste helft van de negentiende eeuw', in: *Documentatieblad Werkgroep 19e eeuw* 2 (1983).

G.J. van Bork en P.J. Verkruijsse, *De Nederlandse en Vlaamse auteurs* (1985).

H.A. Höweler, 'Uit de geschiedenis van het Haagsche dichtgenootschap "Kunstliefde spaart Geen Vlijt" 1772-1818.', in: *Tijdschrift voor Nederlandsche taal- en letterkunde* 56 (1937).

Annelies de Jeu, *'t Spoor der dichters- en netwerken' Netwerken en publicatiemogelijkheden van schrijvende vrouwen in de Republiek (1600-1750)* (Hilversum 2000).

G. Knuvelde, *Handboek tot de geschiedenis der Nederlandse letterkunde* ('s-Hertogenbosch 1971, 5e dr.), deel II.

L. Kooijmans, *Vriendschap en de kunst van het overleven in de zeventiende en achttiende eeuw* (Amsterdam 1997).

K. Oosterkamp, 'Sneldicht ter gelegenheid van het huwelijk van Clara Feyoena van Sytzama barones van Bellingeweer etc. etc. met de heer Van Raesfelt, heer van Heemse, Den Alerdinck etc. etc. met de heer Van Raesfelt, heer van Heemse, Den Alerdinck etc. etc.', in: *Rondom den Herdenbergh*, jaargang 24, nummer 4, 2007, 68-71.

M.A. Schenkeveld-van der Dussen, 'Poëzie als gebruiksartikel: gelegenheids- gedichten in de zeventiende eeuw', in: M. Spies (red.), *Historische letterkunde. Facetten van vakbeoefening* (Groningen 1984) 75-92.

J. Seldenrath, 'De betekenis van Clara Feyoena van Raesfelt-van Sytzama (1729-1807) als kerklied-dichteres' in: (red.) J. Bekkenkamp, F. Droës, A.M. Korte e.a., *Proeven van vrouwenstudies theologie*. Dl. 2 (Leiden/Utrecht 1991).

C.B.F. Slingeling, 'november 1787: Een bode van het Haagse dichtgenootschap "Kunstliefde spaart geen vlijt" bezoekt het honorair lid Willem Bilderdijk om twee jaar achterstallige contributie te vorderen', in: *Nederlandse Literatuur, een geschiedenis* (Groningen 1993) hoofdred. M.A. Schenkeveld-van der Dussen, hoofdstuk 68.

Marijke Spies, 'Oudejaarsavond 1675:...', in: *Nederlandse Literatuur, een geschiedenis* (Groningen 1993) hoofdred. M.A. Schenkeveld-van der Dussen, hoofdstuk 50.

J.F. Steenhuis, 'Winsumers als schrijver en schrijvers over Winsum', in: *Winsums Verleden* red. J.F. Formsma (Groningen, Djakarta 1957) 162-182.

Strien, T. van (Ed.), *Hollantsche parnas. Nederlandse gedichten uit de zeventiende eeuw* (Amsterdam 1997).

Bert Thobokholt, *Het taal- en dichtlievend genootschap "Kunst wordt door arbeid verkreegen" te Leiden, 1766-1800*.

(vgl. www.dbnl.org/tekst/tho001taal01-01/index.htm).

J. te Winkel, *Ontwikkelingsgang der Nederlandsche Letterkunde deel V (herdruk Utrecht-Leeuwarden 1973)*, *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde van de Republiek der Vereenigde Nederlanden III*.

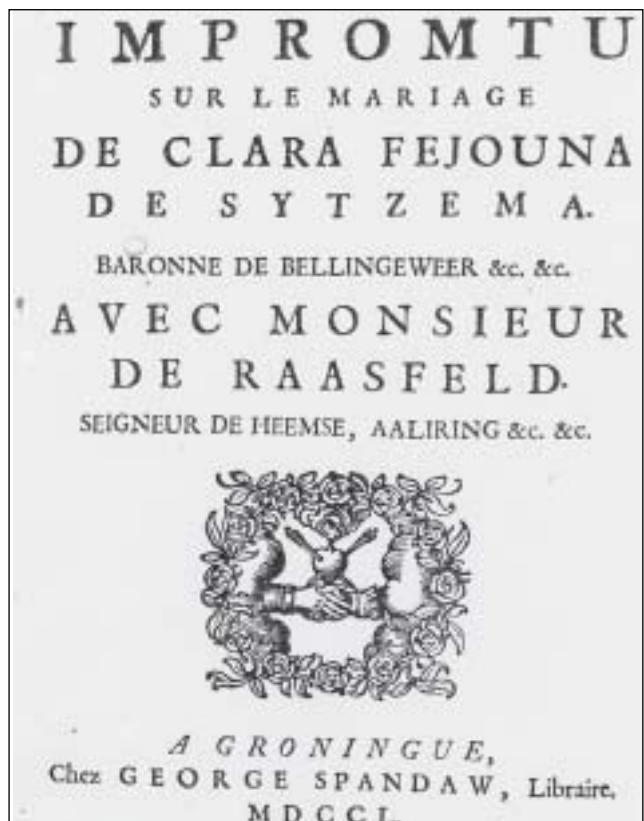
*Sneldicht ter gelegenheid van het huwelijk van
Clara Feyoena van Sytzama barones van
Bellingeweer etc. etc. met de
heer Van Raesfelt, heer van Heemse,
Den Alerdinck etc. etc.*

In 1750 verscheen bij George Spandaw, boekhandelaar te Groningen, een gedicht ter gelegenheid van het huwelijk van Clara Feyoena van Sytzama met Isaac Reinder van Raesfelt. De auteur was Gerard Nicolaas Heerkens die dit gedicht, geschreven in het Frans, maakte voor zijn vriendin Clara Feyoena. Zowel gedicht als dichter zijn opmerkelijk genoeg om er aandacht aan te schenken.

■ K. Oosterkamp

Het gedicht

Op 6 september 1750 werd in Winsum het huwelijk voltrokken tussen Clara Feyoena van Sytzama en Isaac Reinder van Raesfelt. Hun liefde was ontloken tijdens een verblijf van Clara Feyoena bij haar oom Jan Andries op de Blankenheimert in Collendoorn. Daar in Heemse had ze Isaac Reinder ontmoet en op zijn aanzoek haar ja-woord gegeven. Onder de genodigden voor het huwelijksfeest zullen ongetwijfeld Clara's vrienden uit Groningen aanwezig zijn geweest. Zij was immers enige tijd het middelpunt geweest van een Groninger studenten-dichterskring op Bellingeweer. In een brief van 3 mei 1792 kijkt ze terug op deze periode met de woorden (..) *een waardig dichtgenootschap, waar van ik in mijn jeugd de oorszaak en een medelid was, en dat in dien tijd meermaals vergaderde aan mijn vaders huis* (geciteerd uit Seldenrath, 1991). Een van de jongemannen die deel uitmaakte van deze groep was de getalenteerde Gerard Nicolaas Heerkens. Hij dichtte op dit huwelijk in verheven Frans een impromptu, een sneldicht.

Van het gedicht geven we de Franse tekst, de letterlijke vertaling en enige toelichting.

**A nous autres toujours insensible rebelle
Je vous crojois Philis une Muse cruelle:
Chaqueun vous adoroit, vous refusiez l'encens
Et les vœux, & le cœur de tant des Soupirans,
Donc l'un étiqua, hélas! l'autre plus misérable
Est déjà chez les morts, ou Sappho charitable
Le console peut-être & le plaint tendrement
De ce, que de Philis il souffrit cy devant.
Tircis fin & courtois, versé dans le beau monde
Blessé par Sytsema d'une flèche profonde
Tircis fuit loin de nous, & traverse des mers.
Pilignus seul encor vous chante icy des vers.
Car des que vous Philis friande & délicate
Des que vous rebutiez le volage Hippocrate,
Il s'est guerri lui-même à l'aide du bon vin.
Pardonnez moi ce trait d'habile Médecin.
Bon, bon, nous dit Philis, à quoi ce sert Poète?
Parlez moi de Rasfeld, du beau jour, de ce fete.
Ouy ... mais ... de Rasveld! ce mortel trop heureux
Ravira pour jamais SYTZEMA de ces lieux.
Nymphes, nymphes de Vecht que vous Serez Charmées
De l'entendre chanter dans vos douces contrees!
L'IJssel même orgueilleux du bonheur de ses eaux
Fait ruisseler son urne, & pare ses roseaux ...
Mais ... l'Aa gronde & gemit: ses Najades plaintives
Coururent désespérées & pleurent sur nos rives
Et qui n'eut cru Philis, que Dieu propice & bon
Vous fit pour égayer l'hipocondre Frison;
Nos honnetes gens donc sombres, des qu'on les laisse
Conserver leurs humeurs, leur ennui, leur paresse.
Et moi né sur le Pinde en ce pays fatal
Je reste triste & lourd, je reste leur égal,
Tandis que Sytsema loin de nous Fortunée
Passe des heureux jours dans un doux Himénée.**

**HEERKENS nommé PILIGNUS
Sur le Parnasse de Bellingeweer.**

Le 1 Septembre 1750 à Groningue

*Jegens ons allen immer ongevoelige opstandeling
Waande ik u, Philis, een wrede muze.
Ieder aanbade u, gij weigerde de wierook
En de wensen, en het hart van zovele stille aanbidders,
Van wie de een broodmager <is geworden>, de ander, he-
laas, nog ellendiger
Reeds bij de doden is, waar Sappho uit naastenliefde
Hem wellicht troost, of hem teder beklagt
Voor wat hij voordien van Philis had te lijden.
Fijnzinnige en hoofse Tircis, verkerend in betere kringen
Verwond door Sytsema door middel van een diepe pijn,
Tircis <dus> vlucht ver van ons en steekt zeeën over.
Slechts Pilignus zingt nog voor u hier verzen.
Want zodra u, Philis, tedere snoepster,
Zodra <dus> u afstootte de wispelturige Hippocrates,
Heeft hij zichzelf genezen met behulp van goede wijn.
Vergeef mij die steek van handige geneesheer.*

*O.k., o.k., zegt ons Philis, waartoe dient dat dichten?
Spreek mij over Rasfeld, over de mooie dag, over dat feest.
Ja .. maar ... over Rasfeld! Die te gelukkige sterveling
Zal voor immer Sytsema uit deze oorden wegnemen.
Nimphen, nimphen van de Vecht, wat zult gij verrukt wor-
den
Om hem te horen zingen in uw lieflijke contreien!
Zelfs de IJssel, overtrots op het geluk van zijn wateren.
Laat zijn kruik vloeien en siert zijn rietstengels ...
Maar ... de Aa gromt en kreunt: zijn riviermeerminnen met
klaagzang
Dwalen wanhopig en wenen op onze oevers.
En wie zou niet hebben geloofd dat God, goed en goedgun-
stig,
U heeft gemaakt om de zwartgallige Fries op te vrolijken.
Onze eerlijke mensen, somber van aard, zodra men hen ver-
laat,
Bewaren hun stemmingen, hun verveling en hun luiheid.
En ik, geboren op de Pindarus in dit fatale land,
Ik blijf bedroefd en teneergedrukt, ik blijf aan hen gelijk,
Terwijl Sytsema, in haar voorspoed verre van ons
Gelukkige dagen slijt in een lieflijk Huwelijk.*

*Heerkens genaamd Pilignus
op de Parnassus van Bellingeweer*

1 september 1750 te Groningen

Het gedicht bestaat uit twee delen. Het eerste deel spreekt van de ontredde bij de Groninger vriendschaar vanwege het vertrek van Clara Feyoena, het tweede deel bezingt het geluk van het jonge paar.

De Groningse vrienden waren onder elkaar bekend onder bucolische herdernamen. Vandaar dat Clara Feyoena in het gedicht aangesproken wordt als Philis. De ik, Heerkens ook genaamd Pilignus, doet zijn beklag: ieder aanbad haar, terwijl zij de aanbidders weigerde. De een is daardoor broodmager geworden, een ander is gestorven en wordt in het dodenrijk getroost door Sappho, de grootste dichteres van de Griekse Oudheid. Wellicht is hier een verwijzing te lezen naar de vroege dood van Justus Conring, de jonge leermeester van Clara Feyoena met wie zij een kortstondige romance beleefde. Weer een ander, onder de naam Tircis, achter wie we de student Taats moeten denken, is gaan zwerven in den vreemde. Alleen Pilignus, die een gedicht voor haar kan maken, is er nog. Ook deze medisch student, die zich hier even identificeert met de beroemdste Griekse geneeskundige Hippocrates (ca. 460 - 377) voelde zich afgewezen, maar hij heeft genezing gezocht en gevonden in de wijn.

In het tweede deel verheugen de riviernimfen van Vecht en IJssel zich over de komst van Clara Feyoena naar hun stroomgebieden. Alleen de Groningse Aa heft de klaagzang aan over haar vertrek. Van Raesfelt is een gezegend man, want hij moet in staat geacht worden om Clara Feyoena te behoeden voor zwartgalligheid: hij zal haar vrolijk en gelukkig maken.

De ik blijft bedroefd achter, bij de andere vrienden, terwijl Clara Feyoena ver bij hen vandaan in een voorspoedig en lieflijk huwelijk haar dagen zal doorbrengen.

De dichter ondertekent met zijn echte naam Heerkens en

Portret van G.N. Heerkens op 66-jarige leeftijd.

met zijn bucolisch pseudoniem Pilignus, terwijl hij zich situeert op de dichtersberg, de Bellingeweerder Parnassus.

De dichter

Gerard Nicolaas Heerkens werd op 8 juli 1726 geboren in Kleine Meer, bij Sappemeer. Hij zou de oudste zijn in een katholiek gezin met zeven kinderen. Vader Heerkens was een geletterd man die veel tijd en zorg besteedde aan de opvoeding van zijn kinderen. In 1738 vertrok de jonge Heerkens naar het Duitse Meppen om bij de Jezuïeten onderricht te krijgen, vooral in het Latijn. Na ongeveer vijf jaar keerde hij terug naar huis om daarna in Groningen rechten te gaan studeren. Het was niet de studie van zijn keuze, zijn vader prefereerde deze studie boven die van medicijnen. Na enige tijd kreeg Gerard Nicolaas echter toch toestemming om medicijnen erbij te doen. In Groningen raakte de student bevriend met onder meer Justus Conring. Hij schreef naast zijn studie graag verzen in het Latijn. Toen hij in een hekel-dicht de spot had gedreven met de al te deftige en gezwollen gelegenheidsdichters in de Groninger gegoede kringen, ontketende hij de zogenaamde Poëtenstrijd. Hoewel het later allemaal wel weer grotendeels is goed gekomen, verwierf hij er op dat moment weinig vrienden mee. Wel steeg zijn aanzien bij de jonge studenten-dichters, maar het leek toch maar verstandig om de studie enige tijd voort te zetten in Leiden. Ondanks vaders dringend advies om te stoppen met de Latijnse verzenmakerij kon Heerkens het niet laten. Met diverse aanbevelingsbrieven op zak vertrok hij in 1748 naar Parijs, introduceerde zich in diverse artistieke en wetenschappelijke kringen en maakte kennis met de grote Franse denker en dichter Voltaire. In 1749 promoveerde hij in Reims tot doctor in de medicijnen.

Hij besteedde zijn tijd vooral aan het schrijven van diverse publicaties, over zijn medisch vakgebied, over het belang van hygiëne. Daarnaast bleef hij zich onderscheiden als Latijns dichter. Hij maakte diverse reizen, door Frankrijk, Duitsland naar Italië, waar hij langdurig verbleef in Rome. Ook over zijn reizen publiceerde hij regelmatig. De nalatenschap van zijn vader stelde hem in staat dit bestaan te leven.

In het najaar van 1761 keerde hij terug naar Groningen, waar hij zich vooral bezig ging houden met het bezorgen van zijn gedichten, artikelen en andere geschriften. Hij betoonde zich een groot geleerde met uitgebreide kennis van de medische wetenschap, maar ook van de Romeinse Oudheid. Daarnaast was hij een zeer verdienstelijk Latijns dichter.

Toen hij echter op 8 november 1801 overleed, was hij tamelijk eenzaam geworden. Zijn kosmopolitische en aristocratische levensstijl had hem weinig vrienden gelaten.

Tenslotte

Gerard Nicolaas Heerkens heeft behoord tot de vriendenkring van Clara Feyoena in haar Groningse jaren. Het Franse huwelijksgedicht is daarvan een tastbaar bewijs. Als het gezegde ‘Zeg mij wie uw vrienden zijn, en ik zal zeggen wie gij zijt’, opgaat, zegt deze vriendschap wellicht ook iets over Clara Feyoena, over haar interesse, haar gevoel voor wetenschap en dichtkunst en over het niveau van de Groningse kring.

De heer E. Wolbink trof dit gedicht aan in de collectie Gelegenheidsgedichten in de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag.

Met dank aan de heer dr. L.J.H. Lobbes voor de letterlijke vertaling van het gedicht.

Geraadpleegde literatuur:

S. Anema, *Een vergeten dichteres uit de achttiende eeuw*. (Amsterdam 1921).

J. Seldenrath, ‘De betekenis van Clara Feyoena van Raesfelt - Van Sytzama (1729 - 1807) als kerklieddichteres’, in: *Proeven van vrouwenstudies* (red.) J. Bekkenkamp e.a. (Leiden - Utrecht 1991).

Dr. J. A. Worp, ‘Gerard Nicolaas Heerkens’, in: *Gron. Volksalmanak voor 1899*.

Clara Feyoena van Raesfelt, geboren van Sytzama, als historica

Als schrijfster heeft Clara Feyoena van Raesfelt, geboren van Sytzama, haar bekendheid hoofdzakelijk te danken aan het hofdicht ‘Heemse Hof-, Bosch- en Veldzang’ dat in 1783 werd uitgegeven. Haar twee bundels met gedichten, ‘Bellingeweeder Uitspanningen’, uitgegeven in 1746 en ‘Gedichten’, uitgegeven in 1794, hebben in het verleden ook zekere aandacht genoten van diegenen die geïnteresseerd waren, of zijn, in het leven en de literaire activiteit van deze achttiende eeuwse aristocratische vrouw. Vergeleken met deze drie werken is Clara Feyoena’s geschiedenis van het oude en klassieke Griekenland praktisch onbekend en is er weinig aandacht aan besteed in de literatuur. Dit werk, ‘Kort Begrip der Geschiedenissen van Oud Griekenland’, werd in 1802 uitgegeven bij Jacobus van der Scheer in Coevorden. Als een geschiedenis van het oude en klassieke Griekenland kan men het allicht ‘kort’ noemen, maar met 318 pagina’s is dit boekwerk het omvangrijkste van Clara Feyoena’s hand.

■ G. H. Gerrits

Dit geschiedwerk heeft in het verleden weinig aandacht getrokken. Een goed voorbeeld daarvan is het feit dat, in de meest uitgebreide en uitgegeven biografie van Clara Feyoena die wij bezitten, Seerp Anema slechts één pagina aan Clara Feyoena’s geschiedenis van Griekenland besteedt. In deze levensbeschrijving, *Een vergeten dichteres uit de achttiende eeuw* uit 1921, wordt Clara Feyoena’s werk over Griekenland als een ‘afterthought’ behandeld, na uitvoerige beschrijving van leven en werk. In wat niet veel meer dan een aanhangsel is, schrijft Anema: *Nog vermeldde ik niet de meest omvangrijke uitgave mijner dichteres: “Kort begrip der geschiedenissen van Oud Griekenland”*, en hij gaat dan verder met een kort overzicht van de meest belangrijke bronnen waaruit Clara Feyoena putte voor haar werk. Hij eindigt met de opmerking: *Het boek zelf schijnt mij toe al van heel weinig belang te zijn* (pag. 181-182). Dat het boek waar het hier om gaat een eerste klas werk is, zou niemand willen beweren, maar Anema’s nogal negatieve evaluatie komt zeer waarschijnlijk ten dele voort uit het feit dat hijzelf een literator was en wellicht weinig oog had voor, en

kennis had van de stand van de geschiedschrijving in de achttiende eeuw. Dat het werk geen uitblinker is, onderkent Clara zelf in het *Voorbericht*, maar in datzelfde *Voorbericht* en in de *Aanmerking* die er op volgt, geeft Clara ons een goed inzicht in hoe en waarom dit werk tot stand is gekomen en dan vraagt men zich af of Anema deze overwegingen van Clara wel voldoende in acht heeft genomen bij zijn evaluatie van haar geschiedwerk.

Men kan gerust veronderstellen, geloof ik, dat Clara Feyoena's eerste kennismaking met de geschiedenis van het oude en klassieke Griekenland stamde uit de tijd dat Justus Conring haar mentor was, dus voor haar huwelijk met Van Rasesfelt en haar komst naar Heemse. Conring zelf had een klassieke opleiding genoten die hoofdzakelijk bestond uit het bestuderen van de klassieke talen, letteren, geschiedenis en mythologie. Doordat Clara Feyoena niet zo heel lang Conrings leerling geweest is, zal, wat zij toen opgestoken heeft over de cultuur en geschiedenis van het oude en klassieke Griekenland, nogal beperkt zijn geweest. Niettemin heeft zij in die korte tijd, zowel voor haar mentor als voor de Griekse oudheid en klassieke periode een liefde opgevat en beide liefdes – tussen welke wel degelijk een verband bestond – zijn haar haar gehele leven bijgebleven. Het is dus niet zo verwonderlijk dat Clara de bestudering van de geschiedenis van het oude en klassieke Griekenland in latere jaren weer ter hand heeft genomen. Bij dit alles moet men natuurlijk niet vergeten dat Clara een begaafde en intellectuele vrouw was op zich, één voor wie studie en wetenschap voldoening brachten en ongetwijfeld heeft haar kennismaking met Conring haar literaire en wetenschappelijke interesses hoofdzakelijk bepaald.

In het *Voorbericht* schrijft Clara: *Na my eenige winters op het land onledig te hebben gehouden met het onderzoek der Geschiedenissen van oud Griekenland, keurde ik het voor my zelve niet ondienstig, om alles in een kort begrip zaamen te trekken, ten einde om zonder veel na zoeken met een opslag van 't oog het geheel te kunnen overzien . . .* Er is geen verdere aanduiding aangaande het tijdsbestek in welke die 'eenige winters' lagen tussen Clara Feyoena's komst te Heemse en de uitgave van haar geschiedenis over het oude en klassieke Griekenland in het jaar 1802. In dit verband betekent het jaar van uitgave niet zo heel veel, want wij weten, bijvoorbeeld, dat er ook bijna tien jaren lagen tussen de voltooiing van het manuscript van het hofdicht *Heemse* en de uitgave daarvan. Oorspronkelijk schreef Clara de geschiedenis van het oude Griekenland slechts voor eigen gebruik en zodoende rijst de vraag wat de aanleiding wel geweest mag zijn dat haar tot een uitgave van het handschrift deed beslissen. Het antwoord, in haar eigen bewoording, luidt als volgt: *Eenigen myner vrienden, wien ik by gelegenheid iets van myn werk liet zien, waren van oordeel dat het van eenige nuttigheid zou kunnen zyn voor jonge lieden, die zich op de beoefening der Grieksche Geschiedenis wilden toelagen, en hun de weg in veele opzichten gemakliker zou kunnen maaken; althans dat zy er het gebruik van zouden kunnen hebben, dat ik er voor my zelve van gemaakt had. Deeze gedachte was genoeg, om mij tot de uitgave te doen besluiten. Ik breidde het wat meer uit, dan mijn eerste ontwerp was, voegde er de korte Geschiedenis van Sicilien,*

om de betrekking die dit Eiland eertyds op Griekenland had, by, en het ontving de gedaante, daar het thans in verschynt.

Wie de vrienden waren die Clara aangemoedigd hebben om dit werk, voor eigen gebruik samengesteld, uit te geven, is ons niet bekend. Of Arnoud Vosmaer één van deze vrienden was, laat zich slechts gissen en hetzelfde geldt voor de leden van de twee literaire genootschappen waarvan Clara Feyoena lid was. In haar directe omgeving zullen er weinigen geweest zijn die een werk zoals dit naar waarde konden beoordelen. Dezelfde vrienden die tot uitgave van het manuscript aangemoedigd hebben, hebben wellicht ook aangeraden om de inhoud wat uit te breiden. We weten dat, op advies van anderen, het hofdicht *Heemse* veranderingen en verbeteringen heeft ondergaan tussen de jaren 1774 en 1783. Verder blijft het een vraag of er 'jonge lieden' gebruik gemaakt hebben van Clara Feyoena's geschiedwerk. Haar hoop en wens in dit verband is wellicht begrijpelijk. Zoals eens Conring haar inwijdde in de Griekse oudheid, zo wil zij nu haar kennis en liefde voor hetzelfde onderwerp doorgeven aan jonge lieden.

Voorbeeldige Griekse bouwkunst.

Clara Feyoena eindigt het *Voorbericht* met een korte bespreking van de bronnen die zij gebruikte. Vermeldenswaard is dat zij het ten zeerste benadrukt dat zij geen oorspronkelijk werk levert. Is dat de reden dat haar naam niet op het titelblad van het boek voorkomt en slechts aan het einde van het *Voorbericht*, of heeft bescheidenheid hier ook een rol gespeeld? Verder maakt Clara Feyoena de opmerking dat men in een werk als het hare, altijd een keus uit de voorradige stof moet maken en dat haar keus misschien niet altijd de beste is geweest. Wel voegt zij hier aan toe dat zij *verhaalen van alle waarschijnlijkheid ontbloot* buiten beschouwing heeft gelaten. Met andere woorden, zij is kritisch te werk gegaan. Wat Clara Feyoena ook moeilijkheden bezorgde, was het feit dat haar bronnen niet altijd met elkaar overeenstemden wat historische datums en feiten betreft. In zulke gevallen, licht zij toe, heeft zij getracht een bevredigend antwoord te vinden, wat haar niet altijd lukte. Al met al kan men concluderen dat Clara Feyoena getracht heeft een betrouwbaar product te leveren.

In een zes pagina's lange *Aanmerking* die op het *Voorbericht* volgt, zet Clara Feyoena haar beschouwing over de geschiedenis uiteen: ze tracht hier in het kort uiteen te zet-

ten wat haar geschiedfilosofie is. *Geschiedenissen van Landen en Volken*, begint zij, *bevatten niet slechts aangename letteroefeningen*, maar van veel groter belang, volgens haar, is dat de geschiedenis ons leert hoe de mensheid door de eeuwen heen een gestadige, en verbazende, vooruitgang gemaakt heeft op alle terreinen des levens, van de techniek tot en met de zedenleer. Het bestuderen van de geschiedenis, legt zij verder uit, *leert ons op te merken, wat kleine, schier onmerkbaar, beginzels menigmaal de grootste gevolgen hadden, wat verbaazende omwendingen en lotgevallen der volken trapswijze als uit langzaam kymende zaadjes opkwamen, dikwerf uit tegengestelde beginzels, en wat aanengeschaalde omstandigheden de gedaante deezer wereld veranderd hebben*. Tot hier toe is Clara Feyoena, wat haar fundamentele geschiedbeschouwing betreft, een typisch kind van de Verlichting, want het was eerst tijdens de achttiende eeuwse Verlichting dat de moderne beschouwing betreffende de vooruitgang in de geschiedenis en der mensheid het eerst werd geformuleerd. Minder typisch voor de Verlichting is Clara Feyoena's verdere bewering dat de vooruitgang der mensheid Gods bestierende hand en wijsheid openbaart en bewijst. De geschiedenis en vooruitgang der mensheid, schrijft zij, tonen ons *de zichtbare bewyzen der Goddelijke Wysheid, Goedheid, Gerechtigheid, geregeld Albestuur, en altoos werkende Voorzienigheid, en dringen ons, om te erkennen, dat een Oneindig en Alomtegenwoordig Opperwezen regeert*. Verder zij nog opgemerkt dat voor Clara Feyoena het bestuderen van de geschiedenis een praktische en nuttige kant heeft. Overeenkomstig de stelling die terug gaat tot de Oudheid, maakt zij de opmerking dat historische personages ons veel kunnen leren over de *gevolgen van deugden en ondeugden . . . der menschen, en dat diezelfde historische personages kunnen dienen tot baakens en richtsnoeren, om onze wandel te besturen tot ons eigen nut, en in onzen kring tot bevordering van het heil der Maatschappy*. Pas in de negentiende eeuw werd deze nuttigheidsleer betreffende de studie der geschiedenis grotendeels aan de kant gezet.

Reeds eerder is opgemerkt dat Clara Feyoena's bestudering van de geschiedenis van het oude en klassieke Griekenland ongetwijfeld beïnvloed werd door de lessen die zij bij Justus Conring volgde. Een andere beweegreden voor haar keus was dat, in haar opinie, geen ander volk uit de geschiedenis zo'n overtuigend bewijs levert voor de vooruitgang van de mensheid als de Grieken tijdens oude en klassieke tijdsperiodes. In een betrekkelijk korte tijd, merkt zij op, ontwikkelden de oude Grieken, met weinig invloed van buiten af, zich van een ruw en onbeschaafd volk tot één der meest beschaafde dat aller aandacht trok en uit deze verbazende vooruitgangsgeschiedenis, concludeert Clara Feyoena, kan men veel leren. *Is er eene volksgeschiedenis zoo leerzaam, zoo gewichtig, het is gewis de Grieksche, die van de ruwste tijden begint . . . en in een kort beloop van tyden zulke groote stappen deed op het toneel der Aarde, en zulke lichten ontstak, die de oogen der gehele wereld na zich trokken*.

Het hoeft ons niet al te zeer te verwonderen dat Clara haar beschouwing over de zin der geschiedenis eindigt met een uitgesproken Christelijke visie. Als een Christen, schrijft ze,

kan men tot geen andere conclusie komen dan dat God alles bestierd heeft, en nog steeds bestuurt, om *het heil der volken te bevorderen, en van tyd tot tyd alles daar heen te schikken, wat noodig was voor de uitbreiding van het Evangelie*. Na deze algemene opmerking gaat zij over op bijzonderheden waarin zij ook de geschiedenis van het klassieke en Romeinse Griekenland betreft. Het was als een gevolg van de overwinningen van de Macedoniër Alexander de Grote, legt zij uit, dat het Oude Testament vertaald werd in de Griekse taal in het Egypte van Ptolomeus Philadelphus (285-246 V. C.) die na de dood van Alexander in Egypte aan de macht kwam. Hier noemt Clara de Joodse historicus Josephus als haar bron. Zo doende, gaat zij verder, kregen de Grieken kennis van *den Hebreuwschen Bybel . . . die de toen op handen zynde komst van den Heiland der wereld aankondigde*. Het was als een gevolg van de Romeinse overheersing van Griekenland, besluit zij haar betoog, dat het Christendom ook daar zegevierde na dat deze godsdienst bevorderd werd door de Romeinse keizers, beginnend bij Constantijn de Grote. Men kan hieruit concluderen dat, voor Clara Feyoena, de geschiedenis in laatste instantie heilsgeschiedenis is, ofschoon wij reeds zagen dat, volgens haar, de geschiedenis de mens ook van praktische en nuttige lessen voorziet en een bewijs is zowel van de vooruitgang der mensheid als van de Goddelijke voorzienigheid in het algemeen. Al met al heeft Clara Feyoena behoorlijk nagedacht over de betekenis van de geschiedenis en over de zin van de studie der geschiedenis in het algemeen, maar in het bijzonder met betrekking tot de studie van de geschiedenis van het oude en klassieke Griekenland.

Het boek bestaat uit acht hoofdstukken, die zij afdelingen noemt. De eerste afdeling geeft een geografisch overzicht van Griekenland en vermeldt enige historische feiten tot aan de Trojaanse Oorlog. De tweede afdeling begint met de Trojaanse Oorlog en eindigt met de inval van de Perzen in Griekenland onder Darius Hystaspes. De derde afdeling behandelt de periode vanaf de inval der Perzen tot aan de Peloponnesische Oorlog, en de vierde afdeling vanaf het begin van deze oorlog tot aan de opkomst der Macedoniërs. Afdeling vijf begint met de opkomst der Macedoniërs en eindigt met de dood van Alexander de Grote, terwijl de zesde afdeling de periode behandelt vanaf de dood van Alexander tot en met de inlijving van Griekenland door de Romeinen. Het mag hier opgemerkt worden dat deze verdeling van de Griekse geschiedenis nog steeds de meest gebruikelijke is. In de zevende afdeling van haar boek beschrijft Clara feesten, tempels en dergelijke, zowel als beroemde personen in het oude en klassieke Griekenland. De laatste afdeling behelst een korte geschiedenis van Sicilië en, zoals reeds eerder opgemerkt is, eindigt Clara Feyoena haar geschiedenis van Griekenland op deze wijze, omdat de ontwikkeling en geschiedenis van Sicilië sterk beïnvloed werd door Griekenland.

In haar *Voorbericht* stipt Clara Feyoena heel in het kort aan welke de meest gebruikte bronnen waren voor haar geschiedenis, en hier schrijft zij: *William Robertson is hoofdzakelijk myn leidsman geweest*. Het boek waar het hier om gaat is *The History of Greece from the Earliest Times Till It Became a Roman Province* en bestrijkt dus dezelfde periode

als Clara Feyoena's geschiedenis. Haar belangrijkste gids, in 1768 uitgegeven door de Schot William Robertson (1740-1803), was een compendium van een gelijksoortige uitgave van de Fransman P.A. Alletz (1703-1785), getiteld *Abrégé de l'histoire grecque*, waarvan een Engelse vertaling bestond. Robertson stelde het compendium van het werk van Alletz samen voor educatieve doeleinden, en van dat overzicht verscheen een Nederlandse vertaling die Clara Feyoena gebruikte voor haar werk en waarnaar zij twintig keer verwijst in voetnoten. Als andere belangrijke bronnen noemt Clara Feyoena, in het *Voorbericht, de reis van den jongen Anarcharsis door Griekenland, de Romeinsche Geschiedenis van Stuart en andere schryvers aan den voet der bladzyden hier en daar opgegeven*. De Anarcharsis waar het hier om gaat is een grotendeels legendarisch figuur die in de zesde eeuw vóór Christus een reis door Griekenland gemaakt zou hebben. In de achttiende eeuw schreef de Franse Abbé Barthélemy (1716-1795) een werk getiteld *Voyage du jeune Anarcharsis en Grèce*, waarin de schrijver ons het oude Griekenland laat zien door de ogen van deze Anarcharsis. Martinus Stuart (1765-1826), in 1815 benoemd tot geschiedschrijver des Rijks door Koning Willem I, maakte een Nederlandse vertaling van dit werk van Barthélemy dat door Clara Feyoena gebruikt werd en waarnaar zij in totaal tweeëndertig keer verwijst in de voetnoten. Deze Martinus Stuart was ook de auteur van de *Romeinsche Geschiedenissen*, in dertig delen, die Clara Feyoena noemt als één van haar belangrijkste bronnen en in de voetnoten verwijst zij negen keer naar dit werk van Stuart.

Naast de drie besproken bronnen die Clara Feyoena als de meest belangrijke voor haar werk aanduidt, noemt zij nog negentien andere, maar alleen in de voetnoten. Nu is de wijze waarop zij haar bronnen citeert uiterst summier, maar in alle gevallen, behalve één, was het mogelijk om na te gaan om welk werk het gaat. Afgaande op het aantal keren dat zij in de voetnoten worden aangehaald, waren de belangrijkste van de negentien bronnen die alleen in de voetnoten genoemd worden, de *Algemene kerkelijke en wereldlijke Geschiedenissen des Aardkloots* van Geerlof Suikers (1669-1717) en Isaäc Verburg (1680-1745), waarnaar elf keer verwezen wordt en *Le Grand Dictionnaire Historique* van Louys Morery (1643-1680) met vijf verwijzingen. Van dit laatste werk schijnt Clara Feyoena ook een Nederlandse vertaling te hebben gebruikt. De overige zeventien bronnen worden slechts één of twee keer in de voetnoten aangehaald, behalve *Oordeelkundige Bijbelverklaring: Of de Eere der Waarheid der Goddelijke Openbaring van het Oude en Nieuwe Verbond* van IJsbrand van Hamelsveld (1743-1812) dat drie keer als bron genoemd wordt. Vier keer wordt er naar een geschiedkundige tekst uit het oude Testament verwezen. Verder zij nog opgemerkt dat van de tweeëntwintig bronnen door Clara Feyoena specifiek bij naam genoemd, er zeven van Nederlandse, zes van Engelse, vier van Franse, twee van Duitse en twee van klassieke auteurs zijn. Van slechts één bron, waar naar boven reeds verwezen is, is het niet mogelijk om de nationaliteit van de schrijver vast te stellen. Alle buitenlandse werken schijnt Clara Feyoena in Nederlandse vertalingen gelezen te hebben, behalve *Allgemeine Weltgeschichte für Kinder* van Johann Schröckh (1733-1808). In dit werk heeft zij blijkbaar

hoofdzakelijk van de Zeittafel gebruik gemaakt. In de Inventaris van de Bezittingen van Jacob van Foreest, anno 1820 werden dertien van de tweeëntwintig boeken vermeld die Clara Feyoena gebruikte voor haar geschiedenis van het oude Griekenland. Misschien dat verdere naspeuring de overige titels ook aan het licht brengen.

Een fraaie Attische vaas.

Tot besluit kan men concluderen dat de inhoud van Clara Feyoena's *Kort Begrip der Geschiedenissen van Oud Griekenland* van betrekkelijk weinig waarde is, maar, zoals we eerder zagen, vinden wij in de *Aanmerking* een goed overzicht van haar beschouwing over de geschiedenis. Bovendien werpt dit werk verder licht op de literaire interesse en bedrijvigheid van de Vrouwe van Heemse en beide stemmen min of meer overeen met wat we reeds op dit gebied over haar

wisten. Dus, van verrassingen kan hier niet gesproken worden. Evenwel is het *Kort Begrip* een waardevol cultuurhistorisch monument dat ons niet slechts verder inzicht verschaft in de schrijfster, maar ook in het gehele literaire-culturele milieu van de tweede helft van de achttiende eeuw. Wat daarbij opvalt is dat Clara Feyoena een bewonderenswaardige bibliotheek bezat, zoals wij dat ook weten vanuit de inventarisatie die Jacob van Foreest in 1820 liet opmaken. Haar boekenschat is zeker nadere bestudering waard.

Bronnen

C.F. van Raesfelt, geboren Van Sytzama, *Kort Begrip der Geschiedenissen van Oud Griekenland* (Coevorden: Jacobus van der Scheer 1802).

Clara Feyoena van Raesfelt-van Sytzama, *Heemse, Hof-, Bosch- en Veldzang*. In Vier Zangen. Heruitgave met inleiding en aantekeningen door K. Oosterkamp. (Hardenberg: Historische Vereniging Hardenberg en Omgeving 1990)

Seerp Anema, *Een Vergeten Dichteres Uit de Achttiende Eeuw* (Clara Feyona van Sytzama), (Amsterdam: P.N. van Kampen & Zoon 1921).

K. Oosterkamp, 'De Gedichten van Vrouwe C.F. van Raesfelt, geboren van Sytzama', in: *Rondom den Herdenbergh*, 18/4 (2001), 36-42.

K. Oosterkamp, 'Met een boek in Hardenberg', in: *Rondom den Herdenbergh*, 20/2 (2003), 2-12.

The Oxford Classical Dictionary, 2003

Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek

Dictionary of National Biography (Groot Britannië)

De evangelische gezangen van Clara Feyoena van Raesfelt - van Sytzama

In de bundel 'Evangelische Gezangen, bijeen verzameld en in orde gebragt in de jaren 1803, 1804 en 1805' werden twee liederen van Clara Feyoena

opgenomen: Gezang 44

'Wij knielen voor uw zetel neer'

en Gezang 154 'Op, nu op,

het hart naar boven'.

Beide liederen zijn onderwerp van bespreking

in deze bijdrage.

■ K. Oosterkamp

In 1773 was een nieuwe psalmberijming in gebruik genomen die de psalmen van Dathéen moest vervangen. De van staatswege ingestelde commissie kon kiezen uit verschillende berijmingen die in de achttiende eeuw waren ontstaan.

In 1796 werd op initiatief van de Provinciale Synode van Noord-Holland een commissie ingesteld om aan de Psalmen een bundel gezangen toe te voegen. Ze gaat op zoek bij Nederlandse dichters, de leden maken zelf liederen en men probeert bekende Nederlandse dichters en dichtersessen te motiveren een bijdrage te leveren.

Schoon wij meermalen in de gelegenheid zijn geweest, te betreuren, dat de Nederlandsche dichters over het geheel zoo weinig hebben gedaan voor het kerkgezag, hebben wij nogtans het genoeg gehad, eenige schoone gezangen te vinden in de werken van Lodensteijn, Vollenhoven, Sluiter, Schutte, van Alphen en anderen, die nog in leven zijn, welke, door de noodige veranderingen in den vorm, voor het kerkgebruik zijn gereed gemaakt, en nu niet weinig strekken tot aanprijzing van dezen bundel. Voor het overige hebben sommige leden van onze Vergadering, of oorspronkelijke stukken, of navolgingen en vertalingen geleverd, 't welk ook door andere dichters en dichtersessen geschied is, die wij openlijk daarvoor onzen dank betuigen (...).

Ahasverus van den Berg is een belangrijke initiator, hij is voorzitter van de commissie en ook lid van het Haagse dichtgenootschap Kunstliefde Spaart Geen Vlijt, waarvan ook Clara Feyoena lid is. Het is niet zeker of Van den Berg Clara Feyoena persoonlijk heeft gevraagd een bijdrage te leveren of dat zij zelf het initiatief daartoe heeft genomen. In elk geval worden twee inzendingen van haar door de commissie beoordeeld op geschiktheid als kerklied en, nadat er enkele wijzigingen zijn aangebracht, opgenomen in de bundel.

Bij de bespreking gaan we uit van de tekst zoals die terecht is gekomen in de *Evangelische Gezangen* van 1806. Voor de wijzigingen in de oorspronkelijke tekst van Clara Feyoena maken we gebruik van de studie van A. W. Bronsveld, *De Evangelische Gezangen* (..) (Utrecht 1917), terwijl voor de interpretatie dankbaar gebruik is gemaakt van de bevindingen en inzichten van mevrouw J. Seldenrath in haar artikel 'De betekenis van Clara Feyoena van Raesfelt-van Sytzama (..) als kerklied-dichteres'.

Op, nu op! Het hart naar boven. Gezang 154

Dit lied werd op 20 april 1804 door de commissie aanvaard en opgenomen in de rubriek *Uitbreiding der Kerke*.

*Op, nu op, het hart naar boven!
't Is de dag van zaligheid;*

Alles noopt ons God te loven
 Voor het licht, dat Hij verspreidt
 5 Daar men in den ouden dag
 Alles slechts door neevlen zag.

Maakte God in vroeger jaren
 Jakob slechts zijn woord bekend;
 Nu wil Hij zich openbaren,
 10 Zelfs tot 's werelds uiterst end:
 't Heuglijk Evangeliewoord
 Wordt van volk tot volk gehoord.

Zij, die nooit van Jezus hoorden,
 Heidnen blind en woest van aard,
 15 Ver in 't Zuiden, ver in 't Noorden,
 Worden tot Gods Kerk vergaard:
 Neger, Moor en Indiaan
 Bidden ook den Heiland aan.

Goddelijke liefdekoorden
 20 Trekken hen naar Jezus heen,
 Maken uit verschillend' oorden,
 Wie z' ook zijn, hen met ons een
 Een in Heer, geloof en doop,
 Een in keuze, liefd' en hoop.

25 Nieuwe broeders, Jezus leden!
 Ja, wij zijn nu lotgemeen;
 Smelten w' onze smeekgebeden
 Voor elkaar dan ook in een,

Een in wensch, in hart en zin:
 30 Bij 't geloof voegt broedermin.

Het gezang laat zich als volgt samenvatten: Er is een nieuwe dag der zaligheid aangebroken, nu, in tegenstelling tot de oude dag toen God zich alleen openbaarde aan Jacob (=Israël), Hij Zich in Zijn Zoon kenbaar wil maken tot aan de einden der aarde. Mensen uit de gehele wereld, ongeacht afkomst en etniciteit, horen nu het evangelie en worden bijeengebracht in Gods kerk. Daar ontstaat een nieuwe eenheid in geloof en broederliefde.

Oorspronkelijk stond in regel 5 *schaduw-dag*, terwijl regel 11 en 12 luiden *Overal wordt nu het woord van vergeving klaar gehoord*. De wijziging suggereert meer kerk- en zendingsregie. Opmerkelijk is de wijziging in regel 17 en 18. Daar stond *Neger, Indiaan en Moor / Gaan zelfs aan verbonden voor*. Deze les in nederigheid is ongedaan gemaakt, de nieuwkomers in het geloof sluiten zich nu aan. Een vergelijkbare wijziging is aangebracht in de vierde strofe. Daar stond aanvankelijk:

*Liefdekoorden, die hen troonen
 Voeren hen naar Jezus heen,
 Maaken hen, waar zij ook woenen,
 Wie ze ook zijn, met ons tot één,
 Een in wensch en hart en zin,
 Bij 't geloof voegt broedermin.*

De stapeling van de werkwoorden *troonen* (onder dwang wegvooien) en *voeren* is opgeheven, de regels zijn nu meer gestroomlijnd.

Over de wijziging in regel 22 merkt mevrouw Seldenrath op: *Bij Clara maken liefdekoorden de heidenen met ons tot één, en nemen de heidenen dus een gelijkwaardige plaats in. In de gecorrigeerde versie maken de goddelijke liefdekoorden hen met ons één. Dat betekent: zij gaan op in ons, wij zijn de eenheid al.*

De verandering in regel 23 en 24 zal wel gemotiveerd zijn om herhaling in regel 29 en 30 te voorkomen. Daarnaast is de wijziging ook inhoudelijk interessant. De eenheid in Heer, geloof en doop is veel belijgender en meer kerkgerelateerd dan de veel meer vanuit de mens geformuleerde eenheid in wens, hart en zin.

Enkele taalkundige aantekeningen

De commissie voor de Evangelische Gezangen hanteerde de Siegenbeekse spelling. Deze spelling oogt ten opzichte van de spelling door Clara Feyoena gehanteerd verrassend modern. Uiteraard treffen we nog wel naamsvormen aan zoals in regel 5 *den ouden dag* en regel 18 *den Heiland*.

Relatief vaak wordt een woord met een lettergreep ingekort ter wille van het metrum. De dichteres beoogde uiteraard een metrisch vers te schrijven, de geschiktheid om het lied te kunnen zingen op een vaststaande melodie is des te dwingender. Voorbeelden van

154. UITBREIDING DER KERK.
 WIJZE: Gezag 68.

O p, nu op, het hart naar boven! 't Is de
 dag van zaligheid; Alles noopt ons God te loven
 Voor het licht, dat Hij verspreidt, Daar men in
 den ouden dag Alles slechts door neevlen zag.

2. Maakte God, in vroeger jaren, Jakob slechts
 zijn woord bekend; Nu wil Hij zich openbaren,
 Zelfs tot 's werelds uiterst end: 't Heuglijk Evan-
 geliewoord Wordt van volk tot volk gehoord.

3. Zij, die nooit van Jezus hoorden, Heidnen blind
 en woest van aard, Ver in 't Zuiden, ver in 't
 Noorden, Worden tot Gods Kerk vergaard: Ne-
 ger, Moor en Indiaan Bidden ook den Heiland aan.

4. God-

woordverkorting zijn *neevlen* r.6, *heidnen* r.14, *vergaard* r.16, *verschillend'* r.21, *z'* r.22, *liefd'* r.24, *w'* r.27.

Het lied is opgenomen in de rubriek *Uitbreiding der Kerk* en mag getypeerd worden als zendingslied. Aan het zendingsideaal zou in de achttiende eeuw voornamelijk gewerkt worden door de Hernhutterse Broedergemeente. Clara Feyoena heeft geweten van deze christelijke beweging, in de piëtistische toon zal zij zich hebben herkend en het zendingsideaal heeft haar aangesproken. Het is opmerkelijk te zien hoe het zendingsideaal kan sporen met ideeën van de Verlichting. Het christelijk geloof leidt immers tot de ware wijsheid, die op haar beurt zal leiden tot betrachtning van de ware deugd. Hoe meer mensen nu het christelijk geloof aannemen, hoe meer mensen zullen streven naar de ware deugd en dat opent het optimistische perspectief van een ideale mensenmaatschappij op aarde. De zending vervult daarin onmiskenbaar een uiterst belangrijke rol. Hoewel de wijzigingen in het lied van Clara Feyoena het perspectief ombuigen naar de kerk, klinken er nog steeds tonen die corresponderen met het Verlichtingsideaal van de broederschap van alle mensen.

De samenstellers van de nieuwe bundel van *Psalmen en Gezangen voor de eeredienst der Nederlandsche Hervormde Kerk* van 1938 hebben dit zendingslied niet meer opgenomen.

Wij knielen voor uw zetel neer (Gezang 44)

Dit lied is door commissie aangenomen op 23 april 1804 en ondergebracht in de rubriek *Ellende en Verlossing*.

De opdracht luidt: Aan Jezus

*Wij knielen voor uw' zetel neêr,
Wij Heer! en al uw leden,
En eeren U als onzen Heer!
Met liedren en gebeden.*

*5 Dat alle magt hoe hoog hoe groot,
Voor U, o Godsgetuige,
O eerstgeboren' uit de dood!
Zich diep eerbiedig buige.*

*Die ons, gewasschen in uw bloed,
10 Tot Priesters hebt verheven,
En ons den hoogen rang den moed
Van Koningen gegeven;
U zij de roem, U zij de lof!
U d' eerkroon opgedragen,
15 Geheel deez' aard en 't hemelhof
Moet van uw' eer gewagen.*

*U, die als Heer der heerlijkheid
Verreest tot heil der volken,*

*Verwachten wij in majesteit
20 Eens weder op de wolken.
Hij komt! Elks ooge zal Hem zien
Ook die Hem heeft doorsteken;
Elk zal Hem juichend hulde biên,
Of om ontferming smeeken.*

*25 Hoe ras of traag de tijd verdwijnt,
Die dag zal zeker komen;
Het licht dat aan de kim verschijnt,
Wordt reeds van ver vernomen.
Ja, Halleluja! Ja Hij komt!*

*30 Juicht, mensen, Englen zamen!
Juicht met een vreugd, die 't al verstomt
Juicht allen, Amen! Amen!*

De twee eerste strofen zijn een lofzang op Jezus. Iedereen, alle machten, moeten zich diep eerbiedig voor Hem buigen. Hij heeft ons door Zijn lijden en sterven gered en ons hoog verheven. Daarom komt Hem alle lof en eer toe. In de beide

laatste strofen spreekt vooral de wederkomstverwachting. Hij, die in heerlijkheid is verrezen, verwachten wij terug. Dan zal ieder Hem kunnen aanschouwen. De tekenen die daarop wijzen, zijn er. Het is een dag waarnaar reikhalzend wordt uitgezien.

Het lied bevat een duidelijke verwijzing naar het bijbelboek Openbaring van Johannes I: 4 - 7, waarin staat:

Johannes aan de zeven gemeenten die in Azië zijn: genade zij u en vrede van Hem die is, en die was, en die komen zal, en van de zeven geesten die voor zijnen troon zijn, en van Jezus Christus, die de getrouwe Getuige is, de eerstgeborene uit de dooden, en de Overste van de Koningen der aarde. Hem die ons heeft liefgehad en van onze zonden gewassen heeft in zijn bloed, en die ons gemaakt heeft tot Koningen en Priesters Gode en zijnen Vader; hem zeg ik zij de heerlijkheid en de kracht in alle eeuwigheid. Amen.

Zie, hij komt met de wolken, en alle oog zal hem zien, ook degenen die hem doorstoken hebben; en alle geslachten der aarde zullen over hem rouw bedrijven; ja amen. (geciteerd uit de Statenvertaling, uitgave van 1923).

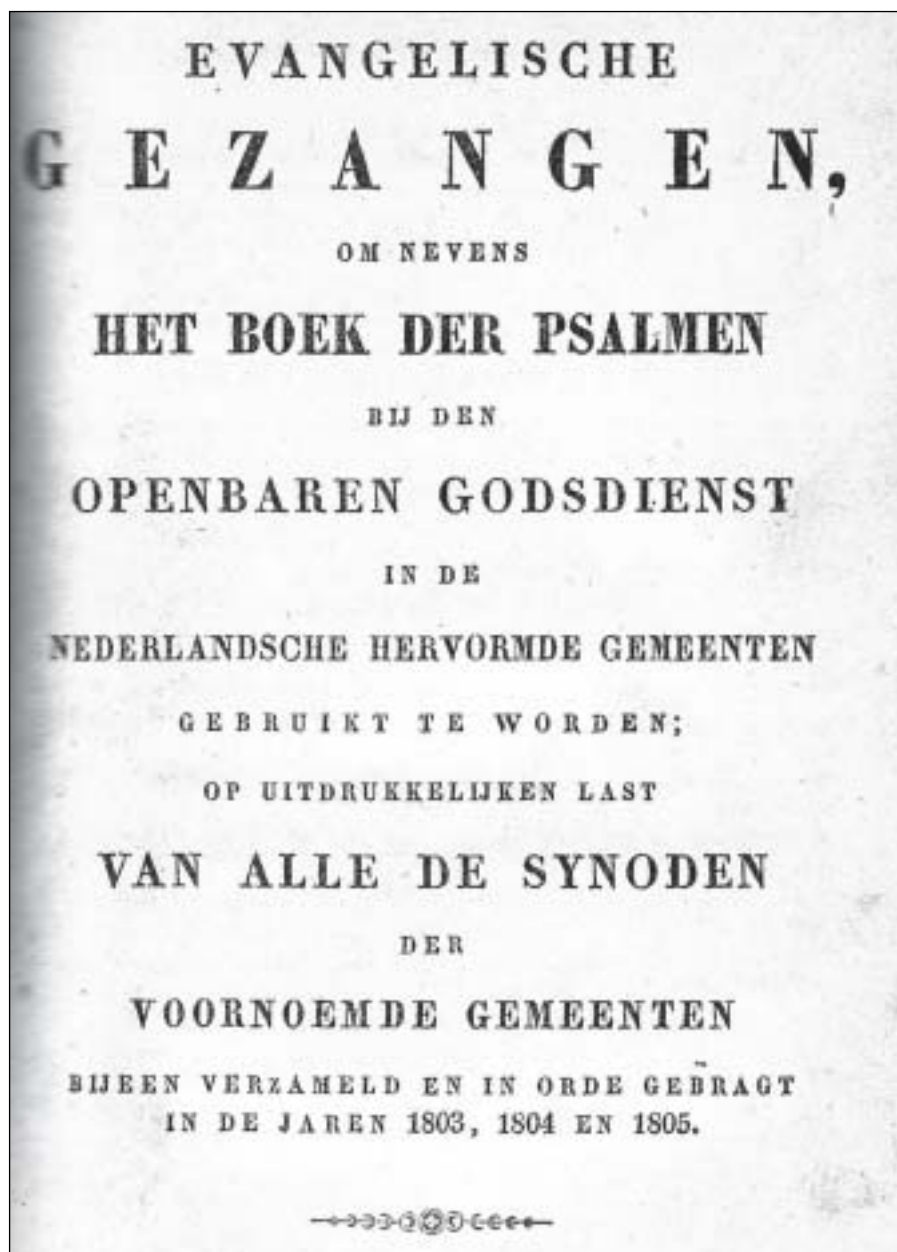
Het lied werd gezongen op de melodie van *Die Wanderschaft in dieser Zeit*, een Hernhutterse melodie. Gelet op Clara Feyoena's affiniteit met de Hernhutters, zal deze keuze zeker haar instemming hebben gehad. Of zij heeft zelf het lied gedicht op de Hernhutterse melodie.

De aanhef luidde in de oorspronkelijke versie *Nu daal o Heer! Uw zegen neer / Op ons en alle uw leden*: De wijziging is deemoediger van toon. Enkele kleine veranderingen treffen we aan in regel 5 *Dat alle magt hoe klein of groot*, waarbij de tegenstelling is opgeheven en alle machten hoog en groot worden genoemd, en in regel 6 en 7 *Voor U, als Gods getuige / Den eerstgeboornen uit den dood*.

Ingrijpender is de verandering die is aangebracht in de regels 21-24. Oorspronkelijk stond daar:

*Hij komt elks ooge zal hem zien
Ook die hem hadt doorsteken,
Elk zal hem weenend hulde bien
En om genade smeeken.*

Mevrouw Seldenrath heeft aandacht gevraagd voor de kleine verandering van het woordje *en* in regel 24 in *of*. In het geval van het voegwoord *en* biedt iedereen Hem hulde en smeekt om genade. Als er *of* staat, zijn er twee groepen: een die Hem juichend hulde biedt en een die om ontferming smeekt. Het lijkt erop dat de commissie met deze verande-

ring het heil heeft willen beperken tot de kerk, terwijl de formulering van Clara Feyoena het perspectief opent van een algehele verzoening voor alle mensen.

In de laatste vier regels is ook iets gewijzigd. Clara Feyoena schreef:

*Ja, Haleluja, zie hij komt,
Juicht Christnen, Englen zamen,
Met eene vreugd, die 't al verstormt,
Juicht allen vrolijk Amen!*

De oproep om te juichen is door de drievoudige parallelle *Juicht* krachtiger geworden, zo ook de beëindiging in het dubbele *Amen*. Men bleek *vrolijk* echter minder passend te vinden.

Enige taalkundige aantekeningen

Ook in dit lied is van een aantal woorden een lettergreep afgenomen ter wille van het metrum. Enkele voorbeelden: *neêr* r.1, *liedren* r.4, *eerstgeboren* r.7. Ook de naamvals-vormen zijn nog aanwezig.

Het woord *buige* r.8 staat in de aanvoegende wijs, een grammaticale vorm waarmee een wenselijkheid kan wor-

den uitgedrukt. Ook de woorden *zij* r.13 staan in deze wijs.

Opvallend is de woordvorm *verreest* r.18. De -t in de verleiden tijd was verbonden aan de persoon *gij/ge*. U heeft de functie van beleefdheidsvorm overgenomen, evenals de -t.

Het woord *doorsteken* r.22 behoeft ook enige toelichting. Wij zouden daar verwachten het voltooid deelwoord van (door)steken: doorstoken. De gedachte aan rijm dwang doorsteken - smeeën ligt voor de hand, maar is niet juist. De vorm *doorsteken* is de grammaticaal correcte vorm. Het werkwoord steken kende de vormen: *steken - stak - staken - gesteken* en behoorde tot een groep sterke werkwoorden, waarbij o.a. ook *geven (gaf - gaven - gegeven)* hoort. De taalgebruiker zal later het werkwoord steken gaan vervoeën naar analogie van een andere groep werkwoorden waar bijvoorbeeld *nemen* bij hoort (*nemen - nam - namen - genomen*). Dan verandert *gesteken* in *gestoken*.

Het vervolg als kerklied

De commissie voor de nieuwe bundel *Psalmen en Gezangen* (1938) neemt het lied op als Gezang 73 in de rubriek *Hemelvaart*. In het bijbelboek *Handelingen der Apostelen* is de motivatie te vinden om dit wederkomstlied in deze rubriek op te nemen.

En toen zij naar den hemel staarden, terwijl Hij henenvoer, zie, twee mannen in witte klederen stonden bij hen, die ook zeiden: Galilese mannen, wat staat gij daar en ziet op naar den hemel? Deze Jezus, die van u opgenomen is naar den hemel, zal op dezelfde wijze wederkomen, als gij Hem ten hemel hebt zien varen. (Handelingen 1: 10 en 11).

In 1961/62 wordt het lied opgenomen in de bundel van 119 *Gezangen van de Gereformeerde Kerken in Nederland* als Gezang 103. Het is dezelfde versie als in de Hervormde bundel, alleen de spelling is aangepast. Ook zijn de naamsvormen verdwenen.

Vanaf 1984/85 is het lied ook opgenomen in het *Gereformeerd Kerkboek (Vrijgemaakt)* als Gezang 25, bewerkt door Hendrik Hasper (in de herziene editie van 2006 is het Gezang 68). De grootste ingreep betreft strofe 3 en 4. De eerste vier regels van strofe 3 en de laatste vier regels van strofe 4 vormen in deze bewerking nu de derde strofe:

*U, die als Heer der heerlijkheid
verrees tot heil der volken,
verwachten wij in majesteit
eens weder op de wolken.
Ja, halleluja, zie Hij komt!
Juicht, mensen, engelen samen
met vreugd, waar alles bij verstomt.
Juicht allen! Amen, amen.*

Niet alleen is verrees nu de -t verloren, ook de parallelle in de laatste regels is verbroken. Als we deze bewerking vergelijken met de oorspronkelijke tekst van Clara Feyoena, zien we dat de bewerker wat dat betreft de originele tekst gerestaureerd heeft.

In 1973 werd het lied opgenomen in het *Liedboek voor de Kerken* als Gezang 231. Inmiddels is deze bundel ook in ge-

bruik in de Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt, naast het eigen kerkboek. Bij interkerkelijke samenhang is er nu dus een gemeenschappelijke versie beschikbaar.

‘Wij knielen voor uw zetel’ is gelukkig gehandhaafd als kerklied. Zeker in Heemse is het een geliefd lied, waar het soms wordt losgezongen van de betekenis en het bijzondere karakter krijgt van een Heemser hymne, ‘een lied van ons’.

Tenslotte

De opname van twee liederen van Clara Feyoena in de bundel *Evangelische Gezangen* van 1806 wijst niet alleen op bekendheid van haar als dichteres, maar ook op erkenning van haar dichterschap. Ook haar lidmaatschap van enkele dichtgenootschappen en contacten met de heer A. van den Berg, voorzitter van de gezangencommissie, hebben daaraan bijgedragen. Toon en inhoud van de liederen sloten aan bij de wensen van de commissieleden, hoewel Clara Feyoena het heil veel minder beperkt wil zien tot de kerk dan zij. Er worden dan ook enkele wijzigingen aangebracht.

Ook in de gezangen blijkt de resonans van de ideeën van de Verlichting en haar betrokkenheid bij actuele godsdienstige ontwikkelingen, zoals de zendingsgedachte.

In het register van het *Liedboek voor de Kerken* wordt van Clara Feyoena het volgende gezegd: *Stamde uit een oud-Gronings geslacht, vond als Vrouwe van Heemse in haar eenzaam leven troost in haar dichtkunst*. Afgezien van het feit dat de Van Sytzama's behoorden tot de Friese adel, lijkt ook het beeld van het eenzame leven van de dichteres van Heemse toe te zijn aan enige nuancering.

Bronnen

Dr. A. W. Bronsveld, *De Evangelische Gezangen verzameld in de jaren 1803, 1804 en 1805* (Utrecht 1917).

J. Seldenrath, ‘De betekenis van Clara Feyoena van Raesfelt-van Sytzama (1729 - 1807) als kerklied-dichteres’, in: *Proeven van vrouwenstudies theologie*, deel II, onder redactie van J. Bekkenkamp e.a. (Leiden - Utrecht 1991).

De schaamte voorbij

Clara's cyclus liefdesgedichten van 1748/49 en 1794

In dit artikel doe ik verslag van een leeservaring. Ik plaats de kleine cyclus liefdesgedichten van Clara, die is gepubliceerd in de bundel 'Gedichten' in de tijd van vervaardiging (1748 en 1749) en in de tijd van verschijnen (1794).

Daarbij wordt klassiek werk van Hooft en Vondel, van het destijds meer moderne werk van de Zwolse dichter Rhijnvis Feith en van de Gelderse dichteres Elisabeth Maria Post als referentie gebruikt.

Maar ik probeer deze gedichten ook vanuit onze eigen tijd te bezien.

Voordat ik dit leesavontuur begon, vroeg ik me af of Clara een rol heeft gespeeld in het proces van de emancipatie van de vrouw in Nederland. Daarvoor zijn namelijk wel enkele aanwijzingen in de literatuur over haar. De meest concrete aanwijzing voor Clara's betrokkenheid bij de vrouwenemancipatie is de verschijning van haar 'Gedichten'. Een tweede suggestie van dat engagement is het tijdstip van verschijnen: tegelijkertijd met de 'Gezangen der liefde' van Elisabeth Maria Post. Posts Gezangen ontketenen een kleine revolutie in de Nederlandse literatuur en in één klap ook in de Nederlandse samenleving. Nooit eerder had in Nederland een vrouw zo openlijk over haar liefde voor haar man gepubliceerd. Het bleek een (voor velen onrustbarende) voorbode van de 'staatsorkaan' die een jaar later de Bataafsche Republiek de eerste adem zou inblazen. Op de derde plaats levert de analyse van deze cyclus ook nog enkele aanwijzingen op voor de stelling dat Clara zich op haar eigen manier het lot van de vrouw in de samenleving heeft aangetrokken.

■ R. A. de Bree

De compositie van de Gedichten uit 1794

In de tijd van Clara en Feith werd het gebruikelijk dat dichters hun losse gedichten zelf verzamelden en bundelden. Bij het bepalen van de volgorde van de teksten speelde de chronologie meestal geen rol. De rangschikking van de gedichten naar soort en gewicht was wel belangrijk. In de bundel *Gedichten* van 1794 zijn de teksten in twee soorten verdeeld: *Stichtelijke gedichten* en *Mengeldichten*.

De Stichtelijke gedichten gaan in Clara's bundel aan de gedichten van de tweede soort vooraf. Ze werden algemeen als belangrijker beschouwd. Ze gaan over zaken die met de godsdienst te maken hebben. En die staan - vond men - op een hoger plan dan de zuiver aardse beslommingen waarover 'mengeldichten' gaan.

De Mengeldichten zijn verdeeld over drie sectoren. De zes liefdesgedichten staan in het midden (vanwege de samenhang valt hier het accent); veertien gedichten over allerlei onderwerpen (met vooral 'vaderland' als thema) gaan vooraf en elf (met 'literatuur' of 'sociale betrekkingen' als thema) volgen. 'Literatuur' en 'vaderland' zijn ook thema in de cyclus die we nu nader zullen bezien. De twee laatste gedichten dragen dezelfde titel als twee hoofdwerken van Feith. Het Graf van de Zwolse dichter is van 1792, zijn *De Ouderdom* is van 1804. Dat valt dadelijk op.

De bundel is niet bedoeld als autobiografie, maar als literaire oogst. Daarom heeft Clara de gedichten van één soort ook niet in chronologische volgorde laten drukken. Ze heeft ze zo in een bepaalde compositie gezet, dat ze goed op elkaar inwerken en eenheid in verscheidenheid vormen.

De cyclus

*(I) FILLIS en DORINDE
HERDERINNEN- ZANG*

*Onlangs, toen de zon haar stralen,
In een blaakend middaguur
Neerschoot in de groene dalen
Met een schier ondraaglijk vuur;
't Welk de Herders deed verkiezen,
Voor het veld, het koele woud,
Daar zij of een deuntje bliezen,
Of zich mengden in gekout:
Toen ging Fillis zich verlusten,
Daar een breede Populier
Haar deed in zijn schaduw rusten;
ô Hoe lieflijk was het hier!
Klaver, bij Kamil gewassen,
Sierde deeze gantsche streek,
Langs den boord der soete plassen*

Titelvignet 'Reinhart, of Natuur en Godsdienst' door E.M. Post, 1791.

Van een kronkelzieke beek.
Ceres zwangere landsdowwen
Pronken aan de rechterhand,
Stulp, en kudden kon ze aanschouwen,
Zag zij aan den andren kant;
Witte lamren gingen spelen
Langs de heuvels, aan haar zij,
En gevederde orgelkeelen
Streelden 't oor met melodij.
De aandacht scheen zich te vergeten
In de schoonste en ruimste stof.
Fillis, dus hier neêrgezeten,
Deunde straks haar Herders lof.
't Rustend vee scheen op te leven,
Op den naam van CORIDON.
't Windje zelf scheen zacht te zweeven,
Of 't de klanken vangen kon.
Woud en dalen kregen ooren,
't Zilvren beekje ruischte niet,
't Spoelde traager, om te hooren
's Herders roem en Fillis lied.
En geen wonder, de eer der knaapen,
Melibeus brave Zoon,
Tot geluk van 't land geschaapen,
Stemt alom den hoogsten toon.

De Maagd hief naauwlijks aan,
Of zag Dorinde gaan,
Die zij bestond te wenken,
Belust om Coridon

*In strijdzang te gedenken,
Waar op zij dus begon:*

FILLIS

*Dorinde! Hoe gepast
Heeft mij uw komst verrast,
Daar ik in deeze dalen
Zing, hoe geen herders kind
Bij Coridon mag haalen,
Zo weinig als uw vrind.*

DORINDE

*Zacht! Zacht, ô Herderin!
Dorander, dien ik min,
Kan mij veel meer behaagen,
Zijn leest, en heusch gelaat,
Doed vaak de Meisjes vraagen:
Wie is 't die ginter staat?*

Fillis

*De leest, die mij bekoort,
Mij, met het hart, behoort,
Doet meer de Maagden lonken;
Zijn minzaam aangezicht,
Bekwaam elks hart te ontvonken,
Is slechts naar mij gericht.*

DORINDE

*Als ik zijn lokjes, die
Natuurlijk krullen, zie
Door zagt gewaai bewegen,
Daar hij zo fraai meê prijkt,
Denk ik, tot hem genegen,
Geen een die hem gelijkt!*

FILLIS

*Als ik dat lief gezicht,
Dat mij tot min verpligt,
Die teder sprekende oogen
Aanschouw, hoe menigmaal
Voel ik mijn hart bewogen,
Door hun verliefde taal!*

DORINDE

*Hoe zwierig is zijn tred!
Waar hij zijn voeten zet,
Schijnt hem zijn aanminnigheid,
't Baart bloempjes voor zijn voeten,
Waar hij de kudden leidt.*

FILLIS

*Hoe lieflijk is zijn zang,
Gewoon van overlang
Een ieder te bekooren,
Zo ras zijn lier begint,
Boeit zij elks hart en ooren;
Geen prijs, dien hij niet wint!*

DORINDE

*Hoe kunstig is zijn hand,
Beroemd door 't gantsche land,*

*In draaiwerk fiks bedreeven;
Wat beker, juist besneën,
Praalt met die sierlijkheden,
Die hij aan 't werk kan geven!*

FILLIS

*Maar schranderheid, en deugd,
En wat de ziel verheugt,
Kan meer de harten treffen:
Die gaven zijn 't, Vriendin!
Die Coridon verheffen,
En ik in hem bemin.*

DORINDE

*Zijn vee heeft reeds geleerd
Hoe mij hun herder eert,
Het kent al zijn manieren,
Zijn hond, aan mij gewend,
Zie 'k huplen, springen, tieren,
Ruikt hij mij daaromtrent.*

FILLIS

*Zijn vee is 't niet alleen,
Dat Fillis kent, ô neen!
Ook 't mijne volgt zijn gangen,
En treurt als 't hem niet ziet,
Mijn Sijsje neurt zijn zangen,
Op 't hooren van zijn riet.*

DORINDE

*Toen ik hem onlangs gaf
Een' fraaien Herders-staf,
Verplicht door zijne giften,
Sprak hij: ô waarde Maagd!
Ik min de zorg der driften,
Om dat zij u behaagt.*

FILLIS

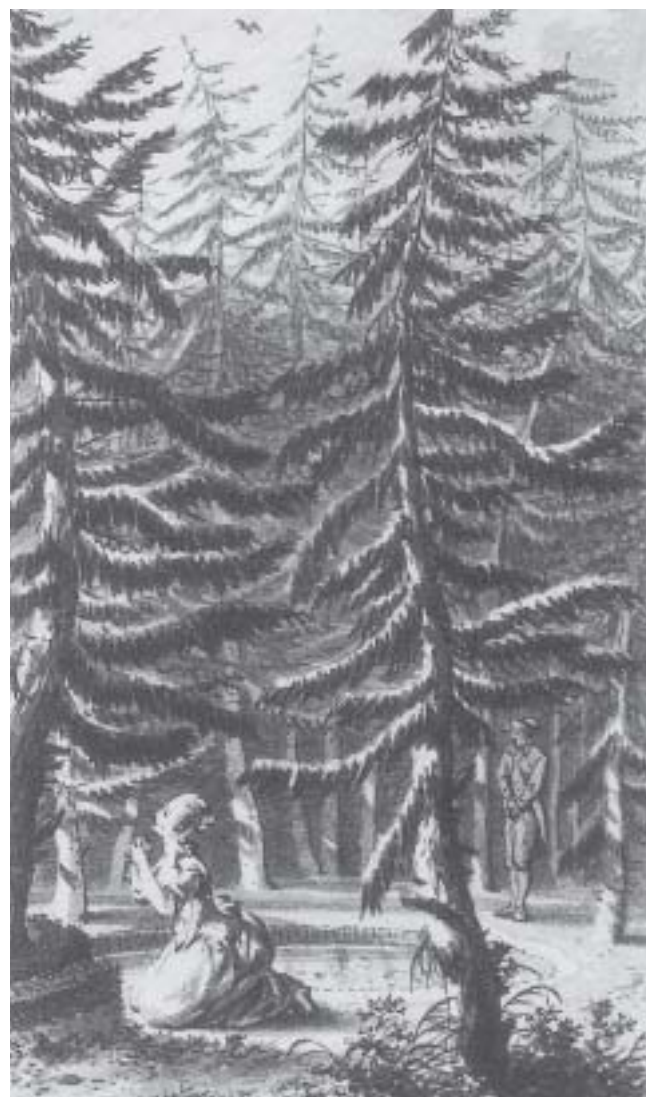
*Toen ik hem gister zag,
En vriendlijk, met een' lagch,
Hem noemde: Fillis leven!
Sprak hij, die alles tart:
Mijn lief! Wat zal ik geven?
G' hebt alles met mijn hart.*

*Hier kwam juist Damon aan; de jonge Meisjes zweegen;
Hij lagchte als hij haar zag, terwijl zij blosjes kreegen.
1748*

In 1794 vond men 'Fillis en Dorinde' voor een titel niet zo vreemd als wij nu vinden; wel ouderwets. Maar hierover later. Wat ons in 2007 dadelijk opvalt én de laat-achttiende-eeuwse lezer ook zal hebben getroffen, is de aanduiding van het soort gedicht: 'herderinnen-zang'. Alleen aan die titel kun je al merken, dat er in de moderne Nederlandse literatuur sinds 1748 en 1794 't een en ander veranderd is. Iedere achttiende-eeuwer kende herderszangen, maar 'herderinnen-zang' als genre-aanduiding kwam men zelden tegen. Boven liedjes die door een herderin gezongen werden, stond meestal 'herderszang'. Misschien probeerde Clara met deze genre-aanduiding de vrouw meer officiële speelruimte te

geven in de literaire wereld. Waar we ook niet meer aan gewend zijn is, dat gedichten 'zang' worden genoemd. Dat komt doordat poëzie tegenwoordig 'passief' gelezen wordt. In de achttiende eeuw werden gedichten 'actief' voorgedragen, gespeeld of gezongen.

Evenals de cyclus in zijn geheel is dit eerste gedicht een drieluikje. Het eerste deel is op het eerste gezicht een reeks van 40 'trocheïsche' verzen van 8 of 7 lettergrepen. Trocheeën zijn versregels die beginnen met een geaccentueerde lettergreep. Het tweede deel is gedrukt als een lied: in 14 coupletten van 6 'jambische' (beginnen met een ongeaccentueerde lettergreep) versregels van 6 of 7 lettergrepen; rijmschema aaBcBc. Het derde deeltje is een distichon: twee op elkaar rijmende alexandrijnen. Dat zijn lange jambische verzen van 12 of 13 lettergrepen, die sinds de renaissance vooral worden gebruikt voor epische (verhalende) gedichten of gedeelten daarvan. Bij iets nader inzien blijkt, dat die eerste 40 verzen eigenlijk ook uit coupletten bestaan: 5 strofen van 8 regels met rijmschema AbAbCdCd (10 van 4 regels met rijmschema AbAb kan ook). Die 40 eerste verzen vormen dus een lied dat gedrukt is als een verhaal en dat de inleiding vormt voor het tweede deel, dat in de compositie centraal staat en een verhaal in de vorm van een lied is. In de gouden en de zilveren eeuwen was zingen een van de

Uit 'Julia' door Rhijnvis Feith, 1786.

belangrijkste vrijetijdsbestedingen van de Nederlander. Men zong 's zondags in de kerk, maar doordeweeks ook op wereldse gezellige bijeenkomsten. Als ervaren zangers een bepaalde strofevorm tegenkwamen, wisten ze er altijd wel een bestaande zangwijs bij. Misschien hebben kenners in 1794 bij het zien van deze verzen aan de Zwolse dichter Rhijnvis Feith gedacht. Een destijds zeer populair gedicht van hem, 'Aan ongelukkige gelieven' is in dezelfde strofe geschreven, al heeft Feith het (achter de Julia) laten afdrucken in coupletten van 4 verzen.

Aan ongelukkige gelieven

*Wreed gescheiden lievelingen,
Die uw' weg met traanen weekt;
Voor wier diepgewonde harten
De aarde niet één roosjen kweekt! --*

*Als 't gevoel der teêrste scheiding
Uw' geprangden boezem knelt,
En geen hartverliggend traantjen
In uw brandende oogen zwelt;*

*Zet u dan in stille nachten
Op een eenzaam Kerkhof neêr: --
In 't gevoelloos Rijk der dooden
Vindt uw ziel haar kalmte weêr.*

Daarmee waren deze burgers van het jaar 1794 meteen voorbereid op het vervolg van het verhaal dat Clara hier begint te vertellen. Feith heeft dezelfde strofevorm in 1804 nog gebruikt voor zijn 'Nieuwjaars-lied' ('Uuren, dagen, maanden, jaaren, vliegen als een schaduw heên') in de *Evangelische gezangen van de Nederlands Hervormde Kerk*, waarin ook liederen van Clara staan. In die bundel is dat lied wel gedrukt in coupletten van acht regels. De sfeer van deze strofe lijkt niet geschikt voor een beschrijving van een idyllische liefdesgeschiedenis. De lezer is dus gewaarschuwd!

Heel veel literair werk over de aardse liefde werd sinds de renaissance in een pastorale vorm gegoten. Dat wil zeggen, dat in zo'n gedicht, roman, lied of toneelstuk herders en herderinnen optreden in plaats van gewone burgers over wie het werk eigenlijk ging en voor wie het ook bedoeld was. Dit naar het voorbeeld van vooral de Italiaan Guarini, die in 1585 zijn herdersspel *Il pastor fido* heeft uitgegeven, dat overal in Europa is vertaald en bij ons door Hooft bewerkt tot zijn *Granida* uit 1605 en door Vondel is gebruikt bij het schrijven van *Leeuwendalers* in 1648.

Van een titel verwachten wij meestal de aanduiding van een thema dat in het gedicht wordt uitgewerkt. In de pastorale poëzie zijn titels die bestaan uit een of twee bekende herdersnamen, gebruikelijk. In de tijd dat Clara deze pastorale verzen schreef, waren ze dus ook een aanduiding van het thema: de aardse liefde. Door het noemen van degene die de tekst als het ware uitspreekt, wordt het gedicht eronder als een scène uit een toneelstuk gepresenteerd.

Het onderwerp van literair werk met herders en herderinnen

erin was meestal niet zozeer liefde als wel prille, onschuldige verliefdheid. Aanvankelijk waren de meeste pastorale werken idyllische herdersspelen. Daarin kwamen liedjes voor, die op het toneel gezongen werden. Deze 'airtjes' werden dan weer in liedboekjes gedrukt en door de liefhebbers nagezongen. In de liedboekjes staan ook liedjes die nooit in een herdersspel hebben gezeten, maar als liedje geschreven zijn.

De pastorale werd in de late achttiende eeuw vernieuwd en kreeg een ander aanzien. Daar waren twee redenen voor. De eerste is typisch voor de achttiende eeuw, de eeuw van de Verlichting: de idyllische wereld van de herders was niet werkelijk genoeg. De tweede reden was typisch Hollands: pastorales waren heidens. Twee redenen voor Rhijnvis Feith om de aardse liefde te bezingen in vermomde pastorales, waarin de optredende figuren geen herders meer zijn, maar burgers die zich buitengewoon sterk aangetrokken voelen door elkaar en door de vrije natuur. Feith deed dat eerst in zijn roman *Julia* (1783) en later in de beruchte cyclus *Fannij* (1787). Het christelijke element bracht met zich mee, dat de (lichamelijke) aardse liefde in het niet viel bij de Christelijke geestelijke liefde en de hemelse liefde die na de dood genoten kon worden. Zie ook bovenstaand citaat uit *Aan ongelukkige gelieven*. Maar de eerste verzen van Clara's gedicht, dat volgens de datering eronder in 1748 geschreven is, verwijzen 'ouderwets' naar Hooft's *Granida* dat als volgt begint:

Dorilea

*Het vinnich stralen van de Son
Ontschuil jck in 't bosschage;
Indien dit bosje clappen con,
Wat melden 't al vryage!*

Dit eerste gedicht uit de cyclus van zes is een traditionele literaire verbeelding van de gelukkige wereld van onschuldige, jonge verliefde mensen. Ook de tegenstelling in die idyllische wereld tussen de liefde van Fillis en Coridon en die van Dorinde en Dorander is conventioneel. Vergelijk de paren Papageno en Papagena en Tamino en Pamina in *Die Zauberflöte* (1791).

*(II) HERDERS-ZANG
OP DEN DOOD VAN ***.*

*Sneeuw-verzellende onweêrvlagen
Stormden bosch en velden kaal,
Dreeven 't vee naar warme stallen,
In 't gezegend Leeuwendaal;
Toen Menalk, die braave Grijsaart,
Uit zijn laage stulpdeur trad,
Om zijn vrienden te bezoeken,
In de naast gelegen stad.
Rustig treedt hij door de velden,
Ziet met een wijsgeerig oog,
Hoe natuur als scheen te slaapen,
En dus nieuwe kracht inzoog.
"Groote Schepper! Alvermogen!
Riep hij op een 'dankbren toon,*

ô wat zijn uw werken heerlijk!
 ô Wat zijn uw werken schoon!"
 Dan hij wist niet wat hem deerde,
 Of hem overkomen zou,
 Voorgevoel scheen hem te spellen
 Ongeluk, of zwaaren rouw.
 Naauwlijks in de poort getreden,
 Zag hem de oude Damon gaan:
 Broeder! riep hij, gantsch verwilderd,
 Och waar heenen? blijf toch staan!
 ô Wat ramp, wat bitterheden!
 Braave Coridon is dood!
 Geen orcaan trof knosige eiken
 Zoo verschriklijk, zoo verwoed,
 Als die wreede maar Menalkas,
 Smeltende in een' traanenvloed.
 Aanstonds ijde hij naar buiten,
 Met dit doodelijk bescheid,
 Klaagende, onder 't droevigst kermen,
 Over 's Waerelds ijdelheid.
 't Scheen de droefheid gaf hem vleugels;
 Drie maal echter zeeg hij neêr,
 Voor hij in zijn stulp kon treden;
 Driemaal ook verrees hij weêr.
 Eindelijk bij 't gezin gekomen,
 Riep hij angstig en bedeeds:
 Coridon, de lust der braaven,
 Ach, die Herder is geweest!
 Geen der felste donderslagen,
 Schoon met vuur en damp gepaard,
 Roerde ooit meer dan deeze woorden
 't Hart van 't Landvolk, hier vergaêrd.
 Dan de droefheid werkt verschillend;
 Thirsis greep zijn kunstloos riet,
 En begon vast, onder 't snikken,
 Dit eenvoudig Herderslied:

Volmaakte Coridon, ô roem van Neêlands zoonen,
 Moest uwe levenszon zoo spoedig ondergaan!
 Kon dan uw ijsren vuist, ô dood! Geen knaap verschoonen,
 Die eeuwig in ons hart, dat om hem treurt, zal staan!
 Volmaakte Coridon, sieraad van onze dalen,
 Lust, hoop der burgerij, verheven, zeldzaam licht
 ô Jongeling, volleerd in wetenschap, en talen,
 Waar heeft uw groote geest, uw doorzicht voor gezwich!
 Tot driemaal reeds gewenkt in Themis tempel-kooren,
 Sprak uw geleerde tong uit de eigen letterschat;
 In 't nevligst tijdsgewricht zocht elk uw' raad te hooren,
 Uw wijsheid was de baak, daar ieder 't oog op had.
 Uw minlijkheid verwierf elks achting; aangebeden
 Van ouderdom en jeugd, waart ge ieders rechterhand,
 Schoon met u selv' voldaan, nooit met uw selv' te vreden
 Zoo niet uw evenmensch genoot uw' onderstand.
 ô Leidstar van de jeugd op 's waerelds kronkelpaden!
 Hoe rustig streefdet gij, hoe jong, alle andren voor,
 Hoe wist uw zeedeleer te stichten, en te raaden,
 Pronkparel van de deugd, van Godvrucht, en van zeeden,
 Zoo lang de deugd zich toont in haar beminlijkheid,
 Zoo lang de wijsgeer streeft naar kundigheid en reeden,
 En staat-kunde ons bewaakt, wordt uw gemis beschreid.
 Volmaakte Coridon! wie kan naar eisch u looven,

Mijn riet is veel te zwak, die stoffe is mij te groot,
 De droefheid maakt mij stom, gij gingt het al te boven;
 ô Hoop van Leeuwendaal ...! Ô al te vroege dood ...
 En gij, ô Fillis! Die mogt roemen op zijn liefde,
 Een liefde, zoo volmaakt, dat zij geen weêrga vond,
 Een liefde, die te teêr, te sterk zijn hart doorgrieffde,
 En in haar zuiver doel vooral naar deugden stond.
 Een liefde, daar de min van geen Petrarch' bij haalde,
 Hoe vuurig voorgesteld als hij van Laura zong;
 Een liefde, die altoos hem 't beeld van Fillis maalde,
 En die, uit geest gebeeld, zijn gantsche ziel doordrong.
 Een liefde ... dan ik schroom een hartstocht op te haalen,
 Daar eindelijk al de kracht van zijn gemoed voor week,
 Waar van zijn ruischpijp zong, en tuinen, bosschen, dalen,
 Getuigden, tot zijn hart voor haar geweld bezweek.
 Boog vrij op zulk een min, doch stel uw droefheid perken,
 Misgun uit eigenbaat aan hem den Hemel niet;
 Vlugt alles niet voorbij gelijk op arendlerken?
 Koom, volgen wij zijn deugd, tot troost in ons verdriet.

Hier zweeg de zanger stil, door droefheid overwonnen;
 Doch eindelijk barst hij uit voor 't laatst, met deezen zucht:
 Volmaakte Coridon! uw werk, hier vroeg begonnen,
 Was ook hier vroeg volbragt; smaak nu bij God de vrucht!
 1748

Ook dit gedicht bestaat uit drie delen.

Het eerste deel is ongeveer net zo opgebouwd als deel één van het voorafgaande lied. Het bestaat uit 13 aan elkaar gedrukte coupletten van 4 (of als men wil 6,5 van 8) trocheïsche regels van 8 of 7 lettergrepen met rijmschema AbCb. De sfeer die deze vorm met zich meedraagt, is goed geschikt om samen met de treurige inhoud een droevige stemming bij de lezer op te roepen.

Het tweede deel van dit gedicht bestaat uit elf achter elkaar gedrukte coupletten van vier alexandrijnen (jambische verzen van 12 of 13 lettergrepen) met rijmschema AbAb. In de literatuur van de renaissance en het classicisme horen alexandrijnen bij epische dichtstukken, zoals heldendichten, en treurspelen. Ze zijn veel minder zangerig dan korte trocheïsche of jambische versregels en ademen een plechtige sfeer. Toch komen in de traditionele literatuur van de achttiende én zeventiende eeuw in Nederland veel lyrische gedichten in alexandrijnen voor. De zangerigheid van de strofe wordt hierin bereikt door het aantal verzen tot het minimum te beperken. De strofe die Clara hier heeft gekozen, was een zeer voor de hand liggende, maar daarom nog niet minder goede keus. In 1748 was dit in de Nederlandse literatuur al meer dan 100 jaar de geijkte strofe voor een klaaglied over een verloren (ge)liefde! Hoofts 'Claechleidt voor Brechtje Spiegel' is een van de vroegste en meest toonaangevende voorbeelden van het gebruik ervan. De bijbehorende zangwijz wordt dan ook vaak aangegeven met de aanduiding 'Indien het klagen kan'. Dat is de eerste helft van de eerste regel van dat gedicht (dat verder gaat met 'versachten d' ongenade'). Bredero, die veel liederen heeft geschreven over ongelukkig afgelopen liefdes, heeft deze strofe ook dikwijls gebruikt; soms onder verwijzing naar de zangwijz van Hooft; soms naar andere zangwijzen. Het is opmerkelijk, dat in de traditionele, classicistische wereld-

lijke literatuur van de zeventiende en achttiende eeuw de liefde bijna alleen als thema aan bod kwam in gedichten over prille verliefdheid en klaagzangen over afgewezen of verloren geliefden. Sinds Elisabeth Maria Post is dat anders.

Twee dingen vallen op. Dit deel van het gedicht is een klaagzang die als het ware wordt gezongen door de inwoners van Leeuwendaal, een naam die sinds Vondels allegorisch landspel *Leeuwendalers* (1648) een pastorale naam voor de Republiek is. Naar die Leeuwendalers wordt verwezen door het 'we' dat de dichter gebruikt. In tweede instantie verwijst 'we' vermoedelijk naar de Groningse vriendenkring van jonge artistieke studenten waar Justus Conring (Coridon) en Clara (Fillis) destijds deel van uitmaakten. Het is het afscheidslied van twee collectieven. De liefde van Coridon voor Fillis wordt uitvoerig beschreven; die van Fillis voor Coridon buiten beschouwing gelaten. Dat Fillis hier niet zelf het klaaglied zingt, is het tweede opvallende aspect. Het illustreert de onmondigheid van de vrouw in die dagen. Ook in de verlichte achttiende eeuw hoort een vrouw geen klaagzang te zingen op de dood van haar geliefde. Ze hoort eigenlijk helemaal niet over liefde te spreken. Nu begrijpen we ook, waarom dat loflied van Fillis op Coridon, waarover in het eerste gedicht verteld wordt, even opvallend afwezig is als haar klaagzang hier. En waarom de meisjes aan het slot van het eerste gedicht blozend zwijgen, als Damon langskomt, terwijl zij over hun liefde spreken! Zijn die twee zeer opvallend afwezige liederen van Fillis een stil protest van Clara tegen de inferieure positie van de vrouw in haar tijd (1748 en 1794)?

Een andere vrouw heeft het in 1794 anders aangepakt. In de bundel *Gezangen der Liefde* van Elisabeth Maria Post, die tegelijkertijd met Clara's *Gedichten* verschenen is, staat het gedicht 'De Liefde', dat met een aantal rake retorische vragen (stellingen in de vorm van een vraag) begint:

*Waarom moet een meisjes bloezen
Als zij 't woordjen liefde hoort?
Waarom moet zij kunstig veinzen
Als de liefde haar bekoort?*

*Is de liefde dan onëdel?
Is ze een grove, lage drift,
Die den grooten mensch vernedert?*

Het afsluitende deel is net als in het vorige gedicht een korte serie van (in dit geval vier) deftige alexandrijnen, die samen ook beschouwd kunnen worden als het laatste couplet van dit Klaaglied om Coridon van Thirsis.

(III) GRAFSCHRIFT

*Hier rust het dierbaar overschot
Van 't puik der Nederlandsche Zoonen.
De liefde was zijn doodlijkst lot.
Vlecht Mirthen- en Cijpressenkroonen.
Zijn ziel, die zich bij God verheugt,
Zal 't mogelijk tot genoegen strekken,
Dat wij zijn graf met traanen dekken,
En hem vereeren om zijn deugd.*
1748

Titelvignette van 'Gezangen der Liefde' door E.M. Post, 1794.

Dat het derde gedicht in de cyclus is bedoeld voor het graf van Coridon, blijkt uit de plaatsing ervan in deze reeks en uit de tweede regel. Ook regel drie maakt duidelijk, dat het om de jongeman gaat die in het tweede gedicht betreurd wordt. De inhoud is een korte samenvatting van het middenstuk van het vorige gedicht en van het leven van de betreurde.

Ook wat vorm betreft, sluit het grafschrift goed aan bij de twee voorafgaande gedichten. Het bestaat uit twee deeltjes van 4 verzen die iets langer zijn dan de korte verzen in de twee voorafgaande gedichten van de cyclus.

De vorm is toch niet zangerig doordat de verzen jambisch zijn. Trocheïsche verzen 'huppelen' meer. Ook in dit gedicht ontbreekt de stem van Fillis volkomen. Het is een gezamenlijke uiting van het Groningse collectief en van alle Nederlanders.

De overgang tussen het derde en het vierde gedicht van deze cyclus is bijzonder scherp. Toch wordt er in dit grafschrift al gepreludeerd op het in het tweede deel belangrijke thema van de relatie tussen de dode die in de hemel is, en de achterblijvers in dit leven. Het staat voor de schrijvers ervan niet vast, dat Coridon zich in zijn nieuwe situatie bezighoudt met de vrienden en de landgenoten uit zijn leven.

(IV) DE KLAAGENDE CLARISSE

*O Lethe, vloeï toch herwaards heen!
Dat ik mijn traanen in uw stroomen af moog spoelen,
En met mijn ramp vergeet mijn zuchten en gesteen;*

*Doe mijn gewonde ziel uw zachte hulp gevoelen!
Maar neen, geen Lethe heeft die kracht,
Wat ook het Heidendom moog' van haar' invloed droomen;
Daar vloeit een beter stroom, waar uit ik heil verwacht,
Een stroom, die 't smartlijkst gif des doods heeft weggenomen.*

*Die stroom ontsprong op Golgotha:
ô Mogt ik t' allentijd mij in zijn vloedden baaden!
't Geloofs-oog staart er op; die bron van Gods genade
Kan mijn vermoeide ziel verkwikken, en verzaaden.*

*Onschatbaar Vriend, aan mij ontruikt,
Ach, had ik aan uw zij' van de aarde mogen scheiden!
Maar neen, die vroege zeege is u, niet mij, gelukt,
Ik moest op uwe tombe een zee van traanen schreien.*

*ô God, getuige van mijn smart!
Aanschouw 't beroerdst gemoed met vaderlijk meêdogen!
Hoe duister is uw weg voor mijn gefolterd hart!
Nu ik mijn' hartsvriend mis, wie zal mijn traanen droogen!*

*Ô wreed herdenken aan 't genot,
Dat mij de liefde gaf, zoo streelend voor mijn zinnen;
Hoe dierbaar was die tijd, hoe zalig scheen mijn lot,
Hoe heuchelijk mijn heil bij 't onderling beminnen!*

*Toen wij, vereend door eenen Geest,
Op wieken van gebeden de harten troonwaards zonden,
Toen gij, gewenschte vriend! Mij 't pad der deugden weest,
Mij leerde waar 't geluk der wijsheid wordt gevonden!*

*Al mijn verwachting is me ontvlugt,
Toen gij, o dood! Den roem van Neêrlands zoonen velde!
De zoetste hoop verkeerde in de allerwrangste vrucht ...
ô Wankelbaar geluk, dat zoo veel heils voorspelde!*

*Hoe billijk treurt dan mijn gemoed!
Wat smart haalt bij mijn smart! wat balzem kan die heelen!
Wat storm haalt bij d'orkaan, die in mijn' boezem woedt!
Slechts 't uitzien naar mijn graf schijnt mij met rust te streelen.*

*Maar neen! wie wederstreeft Gods raad?
Zou ik de Almogendheid haar vrij bestier beletten?
Zou God de onzichtbre raên, waar alles hier op gaat,
Alleen om mijnent wille uit de eeuwige orde zetten?*

*Zou ik zoo snood ondankbaar zijn,
Om, 't geen zijn milde gunst mij geeft, niet op te merken,
Den troost-kelk weigren voor een teug van 't scherpst fenijn,
En ontrouw in mijn' kring, aan mijne taak niet werken?*

*Ik zwijg, ik zwijg eerbiedig stil!
Mijn God! geef lust en kracht om u mijn hart te geven,
En mij te buigen naar het voorschrift van dien wil,
Waar na, wat schepsel heet, om hoog en laag moet streeven!*

*Was ik misschien te veel verkleefd
Aan 't geen me uw goede hand zoo vriendlijk had geschonken?*

*Mijn Jesus, ai verzoen 't! Gij die zoo veel vergeeft,
ô Wilt in zaalger min mijn kwijnend hart ontvonken!*

*Trek gij mijn oog van Schepsels af,
Vest, vest op hooger Goed mijn innigste verlangen,
Wees Gij alleen mijn doel, mijn blijdschap, rots, en staf,
En wilt, als ik bezwijk, mij in uw' arm ontvangen!*

*Wat zou mij in dit traanendal,
Wat in het Hemelrijk toch nevens u bekooren?
Versterk me in deze keuz', tot dat ik komen zal,
Waar rouwe noch geweent mijn zaligheid kan stooren!*

*Gij, Zaalge! zoo gij van mij weet,
Daar ik een holle zee vol klippen moet bevaaren,
Uw deugden zijn mijn baak! - ô troost in 't bitterst leed,
'k Ben reeds om hoog bij u, als wij op Jesus staan!*
1748

Het begin van dit gedicht is schokkend en verrassend. De lezer / zanger van deze cyclus hoort het stemgeluid van de treurende vrouw zelf. Fillis, het brave, naïeve en verlegen herderinnetje, is mét Coridon gestorven en veranderd in een dieptreurige vrouw, die in de titel 'Clarisse' genoemd wordt. Waarmee behalve naar de voornaam van de dichteres en daarmee naar het leven van Clara ook verwezen wordt naar de literatuur: de Klaerissen in het klooster van Vondels *Gijsbrecht* (1637). Arkadië ligt als een verloren paradijs achter ons en we bevinden ons in een emotionele ruimte waar gevoelens van verdriet volop tot uitdrukking komen en tranen in beken vloeien.

Dat we in een andere wereld zijn, wordt onderstreept door dat de dichteres over de Lethe spreekt, de rivier die in de Antieke mythologie de schimmen die haar water dronken, het vroegere aardse leven deed vergeten. In de eerste strofe heeft de klaagster Arkadië achter zich gelaten. In de tweede strofe neemt Clarisse radicaal afscheid van de in haar ogen heidense literaire conventies. Gods genade is de stroom die echt uitkomst brengt.

Vervolgens spreekt de Clarisse haar gestorven vriend aan. Ze was graag met hem meegegaan. Ze begrijpt niet waarom God hem, haar hartvriend van haar heeft weggenomen. Ze herdenkt de genoegens van hun liefde voor elkaar, het genot van samen bidden en samen de deugd beoefenen. 'Nu heb ik niets meer te verwachten: alleen het graf kan mij nog rust brengen', roept Clarisse vertwijfeld uit. Maar dan komt ze tot bezinning. Zij neemt zich voor te doen wat God van haar vraagt. Ze zal haar aardse plichten trouw vervullen.

Dan richt ze zich tot God zelf: ik zwijg en bid om kracht om U mijn hart te geven. Ik wil, dat mijn hart voortaan van liefde brandt voor een zaliger liefde dan de aardse die ik heb gekoesterd. Laat mij niet meer naar mensen kijken en ontvang mij in uw armen. Wat zou ik in de hemel nog meer willen dan U?

In de laatste strofe van de elegie komt haar gestorven liefde toch nog even ter sprake. Nu ze alleen op God gericht is, is ze eigenlijk al samen met hem, die immers in de hemel hetzelfde doet.

Over de vorm van dit belangrijkste gedicht in de cyclus hoeft niet zo veel gezegd te worden. Het is opgebouwd uit 16 strofen van drie alexandrijnen en één vers van 8 lettergrepen als eerste regel. Dit couplet kan gezien worden als een variatie op de strofe die Clara in het middenstuk van het tweede deel heeft gebruikt.

Na lezing van deze klaagzang blijft de lezer van 1794 én die van 2007 enigszins geschokt achter. Is het dichtende heidinnetje Fillis katholiek geworden en is ze in het klooster gegaan? Heeft ze de naam Clarisse aangenomen, omdat de dichteres die over haar schrijft, Vondel niet alleen als dichtelijk voorbeeld maar ook als gids op godsdienstig gebied ziet?

Naar wat voor hemel kijkt Clarisse uit? Het is niet de hemel van haar jongere tijdgenoten Feith en Van Alphen. Zij zien het hiernamaals als een sociaal feest, waar we onze dierbaren terugzien en in dit leven onbereikbare geliefden ontmoeten. In het tweede gedicht van deze cyclus heeft Thirsis Fillis nog impliciet een weerzien met Coridon voorgespiegeld. In Clarisses hemel heeft de ziel niets anders te doen dan zalig oog in oog te staan met hemelse bruidegom Jezus!

Uit 'Fanny een fragment' door Rhijnvis Feith, 1787.

Clara en Feith

In de schrijfstijl en woordkeus van Clarisse en dus die van Clara Feyoena in dit gedicht zijn wel heel veel overeenkomsten met die van Feith te constateren! Strofe 4 lijkt zo uit de *Fannij* van Feith (1787) geplukt. Post-modern knip-en plakwerk in 1794? In strofe 5 duikt het woord 'hartvriend' op, een sleutelwoord in de vriendschapscultus van de jaren '80 van de achttiende eeuw, waarvan de *Fannij* een typische uitdrukking is. En ook strofe 7 kan zo maar in de *Fannij* staan. Feith vertelt in *Fannij* eigenlijk precies wat Clarisse/Fillis overkomen is. Zou hij het verhaal van Clara en Justus hebben gekend?

In strofe 9 wordt verwezen naar Feiths hoofdwerk *Het Graf*, dat in 1794 iedereen die aan literatuur deed, gelezen had.

Ook de kreet 'Maar neen!' en andere stijlfiguren uit strofe 10 verwijzen daarnaar. De laatste strofe refereert aan *Fannij* én aan *Het Graf*. Waren Clara en Feith twee gelijkgestemde zielen? En was Clara in stilte in 1748 al zo ver als Feith in 1787? Of hebben ze beiden uit dezelfde piëtistische(?) bronnen geput?

Naar eigen zeggen was Clara 'eene groote veertig jaaren op een afgelegen landgoed, van alle gelegenheid om vorderingen te maken, en van allen omgang met Dichters beroofd' (*Gedichten*, voorbericht). We mogen toch aannemen, dat ze in de gelegenheid was boeken te lezen en op die manier omgang kon hebben met elke literaire collega wiens en wier werk in druk verkrijgbaar was. Ook is ze dikwijls in de gelegenheid geweest dichter Feith persoonlijk te spreken. Hij woonde 's winters in Zwolle in de Bloemendalstraat en 's zomers op Boschwijk, iets buiten de stad. Uit een van de weinige brieven die we van Clara kennen, wordt over een bezoek aan Zwolle en aan Vollenhove gesproken. Leden van de familie woonden in Zwolle. Nader onderzoek is nodig om meer te kunnen vertellen over de vrienden- en kennissenkring van Clara in Overijssel. En om te beoordelen of Clara's klacht over haar eenzaamheid terecht was.

Wat Feith betreft: er zijn zelfs gemeenschappelijke kennissen: de meest interessante is wel Derk Jan van der Laan, die in 1787 vignetten voor *Fannij* en in 1785 illustraties voor Feiths *Julia* heeft gemaakt. Maar eerder (1783) tekende hij de opvallende illustraties van Clara's hofdicht. Wilde Clara niet met Rhijnvis Feith omgaan? Omdat hij een bekende patriot was? Zijn vriendschap met de familie Stolte zal Clara's lust om met hem te verkeren niet hebben vergroot (Zie de beschrijving van Anema van de ongeregelheden in de kerk van Heemse).

De vrouw van Heemse, dichteres Clara en Fillis/Clarisse

Het is hier de plaats er even bij stil te staan, dat er een groot verschil bestaat tussen vrouw van Reasfelt-van Sytzama, die op Heemse heeft gewoond, de dichteres Clara Feyoena van Sytzama en de literaire figuur Fillis/Clarisse in deze cyclus. Zeer aannemelijk is het, dat in deze serie van zes gedichten ook de geschiedenis wordt verteld van Clara en Justus Conring en dat in 'De klaagende Clarisse' beschreven wordt wat zich binnenin Clara heeft afgespeeld. Maar we moeten ons toch ook blijven realiseren dat we hier te maken hebben met literatuur of in elk geval met teksten die sinds de uitgave ervan in 1794 als literatuur bedoeld zijn.

Hierboven heb ik laten zien, dat de gedichten in deze cyclus sterk door Clara's lectuur zijn beïnvloed. Collega-dichters zullen zeker ook hun licht over werk van haar hebben laten schijnen. In de jaren 1748/49 zal ze nog contact hebben gehad met de Groningse vrienden. Later was ze lid van het Haagse Dichtgenootschap Kunstliefde Spaart Geen Vlijt. Ze heeft gedichten in de bundels van dat genootschap gepubliceerd; alles wat die club produceerde, werd besproken en becommentarieerd. Een onderzoekje in het archief van dat genootschap levert zeer waarschijnlijk correspondentie over Clara's gedichten op.

Fillis/Clarisse is Clara niet. Tussen de drie instanties, de vrouw, de dichteres en het literaire personage bestaan relaties, maar ze zijn niet identiek. Uit het voorbericht van de *Gedichten* blijkt wel heel duidelijk, dat de dichteres van Heemse literatuur aanbiedt en geen autobiografisch verslag van een tragisch leven. Haar cyclus zal ook zeker meer bedoeld zijn als een uitbeelding van een proces dat veel vrouwen zouden kunnen doormaken dan als verbeelding van haar eigen persoonlijke ontwikkeling. Literatuur had in die tijd een duidelijk sociale functie. Mensen die minder goed gebekt waren dan de literatoren vonden in de literatuur hun gedachten en gevoelens onder woorden gebracht.

(V) TROOST AAN CLARISSE

*Droog af die traanen, eedle Maagd!
Die u de teêrste min doet weenen;
Uw vriend, om hoog bij God verscheenen,
Wordt daar door geen verdriet geknaagd.*

*Geen staats-orcaan treft daar zijn hart,
Geen ramp kan daar zijn vroomheid deeren;
Waarom zoudt gij hem weêr begeeren?
Slechts tot vernieuwing van zijn smart?*

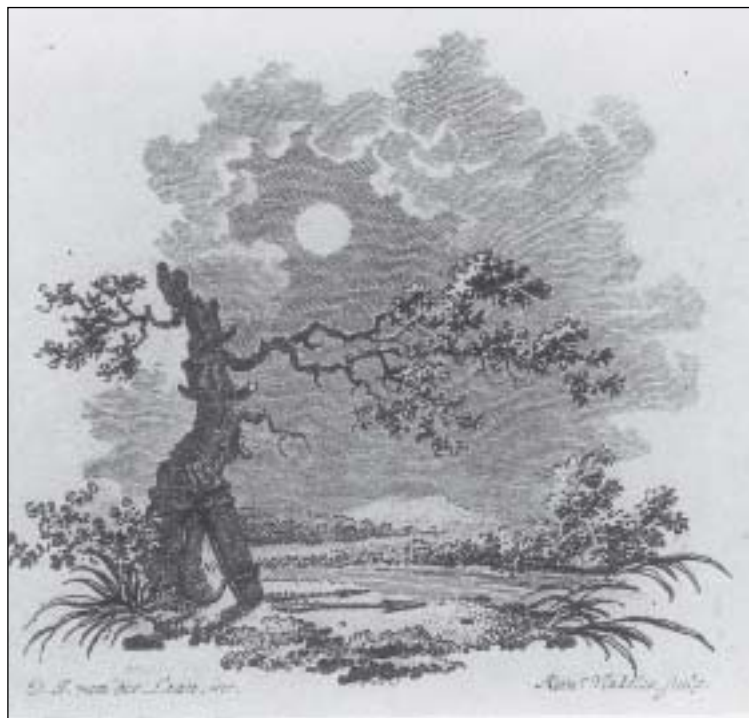
*Hij rust, hij heeft zijn' strijd volbragt;
God hoorde naar zijn smeekgebeden,
En voerde hem in 't Hemelsch-Eeden,
Daar hij eerlang ook u verwacht.*

*Droog dan uw traanen, eedle Maagd!
Hoe treffend uw verlies moog' schijnen,
Kijk door de spleet der treurgordijnen,
Daar 't Hemelsch troost-licht voor u daagt.*
1748

Het op-een-na-laatste gedicht uit de cyclus is voor de lezer niet minder verrassend dan het vierde. In gedicht 4 maakten wij een emotionele ontwikkeling mee die een diep bedroefde en geschokte vrouw doormaakt. Nu lezen we een kort gedicht van vier strofen in de berustende verstandelijke toon van het Graftschrift en ook min of meer in een vergelijkbaar couplet geschreven. Wie dit leest, kan niet aan de gedachte ontkomen, dat we hier met een Rei van Hemelingen (zou Vondel zeggen) te maken hebben. Die associatie is wel heel sterk, als we zien hoe degenen die Clarisse toespreken, inzicht hebben in wat er boven aan de hand is én onze wereld als een treurtooneel beschouwen.

De boodschap van dit gedicht is, dat Clarisses geliefde het goed heeft bij God. Hij heeft er bijvoorbeeld niets te maken met politiek. Als hij terug zou komen, zou hij hier beneden alleen maar verdriet hebben. Hij bevindt zich in het Hemelsch-Eeden, waar hij hoopt Clarisse later te ontmoeten. Het advies luidt: droog je tranen: in de hemel zul je hem weerzien.

Het eigenaardige is, dat niet de hemelse bruidegom Jezus die in het vorige aangrijpende gedicht optreedt, maar de van oorsprong aardse minnaar weer centraal staat. Deze engelen delen dus duidelijk de ideeën van Feith cs over het hierna-

Uit 'Fanny een fragment' door Rhijnvis Feith, 1787.

maals. Terwijl in het 'Hemelsch-Eeden' nog even een christelijk Arkadië om de hoek komt kijken!

(VI) HERDENKING
AAN DEN STERFDAG VAN ***

*Gefolterd Vaderland! Uw rampen doen mij weenen,
Ontaarte burgertwist! Verpest ge ook Nederland?
Is hier ook Marius en Sijlas eeuw verscheenen,
Hier, waar de Vrijheids-min haar'staand had geplant!*

*ô Snoode Dwinglandij, ten hoogsten top gesteegeen,
Vertrapt gij eer en deugd, zoo onbeschaamd als stout!
De waarheid lijdt geweld, en struikelt op de wegen,
Terwijl de snoodste list zich eere-zuilen bouwt.*

*De Schutsheer van het recht bezwijkt in onze vesten;
De Laster spaart geen deugd, aan eed en pligt verpand,
Een treur-floers dekt den glans dier bloeiende gewesten,
Voorheen zoo wijd beroemd. - Rampzalig Nederland ...!*

*Verschriklijk onweêr, dat geen breidels kent in 't woeden!
Gij schokt niet slechts 't gebouw des Staats door uw geweld,
Gij voert ook schichten aan, die 't lievend hart doen bloeden;
En die, na lange pijn, de wreedste dood verzelt.*

*Getuig het, zwarte dag! die onzen Vriend zaagt sneeven,
Toen de opgekropte min zijn hart bezwijken deed,
Eer 't woest beloop des tijds aan hem een Bruid kon geven,
Om wier gemis zijn hart, zoo duldloos smartlijk, leed.*

*ô Zuchtend Vaderland! zoo lang we uw' ramp beweenen,
Voert staeg die traanenvloed mijn liefdetraanen meê!
Zij zullen jaar op jaar zich met elkaêr vereênen,
Tot dat mijn levenszon zinkt in een traanensee.*
1749

In het laatste gedicht van de cyclus zijn we helemaal in de dagelijkse werkelijkheid van het jaar 1749. Hoewel... de toestand in 1794 is vergelijkbaar met die in 1749. Na de contrarevolutie van 1787 was de stadhouder terug en waren de patriotten gevlucht of uit hun ambten gezet. Zelfs in het Haagse Kunstliefde Spaart Geen Vlijt heeft de politieke strijd gewoed. Daar zijn in 1788 patriottische leden geroeyd, omdat sommige aanzienlijke medeleden niet in een genootschap wilden zitten met radicale democraten. Het thema 'vaderland' dat in voorafgaande gedichten in deze cyclus op de achtergrond aanwezig is, komt nu prominent naar voren. In de eerste helft van het gedicht maakt de dichteres zich druk over de toestand van het vaderland. Zij vraagt zich af of er dan nooit een eind komt aan die burgertwisten? Ik zeg 'zij', omdat we in dit gedicht wel van een vrouwelijke dichter kunnen spreken in verband met de hoeveelheid tranen die er in het gedicht vergoten worden. Al moet ik erbij zeggen, dat dankzij de boeken van Feith en anderen in 1794 ook mannen mochten huilen.

Er heerst een grafstemming in Nederland. De dwingelandij wint het van eer en deugd en de waarheid wordt geweld aangedaan. In deze strofen wordt de politieke strijd van deze jaren geschilderd als een allegorisch tafereel, waar allerlei abstracte begrippen gepersonifieerd worden en de clichés niet van de lucht zijn. Kortom: Deze manier van schrijven was in 1794 nog even gewoon als in 1749.

In het tweede deel van dit gedicht gaat de dichteres over op wat er met 'onzen vriend' is gebeurd. Dit gedicht is dus weer geschreven vanuit het perspectief van de Groningse vriendenclub. Het is niet helemaal duidelijk wat er bedoeld wordt, maar een zekere samenhang tussen de staatszaken, de politiek zeg maar, en Coridons liefde voor de dichteres wordt wel gesuggereerd. Het lijkt erop, dat beide jonge mensen (in elk geval hun ouders) in de ruzies van 1748 tot een andere partij behoorden. De politiek stond hun verbin-tenis in de weg en de jongeman bezweek aan de opgekropte liefde. Overigens is het zowel in de *Fannij* als in de *Julia* niet duidelijk waarom de figuren die van elkaar houden, niet gewoon met elkaar een relatie mogen aangaan. Kennelijk is dat voor Feith en voor Clara bijzaak. Waarbij gezegd moet worden, dat het beschrijven van de gevoelens voor Clara minder hoofdzaak is dan voor Feith. In het laatste couplet wordt het wij-perspectief plotseling verbroken en treedt de dichteres uit het koor van Groningse vrienden. Zolang het slecht gaat met Nederland, zal ze tranen vergieten om het lot van haar vaderland. Maar haar tranen om haar verloren geliefde zullen blijven vloeien tot haar dood. Clara's cyclus is dus 'maatschappelijker' en zou dus ook wel gezien kunnen worden als commentaar op Feiths werk.

Over de compositie van de cyclus

Het onbetwiste literaire hoogtepunt van deze korte cyclus is 'De klaagende Clarisse'. In dit gedicht komt de vertwijfeling van een vrouw die haar man heeft verloren, ongebrei-deld tot uitdrukking. Hier is het bijna uit met de literaire spelletjes en komen we direct in aanraking met echte en ware gevoelens. De gedichten III en V, die voorafgaan en aansluiten komen op de lezers over als twee koude douches

van verstandelijke argumenten. De daar weer omheen ge-rangschikte gedichten staan duidelijk in de treurige werke-lijkheid van alledag, waar de dichteres vanuit ging en waarnaar ze terugkeert. Het eerste gedicht valt min of meer buiten de compositie. Waarmee wordt onderstreept, dat we ons als lezers hier in een andere, vreemde, irreële, heidense, papieren, literaire wereld hebben bevonden. Een menselijke droom, een verloren paradijs, dat niet eens betreurd wordt, omdat de Christen na een deugdzaam leven uitzicht heeft op de hemel.

Clara is in deze cyclus teruggegaan naar haar gelukkige en later ongelukkige jeugd. Toen speelde ze met haar stadse en wereldse Groningse vrienden pastorale spelletjes. Daarbij

Uit: 'Fanny' door Rhijnvis Feith, 1787.

voelden ze zich op het Groningse platteland als het ware in het Griekse Arkadië. Wie wel eens in Heemse is geweest, weet, dat Clara's Overijsselse omgeving voor het Arkadië van de Griekse herders en van hun latere West-Europese nakomelingen bepaald niet onderdoet. Evenmin voor de landelijke omgeving van haar jeugd. Als de vrouwe van Heemse in 1794 uit het raam kijkt, ziet ze dat haar droom van 1748 wat betreft het decor waarin haar leven zich afspeelt, nog steeds werkelijkheid is. Maar haar literaire vrienden en vooral haar geliefde komt ze in Heemse niet meer tegen. Er bleef haar wat dat betreft niets anders over dan uit te zien naar het weerzien in de hemel.

Lof der eenzaamheid, een gedicht uit 1793

De bundel 'Gedichten' die in 1794 uitkwam bij de uitgeverij Johannes Allart te Amsterdam, bevat twee afdelingen: Stichtelijke Gedichten en Mengeldichten. De eerste afdeling bestaat vooral uit gedichten met een godsdienstige inhoud, terwijl de inhoud in de Mengeldichten zeer divers is. Het eerste 'mengeldicht' is 'Lof der eenzaamheid' en is voorzien van het jaartal 1793. Voor Clara Feyoena was het dus een recent gedicht. Het gedicht is opmerkelijk vanwege de thematiek. Het bezingt op zeer positieve wijze de eenzaamheid, terwijl dat begrip, ook wanneer het betrokken wordt op de persoon van de dichteres, doorgaans een negatieve betekenis heeft.

■ K. Oosterkamp

Lof der eenzaamheid

Hoe gezegend vloeien de uren, Eenzaamheid! aan u gewijd,
Daar geen staatssche zorgen kwellen, daar geen twistpijl 't hart door
snijdt.
Wijzen koozen 't stille leven reeds door alle de eeuwen heen,
Voelden daar meer geestverrukking, dan in 't wuft gewoel der Steên.
5 Treffelijke Waereldgrooten, opgevoed in hoofsch bedrijf,
Gaven meenigmaal de voorkeur aan de rust van 't stil verblijf.
'k Prijs geen bijgeloovig eenzaam, hoe verlochend het ook schijn',
God wil niet dat we ons begraven, of onnutte schepzels zijn;
Maar dat wij gezellig werken, en, tot nut der maatschappij,
10 't Licht, dat Hij ons gaf, doen schijnen, hoe gering of zwak het zij.
Kan hier iets 't geluk volmaaken, 't is het bijzijn van een 'vrind,
Die in smaak, gevoel, en kennis 't zelfde heil met ons bevindt.
Stervling! moogt gij dit genieten, o wat haalt dan bij uw lot!
Dan, dan zaligt u de voorproef van het hemelsch heilgenot!
15 Eenzaamheid! zou ik niet zingen wat in u mijn hart gevoelt,
Niet dien zeegen dankbaar roemen, dien geen waereld mij ontwoelt!
'k Ben, schoon in uw 'schoot verschoolen, burgeres van 't groot Heelal,
'k Voel die waarde, en mijn bestemming eischt dat ik die toonen zal.
Geef mij dan, gezellig Eenzaam! dat voortreffelijk onderricht,
20 Hoe ik aan mijn taak moet werken in de kringen van mijn 'pligt.
Dwaazen mogen u verachten, wijsheid wordt door u gevoed;
Ondeugd moge u snood onteeren, deugd ontvangt hier nieuwen gloed.
Ydelheid kiez 'laf gezelschap, dat haar Waereldminnaars biên,
't Streelt en sterkt de waare deugden, dat haar Hemellingen zien.
25 Nuttig eenzaam! 'k blijve u kiezen, Hoogeschool voor mijn gemoed!
Die mij best mij zelf leert kennen, best voor waanzucht mij behoedt.
Gij ontwikkelt ons de waarde van d'onschatbren vluggen tijd,
Leert ons bij ons zelf te leeven, kweekt vermogens, lust, en vlijt;
Vlecht een duurzaam snoer voor deugden, die 't verwilderd hart niet kent;
30 Voegt bij nutte menschenkennis de allerbeste zeedeprent;
Maakt meer vatbaar voor de Reeden, en het heil, dat Godsdienst geeft;
Werkt verhevene gevoelens, daar een eedle ziel bij leeft.

Zaad, gekijmd in kalme vooren, in een onbesmette lucht,
Daar geen doorens 't groeien hindren, geeft de volste en schoonste vrucht.
35 O wat onderscheiden trappen, die naar 't koor der wijsheid gaan,
Wat verschiet van eedle vruchten biedt gij uw beminnaars aan!
Hoe onkundig ik moog weezen, 'k word hier keer op keer vergast
Op een oogst, die andren kweekten, zelfs door keur van smaak verrast.
Voelt mijn hart een blakende aandrift, die naar hooger kennis tracht,
40 'k Mag hier met den wijsgeer spreken, zonder dat hij mij veracht.
Gij verfijnt mijn denkvermogen, gij geeft mij een luistrend oor,
En bij 't roeren van mijn snaaren, geeft gij kunstdrift en gehoor.
Tracht mijn oog Natuur te kennen, die mij zoo veel gaven biedt,
In haar schoonheid, orde en werking, dwaal ik in dat grootsch verschiet,
45 'k Word hier door gepaste gidsen na bevattig voorgelicht;
Zelf de Wiskonst toont me in proeven wat vernuft en vlijt verricht.
Schoon ik nooit het gruis der bergen, noch de grasspriet in het dal,
Noch de mijt in 't rijk der dieren, naar vereisch beschouwen zal,
'k Zie Natuur in vruchtbre rijken naauw vereend en nooit verward.
50 Groote Schepping! o hoe treffen uwe wondren 't leerziek hart!
Staar ik op de Waereldglobe, duizenden bijzonderheên,
Levren velden, bergen, rotsen, zoete bronnen, zilte zeên.
'k Zie den vuurstroom der vulcaanen, die mijn siddende aandacht trekt,
En ontzag verwekkende Alpen met hun eeuwig sneeuw bedekt.
55 'k Zwijg van meer bijzondere deelen van 't verbaazend waereldrond;
'k Vind alom bespiegelingen, die geen leeftijd hier doorgrondt.
Voert de nacht mij in verrukking, als ik 't oog naar boven hef,
En in de onafmeetbre ruimte een' oneindig God bezef,
Die dat heir van hemellichten, 't welk 't verbaast gezicht beschouwt,
60 Vormde, en elk naar zijn bestemming in gepaste werking houdt,
Niet alleen ons zonnestelsel, maar ook 't eindeloos getal
Minder zichtbre hemelbollen in het onbegrens'd heelal;
'k Voel met Israels grooten Zanger 't menschlijk zwak, en hoe gering
Onze luister is te reeknen bij dien glorievollen kring.
65 Of geleidt Historiekunde mij schier sestig eeuwen door,
Schoon zij van haar vroegste schriften meenig dierbre rol verloor;
Gluur ik door het floers dier tijden op het ondermaansch tooneel,
Krimpt mijn hart hier bij 't beschouwen van zoo meenig treurtafreel,
Zie ik een' gestaegen omloop van geluk en van verdrietIn het uurwerk dee-
zer aarde,
70 schoon mijn oog het niet doorziet,
't Leert mij met aanbidding opzien naar de onstoffelijke Hand,
Die, als drijfveer, in dat alles eens zal toonen 't wijs verband.
Geven mijne lotgevallen mij ontelbre dankensstof,
Schoon het allerbitterst lijden mijn gevoelig harte trof,
75 Dan ook, dan zijt gij mij dierbaar, dan ook nuttig, Eenzaamheid!
Dan getuigt gij hoe mijn zwakheid Goddelijke hulp verbeidt.
Dan, dan voedt gij mijn vertrouwen op die voorzorg, troost, en raad,
Die in kalmte, en in orcaanen, zwakke pelgrims niet verlaat.
'k Wacht het einde van mijn zuchten, offers, die ik d'onspoed gaf,
80 Aan het einde van mijn loopbaan, boven dorens, kruis, en graf.
Schoon nog staeg mijn kiel blijft slingren in gevaarden, zonder tal,
't Anker van mijn hoope hecht zich, daar ik veilig landen zal.
Staar ik de eeuwige gewesten met verlangende oogen aan,
't Zalig tijdstip komt vast nader, dat ik derwaards op zal gaan.
85 'k Voel iets van 't onsterflijk leven, dat tot grooter zaligheid,
Dan mijn brein hier kan bevatten, mij voor de eeuwigheid bereidt.
Zoo gezegend, dierbaar Eenzaam! streelt gij 't hart. Dus koestert gij
Deugden, konst, en weetenschappen in de zoetste harmonij;
Dus, dus leert ge uw waarde ons kennen, beide in voorspoed en in druk,
90 Dus wordt ge ons een zeedekweekster, en een bron van waar geluk.
1793.

Lezende vrouw, anonieme ets 17de eeuw.

Bespreking

Bij de bespreking volgen we de indeling die door de lay-out met inspringende regels is aangebracht.

Regel 1 - 14 (Lof der eenzaamheid)

De dichteres prijst de uren die in eenzaamheid werden doorgebracht, ongestoord door zorgen van politiek en twist. Door alle eeuwen heen hebben wijze mensen de voorkeur gegeven aan de rust van het stille leven, ver van het rumoer van de steden. De dichteres bepleit echter geen wereldmijding, hoe aantrekkelijk ook: het is immers Gods wil dat mensen samenwerken tot nut van de maatschappij. Het geluk is volmaakt als de uren van eenzaamheid gedeeld kunnen worden in het bijzijn van een vriend die eensgezind is van hoofd, en hart en zinnen. Deze momenten smaken als een voorproef van de hemel.

Regel 15 - 34 (Nut en noodzaak van het onderricht)

Hoewel de dichteres zich verschuilt in eenzaamheid, weet ze zich burgeres van het grote heelal. Het is haar bestemming als dichteres om van die hoedanigheid te getuigen. In de momenten dat zij zich terugtrekt in de eenzaamheid, probeert zij de kennis en het onderricht te verkrijgen die daarvoor nodig zijn. Het verwerven van kennis en inzicht ten aanzien van de wereld om ons heen stemt tot nederigheid en zelfkennis. Bovendien leidt deze kennis tot grotere deugdbetrachting en maakt zij de mens ontvankelijker voor de Rede en het heil van de godsdienst.

Regel 35 - 42 (In gesprek met anderen)

Tijdens de momenten van studie en concentratie is zij tijdens het lezen als het ware in gesprek met de schrijvers van die boeken. Er is een veelheid aan onderwerpen en zij voelt

een sterke innerlijke motivatie om steeds meer kennis te verwerven.

Regel 43 - 50 (Kennis der Natuur)

Als zij probeert de natuur te kennen, raakt ze verdwaald in die grote verscheidenheid. Gelukkig zijn haar boeken haar tot gids in deze wereld. Zij raakt geïmponeerd door de wetenschap, de geologie en de biologie, hoewel ze beseft dat ze nooit geheel ingewijde in deze wetenschappen zal worden.

Regel 51 - 56 (Geografie)

Ook de geografische rijkdom fascineert haar, vooral de vulkanen en de Alpen met de eeuwige sneeuw. Hoewel niet bekend uit eigen waarneming roepen deze bij de dichteres wel allerlei bespiegelingen op.

Regel 57 - 64 (Kosmologie)

Als zij 's nachts de onmetelijke sterrenhemel ziet, raakt zij in verrukking van het besef dat dit het werk van God is. Tegelijk versterkt dit het besef van menselijke zwakheid en kleinheid, een besef dat zij terugvindt in de psalmen (Psalm 8).

Regel 65 - 72 (Geschiedenis)

Als zij probeert zestig eeuwen menselijke geschiedenis te overzien, krimpt haar hart ineen bij het beschouwen van zo veel ellende en verdriet tussen momenten van geluk. Zij doorziet niet doel en zin daarvan, maar aanvaardt gelovig dat eens duidelijk zal worden hoe en waarom Gods hand het aardse uurwerk heeft aangedreven.

Regel 73 - 86 (Persoonlijk)

Hoewel haar persoonlijke lotgevallen haar dankbaar stemmen, werd zij ook geconfronteerd met veel leed. Op die momenten heeft zij Gods hulp het meest nodig en die heeft zij ook ervaren. Haar levensschip heeft nog een weg te gaan, zij weet dat zij eens veilig zal landen. Tijdens de ogenblikken van stilte, concentratie en bezinning voorvoelt ze iets van de groter zaligheid die haar wacht.

Regel 87 - 90 (Besluit)

De dichteres eindigt met de lof op de eenzaamheid: het zijn de momenten dat zij kennis kan nemen van deugden, kunst en wetenschap. Het leren kennen van deze waarden is een bron van goede zeden en van waar geluk.

De dichteres spreekt in dit gedicht over eenzaamheid in een uiterst positieve betekenis. Er is geen notie van een negatieve betekenis van verlatenheid, naar en eenzaam. In de eenzaamheid kan zij zich concentreren op zaken die er voor haar echt toe doen: kennis, wetenschap, bezinning en godsdienstige overpeinzingen. Als zij tijdens deze momenten haar 'accu' heeft opgeladen, kan zij terug in de maatschappij anderen laten profiteren van haar inzichten door haar getuigenis in de gedichten.

De uren in eenzaamheid doorgebracht zijn daartoe een noodzakelijke voorwaarde. Kennis en inzicht weet zij zich te verwerven uit haar boeken, voor haar als autodidact was haar bibliotheek onontbeerlijk. Maar ook een gesprek met iemand die goed op de hoogte was van culturele en wetenschappelijke zaken, had een stimulerende en motiverende uitwerking op haar ontvankelijke en leergierige geest.

Er is een tegenstrijdigheid tussen eenzaamheid en gezelschap, de begrippen lijken elkaar uit te sluiten. Toch spreekt de dichteres van gezellig eenzaam 'eenzaamheid in gezelschap', een paradox die op experimentele wijze door woordontleding kan worden getoond: een -zaam, 'in je

eentje samen'.

Haar leergierigheid maakt haar ontvankelijk voor kennis en inzichten op diverse terreinen van wetenschap. Als kind van de verlichte eeuw is zij ervan overtuigd dat meer kennis over de mens en zijn wereld zal leiden tot een deugdzamer en betere maatschappij. Tegelijk ervaart zij haar gebrek aan kennis en inzicht bij het overzien van de historie: naast veel geluk en voorspoed ook zo ontzettend veel leed en verdriet. Hoe is daarin Gods hand, de hand van de grote 'Uurwerkmaker', te kennen?

Voor haar persoonlijk leven stelt ze haar vertrouwen op God die haar niet zal verlaten. Haar levensschipje zoekt slingerend zijn vaart temidden van gevaren, maar zij is in geloof en vertrouwen verzekerd van aankomst in een veilige haven.

Literatuur van en over Clara Feyoena van Sytzama

Werk van Clara Feyoena

(verspreide publicaties van gedichten en pamfletten in bundels van anderen en in uitgaven van dichtgenootschappen zijn hier niet vermeld)

Bellingeweeder uitspanningen, behelzende eenige geestelyke- en mengel-stoffen, in rym, door Clara Feyoena van Sytzama, benevens een voorrede en aanhangsel, betreffende het doorlugtigste huis van Oranje en Nassau etc. Groningen, 1746.

Heemse. Hof-, Bosch- en Veldzang. In vier zangen. Utrecht, 1783. Heruitgave met inleiding en aantekeningen door K. Oosterkamp. Hardenberg, 1990.

Gedichten van vrouwe C.F. van Raesfelt, geboren Van Sytzama. Amsterdam, 1794

Kort begrip der geschiedenissen van oud Griekenland: waar agter: eene korte geschiedenis van Siciliën, wyl de betrekking die dit eiland eertijds op Griekenland had, in naauw verband met dezelve staat. Coevorden, 1803.

Over Clara Feyoena en haar werk (zie ook de inhoud van dit nummer van Rondom den Herdenbergh)

S. Anema, *Een vergeten dichteres uit de achttiende eeuw (Clara Feyona van Sytzama)*. (Amsterdam 1921).

R. de Bree, 'Vervlogen liefde op Heemse', in: *De Stentor*, 6 januari 2005.

A.J. Gelderblom, 'Emotioneel en openhartig. Clara Feyoena van Sytzama', in: *Met en zonder lauwerkrans. Schrijvende vrouwen uit de vroegmoderne tijd 1550 – 1850 van Anna Bijns tot Elise van Calcar*. Onder redactie van R. Schenkeveld-van der Dussen. (Amsterdam 1997).

F. van der Hoening, *Het danklied van Clara Feyoena*. (Kampen 1981).

K. Oosterkamp, 'De Gedichten van Vrouwe C.F. van Raesfelt, geboren Van Sytzama', in: *Rondom den Herdenbergh*, jaargang 18, nummer 4. (Hardenberg 2001).

K. Oosterkamp, 'Heemse in orde', in: *Virtus, jaarboek voor adelsgeschiedenis* 11. (Utrecht 2004).

K. Oosterkamp, *Gedenkschrift Sporen van Clara Feyoena (1729 – 1807)*. (Stichting Oud Heemse. Heemse 2007).

J. Seldenrath, 'De betekenis van Clara Feyoena van Raesfelt-van Sytzama (1729-1807) als kerklied-dichteres', in: *Proeven van vrouwenstudies theologie*. Deel 2, Onder redactie van J. Bekkelkamp e.a. (Leiden/Utrecht 1991).

J. Tersteeg, 'Ongepubliceerde aantekeningen over het leven en de dichtbundel "Bellingeweeder uitspanningen" van Clara Feyoena van Sytzama', in: *Infobulletin Winshem*, nummer 2 en 3. (Winsum 2002).

W. Veldsink, 'Clara Feyoena van Sytzama, 5 april 1729 – 2 sept.1807', in: *Rond de heemser toren*. (De Krim/Hardenberg 1974).

Aandacht voor haar werk vormt een (belangrijk) onderdeel in:

A.J. Gevers en A.J. Mensema, *De havezaten in Salland en hun bewoners*. (Alphen aan de Rijn 1997).

A. de Jeu, *'t Spoor der dichtersessen. Netwerken en publicatiemogelijkheden van schrijvende vrouwen in de Republiek (1600-1750)*. (Hilversum 2000).

J.C. Streng, *Het schoonste gezicht van de wereldt. De waardering en duiding van het Overijsselse landschap tussen renaissance en romantiek*. (Epe 2007).

P.A.F. van Veen, *De soeticheydt des buyten-levens, vergheleschapt met de boucken. Het hof-dicht als tak van een georgische litteratuur*. ('s-Gravenhage 1960).

W.B. de Vries, *Wandeling en verhandeling. De ontwikkeling van het Nederlandse hofdicht in de zeventiende eeuw (1613-1710)*. (Hilversum 1998).

N.B. Deze bibliografie is bedoeld als handreiking voor wie zich verder wil verdiepen in het leven en werk van Clara Feyoena van Sytzama. In de bibliografieën van de diverse genoemde studies kan worden gezocht naar meer.

*DE WITTE OF LAMBERTUSKERK
TE HEEMSE*

*Daar rijst de Landkapel, ten blijk van zaalger dag,
Dan 't oude heidendom in deze velden zag.
Geheiligd kerkgebouw, dat met uw spitsen toren,
Het dorp tot luister strekt, vooral wijl de oudheid meldt,
Dat uw gestigt alreede een tal van eeuwen telt:
En dat in vroeger tijd hier 't volk zijn offeranden
Bracht, uren in het rond, uit omgelegen landen:
Wie weet hoe menig een hier zijne kniën boog,
die nu met Abraham en Jacob leeft omhoog!
Wie weet hoe menigmaal hier feestelingen schaarden,
Die tot des heilands lof hun hart en stemmen paarden:
Terwijl 't gelovig oog 't onzienelijke zag!
Bloei, heuglijk bedehuis, tot 's werelds laatsten dag!
Aanschouw, bij elk geslacht, Gods wonderlijke wegen!
Wees lang getuige van den vaderlijken zegen,
Dien hij zijn kinders geeft! En gij die God verwacht,
Geliefde Sulamijt, die in ons dorp vernagt,
Schoolt hier met ijver saam om kracht en troost te ontvangen;
Belijdt hier uwe hoop, uw liefde en uw verlangen:
Zoo wekt ge ook andren op.*

CLARA FEYOENA
BARONESSE
VAN RAESFELT-VAN SVTZAMA
VROUWE VAN HEEMSE
* 18 SEPTEMBER 18 APRIL 1925
* 19 MEI 1925 - 1 SEPTEMBER 1997
DICHTERES
"HET LICHT VAN HAN DE KIM VERLICHT
WOORD EN DE VAN VERLICHTEN"